

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

SZŐTS FARKAS,

A M. PROT. IROD. TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15-én
jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 4 frt.

A. Szemle jelen füzetének bolti ára 50 kr.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA.
1897.

T A R T A L O M.

I. ÉRTEKEZÉSEK ÉS TANULMÁNYOK:

1. Praeceptor Germaniae. (II. közl.) <i>Stromp László</i>	137
2. A szabadkőművesség és a protestantismus *	156
3. Állam és egyház viszonya (III. közl.) <i>Csiky Lajos</i>	174
4. Comenius a felső oktatásról. <i>Jausz Vilmos</i>	187

II. EGYHÁZI SZEMLE:

Hazai egyházi élet. *	200
-------------------------------	-----

III. IRODALMI SZEMLE:

a) Hazai irodalom:

1. Galgóczy, Károly: Nagy-Körös monographiája <i>Sóváradi</i>	206
2. Farkas József: Az Úr Siona. <i>S-s.</i>	209
3. Bacher és Bánóczy: Izr. Irod. Társ. Évkönyve. <i>Váradi F.</i>	211

b) Külföldi irodalom:

1. Plitt: Das Leben ist das Licht. <i>Sz. M.</i>	214
1. Kübel: Christliche Ethik. <i>Sz. M.</i>	215

A Magy. Prot. Irod. Társaság Alapszabályaiból.

A társaság tagjai: 4. §. A társaság tagjai ötfélék: a) pártfogók, b) alapítók c) rendesek, d) pártolók és e) segélyező tagok.

5. §. *Pártfogók* legalább 500 frtot, *alapítók* pedig legalább 100 frtot vagy lefizetnek, vagy kötelezvény által biztosítanak 5%-os kamattal a társaság pénztárának. *Rendes* tagok azok, a kik legalább 5 éven át 6 frtnyi; *pártolók* azok, a kik 3 éven át 3 frtnyi díjat fizetnek. *Segélyezők* azok, a kik egyszer-mindenkorra az alapítványnál kisebb összeget adományoznak.

Ingyen kapják: a társaság pártfogói az összes kiadványokat; az alapítók a Szemlét, a «Koszorú»-t és a monografiákat; a rendes tagok a Szemlét és a monografiákat; a pártoló tagok pedig a Szemlét.

PRAECEPTOR GERMANIAE.

Emlékezés Melanthon Fülöpre, születésének négyszázados emlékünnepe
alkalmából 1897. február 16.

II.

Melanthon 1518. augusztus 25-én érkezett meg Wittembergbe s négy nap mulva már az összegyülekezett egyetem színe előtt állott, hogy székfoglalóját megtartsa. Tudós hírét, mely megelőzte, meghazudtolni látszék igénytelen megjelenése. Vézna kis emberke (Luthernek alig ért válláig), ki félénken lépdel a kathedra felé, miközben balvállát kissé felhúzza. Hebegve szólal meg s beszédközben szemöldökeit erősen összehúzza s élénken gestikulál. Amde a mint belemelegszik, a mint félszét legyőzte, az a kifejezéstelennek látszó, szinte beteges arcz lassankint megszépül, átszelleml. ¹ Nagy, gondolkodó homloka alatt felragyognak azok a mélyen fekvő, okos kék szemek, beszédének elegáns nyelve, gondolatstruktúrájának nemes vonalai mindinkább kitűnnek s alapos, mély és eszmedús érvelésével elragadja s mindvégig kötve tartja a hallgató figyelmét.

A beszéd „az ifjúság tanulmányainak javításáról” szólt, s valósággal egy paedagogus reformer zászlóbontása volt. Kijelenti benne, hogy meg akarja nyitni tanítványai számára a classicus studiumokat, mely czélből vissza fogja őket ve-

¹ Egy Dürer által 1526-ban készített arcképe alatt ez a találó distichon áll:

„Viventis potuit Durerius ora Philippi,
Mentem non potuit pingere docta manus“.

zetni a forrásokhoz. Felpanaszolja, hogy e studiumok elhanyagolásával hanyatlásnak indult az egyház is, a melyet e boldogtalan sötétségből egyedül a tanulmányok megjavítása képes kiszabadítani. Vissza tehát itt is az eredeti forráshoz, a szentíráshoz. Ez minden igazság s igaz bölcsesség tárháza. Meggyőződése, hogy csak ha szellemünket így a forrásokhoz irányítjuk, a melyeket egyedül a nyelvek közvetítésével nyithatunk meg, fogjuk Krisztust megérteni; így lesz az ő törvényelábaink szövétneke, magunk pedig „az isteni bölcsesség ama boldogító nektárával“ telünk el. . . „Kezdjétek meg tehát az okos tanulmányozást s vegyétek szívetekbe, hogy erős szándék — fél siker!“

Íme, így olvad össze a fiatal paedagogus lelkében a classicusok studiuma a páli üdv gondolattal, a melyet Luther csak 10 hónapja, hogy avval a híres kalapácsütésekkel egész világnak újból tudtára juttatott.

A program, melyből fejlik ki a módszer is, íme kész, Fülöp mester teljes tudatossággal hangsúlyozza: A classicismuson át a theológiához! S e programot, mely hallgatóira a legmélyebb benyomást gyakorolta, híven meg is akarja tartani. „Rajta leszek — írja pár hét múlva Spalatinhoz — hogy az én fáradozásaim által is Wittemberg fénye emelkedjék s hogy a fejedelem belém vetett bizodalomban ne csalódjék.¹ De tudatával bír feladata fontosságának az ifjúság szempontjából is: „Nem közönyös dolog, — írja ugyanekkor egy kollegájának, Beckmannak² — hogy az ifjúság mily tanulmánnyal tápláltatik, minthogy a tanítás az egész életre kihat. Csak az a jó tudomány, a mely a szívet nemesíti: azért az ifjúságnak csak a legjobbat kell nyújtani“.

Luthert az ifjú magister, „a kis görög“ egészen elragadta. Ő, a ki 15 hónappal ezelőtt örömmel írta Langenak, az erfurti priornak, hogy „a mi egyetemünk és szent Ágoston szépen haladnak előre s Isten jóvoltából uralkodnak is, a sententiák feletti lectiókat senki sem akarja többé hallgatni“:

¹ Corp. Ref. I. 49. 50.

² U. o. 53 lap.

most az új jövevényben kész szövetséges társat fedez fel s ugyancsak Langehoz, de Spalatinhoz írott leveleiben is áradozó szavakkal magasztalja ifjú artista kartársát. ki „mondhatni gyermek, ha korát vesszük (14 évvel volt ifjabb Luthernél), de egyébként kartársunk, ha tudását s ismereteit tekintjük“ s kedvtelve árasztja el őt a „graecanissimus, „eruditissimus“ és „humanissimus“ jelzőkkel.¹ S valóban mihamar benső barátokká lettek. Az ellentétek vonzották egymást. A heves, erőteljes Luther s a szelid, gyöngéd Melanthon lelkei egybeforrtak, hogy különböző lelki adományaikkal egy célra törekedjenek, a mint alapjuk is közös volt — a hit.

Melanthon tehát Wittembergben megtalálta a talajt, a hol reformeszméit keresztülviheti. Hozzá is fogott nyomban, s hogy mily hatással, mutatta a tanulók fokozatosan növekedő száma, kik seregestől siettek köréje, mindenfelől.² E sikernek kulcsa — nem tekintve Wittembergnek, mint a reformatio tűzhelyének nagy hírnevét s a Melanthon által felölelt tudományos anyagot — főleg az ő egyéniségében keresendő. Ezt pedig ritka nagy paedagogikai talentum, biztosan kezelt módszer, alapos nyelvismeret s a tudás bámulatos sokoldalúsága jellemezték. Hozzájárult veleszületett szép érzéke, izlése s szerencsés emlékező képessége. Előadásai ezért mindig élénkek, vonzóak valának. A magában száraz s fárasztó anyagot beszótt adomákkal, történeti reminiscentiákkal, példákkal gazdagon fűszerezte, mit kiegészített szabad, elegáns nyelven tartott előadása, világos fogalmazása, ítéletének találó biztossága. Olykor, hogy világosabbá tegye tárgyát, a német nyelv segítségét is igénybe vette s gyakran beszélgetésbe bocsátkozott tanítványainak, hogy alkalmat adjon nekik a kérdezősködésre. Tanítványainak levelei telve vannak előadásmódjának dicséretivel.

¹ *Hartfelder* i. m. 67 l.

² Luther odajövetele előtt az egyet. hallgatók száma 416-ról mihamar leszállt 127-re. Luther megjelenésével e szám ismét emelkedik, de különösen felszökik Melanthon odajöttével. Midőn Spalatin 1520-ban hivatalos minőségben Wittenbergben járt, Melanthon előadásain 500—600 hallgatót számlált, Lutheréin mintegy 400-at. Jó időkben tanulói átlagos száma 4—500-ra tehető. V. ö. *Hartfelder* i. m. 98 l.

„Csodálatosan ékesszavú — írja Grinaeus Bucerhez ¹ — bámulatos elmeéllel tanít, mely az ifjúság szívébe hatol ; nincs senki korunkban, a ki oly sokakban keltette volna fel a tudományok iránti buzgóságot, bennem is a theologia szeretetét ő ébresztette fel“. Később szálló igévé lett: „A hol magister Fülöp — ott Wittemberg“.

S valóban Melanthon igazi, Isten kegyelméből való pædagogus volt. Ismeri ugyan jól a pædagogus élet nyomorúságos oldalát. Az a beszéd, melyet e tárgyról tartott ² s melyben sötét színekkel festi a tanítói hivatás árnyoldalait, a gyermekek romlottságát, a szülők közönyét s önzését s a tanítói hivatal megvetett s inséges állapotát: élénken tanúskodik róla, hogy mennyire fájt Melanthonnak e visszás helyzet, melyet csak azért rajzol ily kiáltó színekkel, hogy reá irányítsa a közfigyelmet. Amde ő azért nem resignál. Vallja és mutatja, hogy nincs magasztosabb hivatás a tanítóénál, melynek két mozzanata, a „docere“ és a „castigare“, a tanítás s a nevelés, egyik a másikat szervesen kiegészíti; egyik a másik nélkül mit sem ér.³ A „vita scholastica“ azért a legbecsesebb, a legértékesebb foglalkozás s a tanítók az állam leghasznosabb polgárai.⁴ Az iskolai élet dicséreti ⁵ szerint a tanítói hivatás nemcsak hasznos és szükséges, de szent munka is, melynek feladata, hogy az emberiséget Istennek s minden jó dolognak ismeretére vezesse. S a mit hirdet, meg is valósítja. Melanthon annyit dolgozott, hogy gyenge testi erejét tekintve, legnagyobb csodálkozásunkat érdemli meg. Reggeli 2 órától kezdve, a mikor az éjjeli őr rendszerint felköltötte, estve 9 óráig folyton munkában volt, s csak délben és estve, lefekvés előtt, juttatott egy-egy órácskát a családjának. Ilyen-

¹ 1533 szept. 4-én kelt kézirat. L. Nitsch *Leben u. ausgewählte Schriften der Väter u. Begründer der Cust. Kirche I. Theil*: „Melanthon“ v. C. Schmidt Elberfeld. 1861. 706 l.

² „De miseriis pædagogorum“. Corp. Ref. XI. 121. s k. l. Itt Mel. az ú n. latin, tehát az alsóbb iskolák tanítóiról szól.

³ Corp. Ref. XXIV. 15. XXV. 22. Officia pædagogici.

⁴ U. o. XI. 267.

⁵ „Laus vitæ scholasticæ“. Corp. Ref. XI. 299. E beszéd inkább az akadémiai tanításra vonatkozik.

kor is megtörtént, hogy látogatói egyik kezével a bölcst ringatva, a másik kezében könyvvel találták.

Mit dolgozott? Erre a kérdésre legjobban megfelel az a 28 vaskos kötet, melybe munkái összefoglalva kiadattak,¹ mely munkák száma viszont, a kiadások egymásutánja szerint, eddig a 700-at meghaladja.² Ezen kívül naponként az akadémián három órán tartott előadást, mely számot később, túlterheltség miatt, kettőre redukálni kényszerült; minthogy azonban Wittembergben gymnasium nem volt, a hol az ifjúság az egyetemi tanulmányokhoz szükséges előismereteket megszerezhetette volna, otthon is, nevezetesen a „schola privata“-jában naponként legalább 1—2 órán tanított. E mellett, hogy a németül nem tudó s így a német istentiszteletből kizárt idegen, első sorban magyarországi egyetemi hallgatói lelki táplálék nélkül ne maradjanak, hetenként egyszer vallásos órát tart velök, melynek eredménye nevezetes „Postillái“. Iskolai s irodalmi elfoglaltsága mellett részt kell vennie a legtöbb hitvitán, birodalmi gyűlésen, conventus vagy vallásügyi megbeszélésen. Így látjuk őt 1519-ben Lipszében, 1529-ben Marburgban az Eckkel, illetőleg Zwinglivel tartott vitákon. Így 1529-ben a speieri, 1530-ban az ágostai birodalmi gyűléseken, hol az evangéliom alapján reformált hit codificatorakép jelenik meg. 1530 óta tevékenysége felette megnövekszik. Mostantól kezdve ő a közvetítő a különféle pártok között; Luther mellett ő a protestáns világ elismert feje s mint ilyen vesz részt 1537-ben a schmalkaldeni conventen, 1535-ben a kasseli, 1536-ban a wittembergi, 1540-ben a hagenai, 1541-ben a wormsi s a regensburgi vallásügyi értekezleteken; Luther halála után pedig az egész teher nyakába szakad; akarata ellen a nyilvánosság emberévé lesz, a tudós magister és theologus legyen még diplomata, fejedelmek tanácsadója, közvetítője, a reformatio

¹ „Corpus Reformatorum“. I—XV. k. Bretschneider, XV—XXVIII. Bindseil kiadásában.

² Chronologikus rendben elősorolja *Hartfelder* i. m. 579—620 lap. Tehát csak ezímeik 42 nagy nyomtatott oldalt tesznek ki. Jellemző az is, hogy Wittembergben egyik első feladatának tartotta nyomdát állítani. Egyetemet e nélkül elképzelni sem tudott!

továbbvezetője, administratora s e mellett még jusson ideje mindenfelé az iskolaügyet szervezni s oly kiterjedt levelezést folytatni, a mely már eddig is összegyűjtve kilencz vaskos kötetet teszen ki! Az egyetemnek is, nem tekintve rectori évét, egyébként örökös jegyzője. Mint legtekintélyesebb tanár, az ifjúság általán elismert bírāja, atyja, vezetője. Sőt e mellett ráért arra is, hogy egyes kollegáinak egész semesterekre szóló felolvasási anyagot s beszédeket készítsen s megtörtént, hogy az illető tanár sokszor már olvasta beszédje elejét s ő még a folytatáson otthon dolgozott s innen küldte az új kész lapokat azon nedvesen. Valóban nem csoda, ha egyik leveleiben így panaszkodik legkedvesebb barátja, Camerarius előtt: „A mit a költők az elkárhozottak pokolbeli dolgáról beszélnek, az csekélység ahhoz képest, a mivel én meg vagyok terhelve!“¹

Ám ha olykor ki is tört ajkán a panasz, szívében egy perczre sem lankadt meg a tetterő s nem csupán érdekes, de egyenesen felemelő nézni a munkát, a melyet ily sokoldalú elfoglaltsága daczára az oktatásügy reformja érdekében kifejtett. Vezérelve az, hogy a theoretikus tudás magában mit sem ér, de igenis az, a mely az életet gyakorlatilag szolgálja, építi s ez által épügy a társadalom összeforrásához (*consociatio generis humani*) mint a „religiohoz“, a valláshoz² vezet. S melyek e hasznos, e nemes tudományok? Az antik világ által „nemes, szabad művészeteknek“ nevezett studiumok, az „*artes liberales* vagy *ingenuae*“, a melyeknek több mint 1000 éves traditio képezte hamisítatlan nemesi s ajánló levelét, s a melyeket a középkor két csoportba, t. i. a grammatika, rhetorika s dialektika „triviumába“, s az arithmetika, musica, geometria, astronomia „quadriviumába“ beosztva adott át örökségül a reformationnak.³ Melanthon ez örökséget elfo-

¹ Corp. Ref. VIII. 693.

² V. ö. Geffert; „Humanismus u. Realismus“ cz. cikkét a Schmidt f. paedag. encyklopaedia 3. k.-ben.

³ A 7 „ars liberalis“ jellemét, feladatát mutatja az egykorú latin vers: „Gram loquitur, Dia vera docet, Rhe verba colorat; Mus canit, Ar numerat, Geo ponderat, Ast colit astra“.

gadja s csak arra törekszik, hogy e tudományágakat megfelelő tartalommal ellássa, őket egymással benső, organikus összefüggésbe hozza s valamennyit a vallást megszentelt és megszentelő légkörébe emelje. Mert nem felejtí egy percze sem, hogy a végső, a legnagyobb, mert üdvösségre vezető igazság nem meríthető a classikusok tudományából: ennek forrása a kijelentés. S e jelenséget itt különösen hangsúlyoznunk kell. Mert abban rejlik a Melanthon egész paedagogikai reformatiojának tulajdonképen való lényege, hogy a classikusoknak a szellem képzésére vonatkozó nagy jelentőségét felismerte s hogy azokat a vallással, a theológiával a legbensőbb kapcsolatba hozta.¹ Miként hajtotta végre Melanthon a reformatori munkát?

Tanítványait „ad fontes“, a forrásokhoz akarja vezetni s ehhez merítő eszköze a nyelvek. Első dolga tehát a nyelvoktatásról gondoskodni, mert a fordítás, ha még oly kitűnő is, csak kétes sikerrel s élvezettel biztat.² Ezért a nyelvek ismeretét Isten legkiválóbb adományának tekintjük. Tanulni kell a nyelveket s első sorban a görög nyelvet. Ez Melanthonnak a legédesebb, legműveltebb, legelegánsabb nyelve, ez tárja fel számunkra az Isten igéjének s a bölcséletnek gazdag kincseit, ez „minden más tudomány tanítónője“, s oly szükséges a szellemnek, mint a szervezetnek a levegő. Hasonló nagy jelentőséget tulajdonít a latin nyelvnek, a mely nélkül az eddigi tudományos fejlődés meg nem érhető s a mely a tudományoknak jelenleg is élő edénye, eszköze. S végül nélkülözhetlen a héber nyelv, melyet Melanthon, mint az ószövetségi kijelentés edényét, egyenesen „Isten nyelvének“ nevez. E nyelvek ismerete tehát épen a theologia szempontjából a legédesebb s a mely theologus azok nélkül fog tárgyhöz, az „repülni akar szárnyak nélkül“.

¹ . Artes omnes, quae circa sermonem naturam rerum, officia vitae communis versantur, revocat ad normam verbi divini“.

Laur. Ludovicus: „Oratio de Melanctone“.

² Corp. Ref. XII. 389.

„Et quamquam sapor est ablata dulcis in unda
Dulcius ex ipso fonte bibuntur aquae.“

Érthető ez alapon, hogy Melanthon első sorban is grammatikákat ír s ez irányú tevékenységének első gyümölcse görög nyelvtana, a melyhez, mint láttuk, még heidelbergi tanulókorában fogott s a melyet legelőször 1518-ban adott ki „Institutiones graecae grammaticae“ cím alatt. A munka nem a legelső görög nyelvtan, melyet a humanismus német földön produkált,¹ nem is teljes, a mennyiben a syntaktikai rész nincs meg benne, mégis felette nagy sikert ért el s 26 év alatt 19 kiadást ért, sőt átdolgozva s bővítve a XVII-ik század közepén túlig fentartotta magát. A legkiválóbb humanisták pedig elragadtatva magasztalták a kis könyvet, sőt Gerbel Miklós, a strassburgi jeles humanista fellengzőn hirdette, hogy maga a muzsa, Kalliope² Melanthon könyvéből tanította kisérőit görögül beszélni. E sikernek kulcsa pedig az alaposság, a logikus rend, a tömörség, világosság, rövidség s minden felesleges lomnak s szörszálhasogatásnak a kerülése.

Hasonló, sőt a használat szempontjából még tartósabb sikert ért Melanthon latin nyelvtanával, a mely 1525-ben jelent meg először, és pedig Melanthon tudta nélkül „Grammatica latina Ph. Melanchthonis“ cím alatt.³ Ezt kiegészítette 1526-ban megjelent „Syntaxis“-a s „Prosodiája“. Mind e művekkel nemcsak az volt a célja, hogy tanítványai a latin nyelvet megérteni, de hogy azt beszélni s írni is megtanulják. E cél elérhetése végett gondosan kerülte e munkáiban is a sok elméletet és szabályt, nem nyelvtant, de nyelvet óhajtott tanítani, a mint ezt műve egyik kiadása előszavában (1542) világosan ki is fejezte. Innen érthető, hogy e nyelvtana is, a mely egyébként a görög nyelvtannak összes kiválóságaival ékeskedett, sőt azt teljesség dolgában túl is szárnyalta, csakhamar felette elterjedt s Szászországban egészen 1734-ig, tehát több mint két évszázadig fentartotta magát, miközben összesen 52 kiadást ért el.

Ámde a scholastikus iskolarendszer élheteretlenségével

¹ L. bővebben *Hartfelder* i. m. 256 s k. l.

² „Hoc credo quondam, ut calerent graeca, libello Calliopen comites erudiisse suas“.

³ L. bővebben *Hartfelder* i. m. 261 s k. l.

szemben, a mely a nyelvszabályoknak éveken át tartó bema-
goltatásában találta főfeladatát, Melanthon e nyelvtanaival
nemcsak az által emelkedik a szabály magoltató scholastiku-
sok fölé, hogy a tanulókat gyorsan és biztosan felszereli, hogy
mihamarább az írók élvezetére vezesse,¹ hanem az által is
— s e jelentősége épen mivel sem csekélyebb — hogy tanít-
ványai számára igyekezett a classikus szerzőket eredetiben ki-
is adni, a mi akkoriban nem csekély dolog volt és pedig egy-
részt a barátok rossz fordításai, másrészt a régi kéziratok rej-
tőzése, hozzáférhetlensége miatt. Melanthon e tekintetben sem
kimélt munkát s fáradságot, s pl. Plinius „Historia naturalis“
ának kéziratát Prágából kérte el s Wormsba, arra a nevezetes
irodalmi gyűlésre csak azért óhajtott volna elmenni, hogy ott
kéziratok után kutathasson. Ily előmunkálatok után jelennek
meg kiadásában egymásután Cicero, Tacitus, Sallustius, Quinti-
lianus, Virgilius, Ovidius, Demosthenes, Pindaros és egyéb
latin és görög írók, sőt jól tudjuk, hogy midőn Wittemberg-
ben a tanításhoz fogott, első dolga volt a Titushoz írott leve-
let görög eredetiben lenyomatni, hogy legyen hallgatói kezében
görög, a melyből magyarázatait követhessék.

S e görög kiadásokat kiegészítették a görög írókból esz-
közölt latin fordításai, mely téren ismét Demosthenes, Aeschines,
Thukydidés, Xenophon, Plutarchos, Homeros, Hesiodos, Euripides,
Pindaros stb. neveivel s műveivel találkozunk. Melanthon
e fordításokkal ugyan az akkori humanista eszménynek is
hódol, ámde célja nem az, a mi a legtöbb humanistának
s nagy mesterüknek Erasmusnak, hogy e kellemes foglal-
zással magának gyönyört szerezve, talentumával a világ előtt
kérdedjék, hanem hogy azt tanítványainak vezetőül adja —
„studiosis pro indice“. Fordításai tehát első sorban is didak-
tikai és paedagogikai célt szolgálnak.²

Hogy azonban a magyarázott autorok szellemébe igazán

¹ Mel. nyelvtanainak közelebbi méltatására nézve lásd még: Strobel
S. „Melancthon Verdienste um die Grammatik“. (Neue Beiträge z. Littera-
tur. III. k.)

² „Non potest scriptura intelligi theologice, nisi ante intellecta sit
grammatica“, Melanthonnak ez a legfőbb írásmagyarázati elve (értve itt az

behatolhassunk, a grammatikai oktatást ki kell egészíteni a retorikával s dialektikával, vagyis azon tudományokkal, a melyek arra képesítenek, hogy megismerkedjünk azon formai eszközökkel, melyekkel az illető szerző eszmevilágának kifejezést adott. E czélt követi tehát Melanthonnak először 1519-ben megjelent s a kritika által a „classikus“ jelzővel megtisztelt „Rhetorikája“,¹ a mely főleg abban jeles, hogy az írók gondolatmenetének s bizonyítási módjának nyomon követésén alapul, a mi mellett nagy súlyt helyez minden egyes író egyéniségének megismerésére. E retorika s dialektika pedig egyaránt szükséges minden a tudományokkal foglalkozó egyéneknek, főleg a philosophusoknak s juristáknak, de legesleginkább a theologusoknak.² Szükséges pedig, hogy helyes világításba helyezze a tant, megerősítse az egység kötelékeit, mert hogy egygyé legyünk, a hitnek summáját kell tudnunk biztos keretbe foglalnunk, világos nyelven, logikai összefüggésben.

A dialektika tehát Melanthon szerint, mondhatnók, a retorika lelke, mert azon módszert szolgáltatja, a mely megtanít helyesen s pontosan discutálni, a mi „definitio, divisio, argumentatio s czáfolás által történik.“ Melanthon a dialektikában Agrikolához csatlakozik, a kit e téren Németország megújított studiumainak megalapítójaként magasztal, s vele együtt visszamegy Aristoteleshez, a módszer ezen általa oly egyetlenül nagynak tartott mesteréhez, s e két mester alapján, ám azért nem minden eredetiség nélkül, kiadja három alakban is a saját „Dialektikáját“.³ E munkát protestánsok és

írás alatt nem csupán a „szent“ írást) igazi humanista elv, ámde mégis, mert a magyarázatot theologiai irányban kezeli („Studia abeunt in mores“), kiemelkedik itt is a humanisták közül. A görög és latin classikusok is csak annyiban értékesek, a mennyiben végeredményben a vallást szolgálják.

¹ Három különféle czím alatt jelent meg. 1519: De rhetorica libri tres. 1521: Institutiones rhetoricae. 1531: Elementorum rhetorices libri duo. Mind e kiadások később többször ismétlődtek.

² „Rhetorikájának főszájtossága épen az, hogy egyuttal homiletika is“. *Hartfelder* i. m. 229 l.

³ 1520: Compendiaria Dialectices Ratio. 1528: Dialectices Phā. Mel. libri quatuor (retorikával együtt). 1547: Erotemata Dialectices. Később mind újabb kiadásokat értek.

r. katolikusok egyaránt a legnagyobb tetszéssel fogadták ; csakhamar nemcsak Németországban, de külföldön is igen elterjedt, a mit fényesen illusztrál azon tény, hogy pl. az 1547-diki kiadásból szeptember s október közén, pár hét alatt több mint 3000 példány fogyott el.

Az eddigiekből tisztán kivehető, hogy Melanthon iskolai nevelésiránya lényegében grammatikai czélzatú, s határozott ellentétben áll az elmúló középkornak túlnyomóan formális logikai oktatásmódjával. E nyelvi oktatás tendenciáját eléri a retorika s dialektika által közvetített „eloquentiában“, értve e szót, mint a világos, tiszta, egyszerű s logikus beszéd összefoglalását, a mely eloquentia azonban — s ezt újból hangsúlyozzuk — végeredményében támasza, sőt nélkülözhetlen alapja a „solida doctriná“-nak, mely az evangéliumban foglaltatik. Ezért az eloquentiával mindig együtt jár a quintilianusi „prudentia“ vagy „sapientia“. A nyelvek világossága kelti fel az evangéliumi tan világosságát is, s így a nyelvoktatás végcélja valóban vallásos. Hogy pedig e célzást biztosan elérje, Melanthon sokat foglalkozik a tanulás módszerével (ratio discendi, modus studendi). Ez irányú elveit ugyan nem foglalja össze egységes, szerves rendszerbe, mint azt pl Erasmus tette, ajánlja azonban megszívlelésül Quintilianusnak 10-ik könyvét, a mely „quasi quidam modus studendi, vel ratio discendi“. S itt három főmozzanatot különböztet meg: a szorgalmas és gondos megfigyeléssel („observatio“) párosult „lectiót“, az erre támaszkodó bő irálygyakorlatokat („exercitatio styli“) s a szerzőknek a beszédben való gyakorlat útján való utánzását („imitatio“). Ez utánzás pedig legyen az írók szellemébe behatoló ; különösen ajánlja e szempontból Cicerót, s arra utalja hallgatóit, hogy hatoljanak be az ő gondolatmenetébe (justus ordo sententiarum) s periodusainak szerkezetébe. Mind oly elvek, a melyek a mai didaktika szempontjából is a legkomolyabb megszívlelésre tartanak igényt.

Ime a hagyományos „triviális“ tananyagának szerves összefoglalása s módszere, a melyek immár a „quadrivium“ anyagának, vagyis a philosophiai tárgyaknak helyes tartalmá megértését előkészítik. E tárgyakra már átvezetőül szolgált

a dialektika és pedig az, a mely — mint láttuk — alapján Aristotelesre megyen vissza, s látni fogjuk, hogy a philosophiai tudományok szempontjából is Melanthon főforrása ugyancsak Aristoteles. Merév s egyoldalú Aristoteleskövetőnek azért Melanthon épen nem mondható. Ellenkezőleg, bizonyos eklekticismus ömlik el felfogásán, s ez oly megállapodottan vallásos, hogy a hol Aristoteles a keresztyén hit és erkölcsstan igazságával ellentétbe jut, ott Melanthon mindenütt elfordul tőle. Érdekes tanuságul szolgál e tekintetben a wittembergi egyetem 1536-iki, tíz évvel később is megújított s Melanthontól eredő statutuma, mely szerint „a graecista egyúttal ethikus is legyen s magyarázza Aristoteles ethikáját, de tegyen gondosan különbséget ezen bölcsész elvei és az Isten törvénye (evangelium) között“. Mert — s ez itt a lényeges mozzanat — a pogány írónak nincs tudomása arról, hogy Istennel való viszonyunkat megzavarta a bűn. Ime, mily határozott körvonalokban emelkedik ki Melanthon a humanista mögött, Melanthon a reformátor; a humanista, ki minden tudását a „forrásból“ meríti, rá van utalva Aristotelesre, a philosophiai összes ismeretek e classikus forrására; a reformátor Melanthon azonban, ki bárha egyidőben, mindjárt wittembergi pályafutása elején, Luther hatalmas befolyása alatt el is fordult a scholastikus barátok e bölcsészétől, de lassanként mégis visszatért hozzá, csak annyiban fogadja el őt tekintélynek, a mennyiben a keresztyén kijelentéssel nincs ellenmondásban. Evvel már a philosophia és theologia egymáshoz való viszonyát is tisztázva látjuk Melanthon álláspontjáról. A philosophia, mint „a tudós egyik neme“, szükséges a theológiának, a mely annak sokban és pedig nemcsak formális szempontból hasznát látja, de viszont a theologia az, a mely a philosophiát valódi tudománynyá kiegészíti, mert a „solida doctrina“-t tárja fel, a mely csupán a kijelentésből vagyon. Ámde Melanthon, a míg egyrészt ha a két tudománykör között bizonyos kölcsönhatást állapít is meg, másrészt ép oly gondosan óv azoknak összezavarásától. Az igazi philosophiát, a mely a maga korlátai között marad, nem kárhoztatja, sőt kiváló hasznát látja a theologia számára; de igenis kárhoztatja a különféle tanok-

nak, tehát a philosophiának s a theologiának összekeverését, a mint ezt a scholastikusok cselekedték, mert a vallásos igazságokat sohasem fogja Aristoteles igazolni, hanem az ő saját „forrásuk“ az evangelium. „Isten népe — mondá — az ő igéjéhez van kötve.“

Nézzük immár az adott szempontból mint fogja fel és értékesíti Melanthon a különböző philosophiai tudományokat. A quadrivium tárgyai közül itt, nem tekintve a „muzsikát“, a mely a reformatió által inkább mint a vallásos kedély építésére szolgáló eszköz, az egyházi ének cultusában nyert sajátságos érvényesülést, különösen az „arithmetika“ s „geometria“ (együttvéve a „mathematika“) és az „astronomia“ jönnek tekintetbe. Mind e tudományok, mert általában a természeti jelenségekre (φύσις) vonatkoznak, egybefoglalhatók a „physika“ fogalma alá, mint a hogy Aristotelesnél is érvényesülnek, természetesen, véve e fogalmat nem a mai szűk értelmében, hanem mint általában a természetnek, a természeti jelenségeknek s törvényeknek megismerésére szolgáló tudományt, a mely tehát nemcsak a természettudományokat összességükben, hanem még a mai metaphysikát is magába foglalta.

Melanthon szégyenül tudja be kora tudósainak, hogy e tudományokat nem ismerik, nem művelik s igyekezett azoknak az őket megillető helyet biztosítani. Teszi pedig ezt akképen, hogy vizsgálja e tudományok gyakorlati hasznát s vallásos szempontból való nagy jelentőségét. Az arithmetika s geometria szerinte — nem tekintve a gyakorlati életben való nagy jelentőségüket — „szárnyak“, a melyekkel ég felé repülhetünk, a teremtés összességét felkutathatjuk s a csillagok futását s helyét kimérhetjük. Azért, habár maga ez irányú munkákat nem is írt, de igyekezett ily tárgyú művekhez írt előszavaiban s ajánló soraiban az irántuk való érdeklődést felkelteni. Physikát azonban írt és pedig kora szempontjából kiváló értékűt, „Initia doctrinae physicae“ czímen. Természetes, itt is a régielnél keresi a bölcseséget s első sorban Aristotelesben, bárha ennek előadását nem találja mindenben kielégítőnek s ezért pl. az anatómiára és a temperamentu-

mokra vonatkozó tanban Galenust is, sőt a korabeli híres tübingai orvostudor, Fuchs Leonhard tudósításait is kikérte. E tudományt felette hasznosnak és szükségesnek tartotta. „Bárha a dolgok lényegét s az Isten csodálatos műveinek okait nem érthetjük meg előbb — úgymond — mígnem az örök építőmester határozatát meg nem halljuk; mégis már most is, ebben a minket környező homályban a világtestek tapasztalt harmoniája utat nyit Isten ismeretéhez s az erényhez s arra ösztönöz, hogy minden cselekedeteinkben rendet és mértéket tartsunk.“ Az ember legméltóbb hivatása azért a természet tanulmányozása, s bárha sok dologra nézve homályban is hágy, azért nem teszik helyesen, a kik e fogyatékos-sága miatt elvetik azt. Sőt Isten egyenes akarata, hogy a természetet tanulmányozzuk; előkészület ez azon örök iskolához, a melyben majd az egész mindenséget összefüggésében fel fogjuk ismerni, midőn majd a teremtő a világ ideális ösképét feltárja előttünk. A ki azért e tudomány nagy értékét fel nem ismeri, kezdő az csak még a tudományokban.

A physikának ily vallásos s metaphysikai felfogásából érthető, hogy Melanthon azt mindjárt az első okról, vagyis az Istenről szóló tannal kezdi s létének bizonyosságait sorolja fel és pedig oly módon, hogy ezzel — bárha a tudományt ez irányban nem mozdította is elő — kiváló szorgalmáról és tanultságáról tesz bizonyosságot. Istenről aztán áttér az astronomiára, majd az elemekről szóló tanra, ez utóbbi részben a hagyományos négy elemet tárgyalva. Az astronomiát felette nagyra becsüli. Meggyőződése, hogy — mint Plato mélyértelműleg mondá — „az embernek a szemek a csillagok miatt adattak“. Vallja, hogy „a szemek rokonságban vannak a csillagokkal s a ki az éggel nem törődik, ki kell annak tépni a szemeit, mert nem arra akarja azokat felhasználni, a mire kapta“. E mellett azonban a XVI. század legtöbb tudósával, figyelmen kívül hagyva Kopernicust, hű maradt a régi ptolemausi rendszerhez, sőt jól tudjuk, hogy kora astrologiai tévelygéseiben is, legkiválóbb kortársaival egyetemben, hűsége sen osztozott.

Ámde a makrokosmos ismereténél is fontosabb a mikro-

kosmos, az ember tanulmányozása. Fontos pedig philosophiai és theologiai érdekből egyaránt. S habár e studium fontosságával együtt jár nehézsége is, Melanthon nem riad vissza ettől sem, hanem elmerül az emberi lélek vizsgálatába, a mely mellett, mint annak műszerét, a testet is tanulmánya tárgyává teszi. E nevezetes munkáját „De anima“ ezímen adta ki 1540-ben s ez volt később is előadásainak egyik legkedvezőbb tárgya. A munka egészében, mondhatnók, az első psychologia s anthropologia együtt, forrásai leginkább Plato, Aristoteles és Galenus. A physikai organismus leírásában mindvégig kora tudásának színvonalán marad, a mi annyival bámolatra méltóbb, mert ily kérdésekkel akkor igen kevesen foglalkoztak. A physiologiai szakaszra következik a „benső érzékek“ fejezete, ezek — Galenus alapján — a felfogó képesség, az ítélő erő s emlékezet; hozzájuk társul, egyúttal azonban őket kormányozza az ész, a mely belőlük elegendő okok alapján bizonyosságra emelkedik. Ily bizonyosság: az általános tapasztalat, az első okok ismerete s a syllogismus; mely philosophiai jellemű bizonyosság-mozzanatokhoz — mint a legnagyobb s legmegbízhatóbb bizonyosság — a kijelentés járul. Ime így győzedelmeskedik itt is az evangéliom Aristoteles felett. Az ész tárgya: Isten és a világ. Ha e világban a bűn meg nem zavarta volna az ember és Isten közti normális viszonyt, akkor a szabadságnak egyedül Istenre kellene irányulnia; ily értelemben tárgyalja tehát a szabadság és bűn kérdéseit, hogy ezután a halhatatlanság kivételével foglalkozzék, a melynek két okát adja. Az egyiket Plato alapján, t. i. hogy a lélek nem keletkezett elemek összetételéből, tehát fel sem bomolhatik; a másikat Cicero alapján, t. i. hogy a legnemesebb teremtmény nyomorúságra nem teremtetett! Kell tehát, hogy oly állapotba jusson, a hol tiszta viszonyát nem zavarja s így nyomorrá nem teszi a bűn. Végül az álmokról beszél, mely téma neki, mint a lélek legitokzatosabb functiójának kérdése, felette kedves volt s azoknak négy fajtát különbözteti meg: 1. a természetes álmokat, melyek az ébrenlét egyszerű másolatai; 2. a jósló álmokat, melyek a csillagok behatásából keletkeznek; 3. az Isten közvetlen hatásából s

4. a sátán által ránk bocsátott álmokat. Feltétlen hitelt csupán az isteni eredetű álmok érdemelnek.

Psychologiai tanulmányaival párhuzamosan ethikai studiumokat is folytat s éveken keresztül Aristotelest magyarázza; ámde később, mint a lélektanban, itt is megtanul a maga lábán járni s új utat keres. 1538-ban jelent meg első ethikai vázlatja „Philosophiae moralis epitome“ címen, melyet még 1550-ben „Ethicae doctrinae elementa“ cz. egyébként különös rendszerességre igényt nem tartó műve követett s e munkáiban határozott különbséget von a philosophiai s a keresztyén morál között. A keresztyén erkölcsiség az Isten kijelentésén alapul, elve: Isten akaratának engedelmeskedni, mely akarat előbb a világ teremtésében, majd a próféták által s végül legtökéletesebben a Jézus Krisztusban nyilatkoztatta ki magát. A legfőbb jó tehát — Isten, a legfőbb illetőleg a mindent magában foglaló erény — Istennek félelme. Ime az első kísérlet az ethikát tisztán keresztyén vallásos alapra fektetni, a mit azonban korában is kevesen követtek, s később egyszerűen visszatértek Aristoteleshez.

Szoros kapcsolatban az ethikával Melanthon az államtudományt is tanulmányozza s már 1530-ban Aristoteles politikai iratai alapján egy commentárt adott ki, mely álláspontjáról azonban később szintén mindinkább a bibliai felfogáshoz csatlakozott át. Minden állam-forma jó, a mely az istenfélelmen alapul. Egyénileg Melanthon az ő nemes, mondhatók, bibliai humanismusa értelmében vett szellemi aristokratia uralmát óhajtaná.

S végül még egy tudományról kell megemlékeznünk, a mely Melanthon korában az iskolában felette el volt hanyagolva s csakis a humanisták vették fel ügyét: s ez a történet a földrajzzal egyetemben. Melanthon a történet iránt különösen finom érzéssel bírt. „Az emberi nem festményének“ nevezte azt, a mely előnkbe állítja annak egész fejlődését s a melynek ismerete nélkül az élet örökös gyermekállapot, sötétségben való vak tapogatózás volna.¹ Élénk színekkel raj-

¹ Corp. Ref. XI. 812; III. 1115. V. ö. *Brettschneider*: „Mel. als Historiker“.

zolja azért a történetnek úgy gyakorlati, mint moralis s theologiai hasznát s egyuttal meg is állapítja a történetírás kellekeit, ezek: az anyag helyes kiválasztása (lényegesnek lényegtelenről való elkülönítése) az egyes történeti személyek s tények benső pszichológiai rugóinak felkutatása s a tárgy jól tagolt világos előadása. Minderre pedig csak az képes, a ki igazán művelt. Ámde Melanthon itt sem állapodik meg a tárgynak pusztán ajánlásánál s kellekei egyszerű megállapításánál, hanem maga jár elől jó példával; maga szorgalmas érem- és krónika-gyűjtő, kartografus és ethnographus, kiadja vagy átdolgozza más írók történeti műveit, e mellett maga is különböző történeti tárgyú munkát is s ily tárgyak felett buzgón tart felolvasást. Érdekes, hogy számos historiai tárgyú beszéde közül, az egyik „de Matthia Rege Hungariae“ szól. Ez irányban is oly nagy hatással volt kortársaira, hogy — mondhatni — egy saját történeti iskolának lett a megalapítójává. „Korának mértéke szerint — mondja egy német historiografus¹ — formális iskolát teremtett, a miként hogy majdnem minden ifjabb protestáns kortársán, a ki valamelyes módon az irodalomban feltűnt, az ő inspiráló hatása a leghatározottabban észrevehető.“ S itt is jellemző, hogy végeredményben a történet is csak a vallást szolgálja. A történet célja, hogy általa az emberek jobbakká tétessenek s Istenhez vezetessenek.² A történet tehát feltárja Isten üdvtervét s Istennek e terv kivitelére megállapított utait. Továbbá megmutatja bűnösségünket, mert a legbehatóbb commentárokat szolgáltatja Isten törvényéhez. S végül, s ez a legfontosabb: megtanít — az erényt szeretni s a bűnt utálni.

Íme a szabad tudományok egész nagy köre, az egész „orbis litterarum“, a melynek mindkét főcsoportjában, t. i. a triviális vagyis nyelvészeti s a quadriviális vagyis philosophiai cso-

¹ *Wegele*: *Gesch. der deutschen Historiographie*. 254 l.

² E tekintetben irányát a leghivebben jellemzi önmaga egy krónikája elé nyomott e distichonában:

„Ut noris quando sese patefecerit ipse,
Spectari jussit saecula cuncta Deus.“³

³ Idézi *Hartfelder* i. m. 804 l.

portban s e csoportok minden külön ágában ott áll Melanthon a sorban legelül, fáradhatlanul tanítva, alkotva, teremtve, szinte emberfeletti munkát végezve. Tendenciájában jellemző a nyelvi, a tárgyi s a vallásos mozzanat. Minden tárgyi ismeret alapuljon nyelvi tudáson s szolgálja a vallásos életet. Ama nyelvi szempontból, mint a trivium (grammatika, retorika, dialektika) tárgyalásánál láttuk, nem teremtett új iskolát, s így új epochát sem, de mélyítette, megjavította a nyelvi tanítást évszázadokra ; nézve a tárgyi ismereteket, nem mondható philosophusnak sem, ki önálló rendszerrel állott elő, önmagából felszínre hozott világnézettel, ámde igenis tudósnak a szó nemes értelmében, a ki felkutatja az ismeret forrásait s megtalálva azokat a régiak irataiban s az evangéliumban, e tárgyi ismeretekkel mind csak a vallásos életet óhajtja szolgálni. S midőn a grammatikai (trivialis) oktatás végcéljául az eloquentiát tevé, a melynek tartalmi kiegészítését nyújtja s így a „prudentiát“, a „sipientiát“ szolgáltatja a philosophiai quadrivialis oktatás, hogy mindkettő a kegyességet szolgálja (pietas): akkor egyúttal a jövő századok protestáns iskoláinak nevelés-alapját rakta le, melyet tanítványa a goldbergi Trotzendorf s majd a strassburgi Sturm a „sapiens atque eloquens pietas“ elvében közvetítettek át a protestáns paedagogika számára.

Stromp László.

A SZABADKŐMŰVESSÉG ÉS A PROTESTANTISMUS.

I.

A hanyatló század utolsó évtizede elszánt, kérlelhetlen harcban találja a szabadkőműves eszmék híveit és elleneseit. Egyike ez azoknak a nagy társadalmi forrongásoknak, melyeknek csak egy névre van szükségök, hogy megszülessenek. A felett, hogy ez a név fedezi-e pontosan az eszméket és törekvéseket, melyek körülötte tömörülnek, lehet vitatkozni. A szabadkőműves-intézmény természetéről, céljairól, eszközeiről és világhatalmáról még csak nemrég is oly túlzó képeket rajzoltak, a mint kitünt az a legutóbb Triesztben tartott szabadkőműves-ellenes kongresszuson is, hogy immár a kérdés egyikévé vált azoknak, melyek a közvélemény izgatott fantáziájában öltenek testet s melyekről mindenki beszél, de senki sem tud biztosat. Bizonyos az, hogy a szabadkőművességről való közkeletű fogalmak nem mindenben felelnek meg a valóságnak. Az egyes emberek és társadalmi osztályok közötti természetes szolidaritást és összetartást, mint a hatalmi törekvések emeltyűjét, ugyanis igen könnyű összezavarni mindenféle rejtett célzatokkal s hogy ebben a részben a szabadkőműves-szövetség is befolyást nyert a civilizáció eszméi alakulására, azt valóban nem szükséges többé tagadni.

Németországon a szabadkőműves-eszmék már korán gyakoroltak hatást a legmagasabb körökre is. Nagy Frigyes után a legtöbb protestáns fejedelem, sőt r. katolikus fejedelmek is csatlakoztak hozzá. Lotharingi Ferencz, Mária Terézia férje 1731-ben vétetett föl Hágában egy páholyba Chesterfield lord elnöklete alatt. A királynő holland származású orvosa *Van Swieten* által pedig a szabadkőműves befolyás egész a királynő legbizalmasabb környezetéig is fel bírt hatolni.

II. József részessége a szabadkőművesi törekvésekben nem titok a történelem előtt. Legbensőbb tanácsadói és publicistái, egy Feszler, Born, Haschka, legfőbb mozgatói voltak a páholyokból kiinduló terveknek; előbbi, a császár halála

után Poroszországba téve át működései színhelyét, nyíltan szervezte azt a keresztyén kőművességet, mely a porosz politikának eszközéül szolgált arra, hogy uralmát Németországon megalapítsa. Később Oroszországba is ellátogatott, hol a papnöveldék felügyeletét bízták rá.

Majd a József császár által adott példát Miksa bajor választó is követte a szabadkőművesség felkarolásában. Azonkívül mint közvetítők az egyes páholyok közt még más, még merészebb titkos szövetségek is működtek, így a templariások feltámasztott rendje, a Zinnendorf-rend, a johanniták rendje. E rendek majd mindenikének nagymesteri rangját egyesítette magában Ferdinánd, braunschweigi herceg, előbb Nagy Frigyes, majd György angol király hadvezére a hét éves háború alatt, kinek neve a szabadkőművesség történetében mint *Aron* fordul elő, vagy még gyakrabban a P** F** V** B** (Prinz Ferdinand von Braunschweig) kezdetűk alatt.

Vannak jelek, melyek azt mutatják, hogy II. József császár utóda, II. Lipót sem állott távol ifjú korában a szabadkőművességtől. Legalább Toscanában léte alatt folyt le és pedig nemcsak a felsőbbség elnézésével, hanem egyenes támogatásával az az értekezlet, mely az egyháznak a szabadság és egyenlőség elvei alapján való szervezését tűzte ki céljául, érte ezalatt a püspökök felszabadítását a pápai tekintély alól s az egyház szolgálóinak egyenlő színvonalra állítását. Bizonyos azonban, hogy utóbb II. Lipót elszánt üldözője lett államaiban a szabadkőműves és más titkos szövetkezeteknek, mint ezt a Martinovics-féle pör tanúsítja s ez adott okot némely részről arra az elterjedt hiedelemre, hogy II. Lipót nem természetes halállal, hanem mérég által végezte életét.

Tény az, hogy ebben az időben már Európa egyik sarkától a másikig el volt lépve titkos szektákkal, illumináltakkal, perfectibilistákkal, szabadkőművesekkel, swedenborgiánusokkal, úgy, hogy Caprera bíbornok bécsi nuntius már 1787-ben indítatva érezte magát e tárgyban hosszabb jelentést intézni a pápához.

Mily szerepet játsztak mind e szekták közvetve legalább a francia forradalom előidézésében, arra nézve hitelt érdemlő tanu az elfogultnak csakugyan nem nevezhető történetíró, Louis Blanc, ki egyebek közt ezeket írja a „Francia forradalom történetét“ tárgyazó művében: „Különösen fontos bevezetni az olvasót azon aknába, melyet akkor a trónok és oltárok alatt egészen más fajta forradalmárok ástak, mint az encyclopedista bölcsészek. Egy minden nemzetbeli, mindenféle

vallású s rangú egyénekből álló szövetkezet, kiket megállapított jelek kapcsoltak egymással össze s kik eskü alatt tettek fogadalmat, hogy sértetlenül őrzik meg belső életük titkát, komor próbáknak vetve alá s fantasztikus czeremóniákat űzve, egyébként különben jótékonytársaikat gyakorolók s egymást egyenlőknek tartók, dacára annak, hogy három osztályra oszoltak: inasok, legények és mesterekre — ebből áll a szabadkőművesség. Már most a francia forradalom előestéjén a szabadkőművesség épen rendkívüli fejlődést öltött. Egész Európában elterjedve, elősegítette Németország szemlélődő geniuszát, tompan megrázta Franciaországot, s mindenütt a polgári társadalommal ellenkező elvekre alapított társadalom képét mutatta“ stb.

Ekkor történt, hogy az ifjú Mirabeau gróf XVI. Lajos miniszterei által bizonyos titkos politikai küldetéssel Berlinbe küldetve, a német illuministák főembereivel bocsátkozott közelebbi ismeretségbe. Ezek közt volt Nicolai Gedicke, Leuchsenring, a hessen-darmstadti herceg nevelője, szektai nevén „Leveller“ vagyis „egyenlősítő“. Braunschweigban nyerte Mirabeau az illuminismus legmagasabb titkaiba való beavatását. Visszatérve Franciaországba, tapasztalatait, benyomásait Mirabeau a philaleth-ek páholyában törekedett értékesíteni, melynek már régóta tagja volt s vele első kollegája, Talleyrand, a későbbi autuni püspök.

Ebben az időben írta a német illuministák egyik vezérémbere, Mauvillon egyik barátjához a francia ügyekről. „A forradalom ügye mindjobban áll Franciaországban, remélem, hogy pár év alatt a láng mindenüvé el fog harapózni s általános lesz a felforgatás. Akkor rendünk sokat fog tehetni.“

Biztos történeti források mutatják, hogy a francia forradalom kitörését megelőző pár évvel 1787-ben csupán Franciaországban 703 páholy működött, azonkívül Németországon 623, Angliában 525, Skóciában 284, Írlandban 227, Dániában 192, Hollandban 79, Svájcban 72, Svédországban 69, Oroszországban 145, Lengyelországban 75, Törökországban 9, Északamerikában 85 s az európai államok tengerentúli tartományokban 129. Mindössze tehát nem kevesebb, mint 3217 titkos vagy szabadkőműves páholy. Dumas Sándor „Garibaldi emlékiratai“-ban és „Balsamo József“ regényében, mint maga mondja, az illuminismus és szabadkőművesség történetét akarta megírni s ebben említi azt, hogy e két szövetség jelmondata ez a három betű: L.*.* P.*.* D.*.* — azaz „Lilia Pedibus Destruere“ (Tipord a liliomot lábhal). Már pedig tudnivaló, hogy e lilium nem egyéb, mint a legitim francia királyság címere

s a felforgató szektákkal rokon kabalista Cagliostro perében a lefoglalt tárgyak közt találtak is egy keresztet, melyre szintén e három betű volt felírva: L.*.* P.*.* D.*.*

Erre a rejtélyes jelmondatra vezetik vissza a szabadkőművesség támadói mindazon események kulcsát is, melyek a francia forradalom óta lefolytak: XVI. Lajos halálítéletét, Enghien herceg és Berry herceg megöletését s egyáltalán a titkos társulatok állandó összeesküvését a francia, spanyol, nápolyi és párizsi Bourbonok ellen, melynek eredménye mindenütt a Bourbonok kiűzetése lett s a tróntól való megfosztásuk a vér és forradalom minden erőszakos eszközeivel.

Ellenben érdekes följegyeznünk azt a szabadkőművesellenes körökben elterjedt véleményt, mely szerint az illuminismus terjedésében tevékeny részt vett s annak alapítóját, a hírhedt Weiszhaupt Ádámot tényleg is felkarolt egyik szász Koburg hercegnek a múlt századból, köszönhetik a mai Koburgok is nagyrészt, hogy trónjaikkal a szabadkőműves támogatás benépesítette Európát.

Az első császárság kora a szabadkőművesi mozgalmaknak is klasszikus korát jelenti Franciaországban. Bonaparte Napoleon szabadkőműves voltáról majdnem egyetértőleg nyilatkoznak azok, kik a Nagy-Kelet levéltárát átkutatták. Különbösen semmi sem tanúsítja ezt jobban, mint hogy a rémuralom alatt a Nagy-Kelet páholya beszüntette működését; mihelyt azonban Napoleon uralomra került, az összes páholyok újra összegyűltek.

Maga a G.*.* O.*.* — a Grand Orient vagyis Nagy-Kelet — titkára, Bazot írta, hogy ez volt a szabadkőművesség legfényesebb korszaka. Közel ezerkétszáz páholy létezett Franciaországban, Párisban, a departementokban, a gyarmatokban, a hadseregben; a legmagasabb tisztviselők, minden rangú tisztek, tudósok, művészek rokonszenveztek a szabadkőművességgel. Az L. P. D. három inicziáleja — azaz a „Lilia pedibus destrue“ — mondja Dumas — jelentékeny tényezője volt a forradalomnak, s az illuminismus és a szabadkőművesség egyaránt esküdtek ellene a királyságnak.

Napoleon a szabadkőművességet pártfogása alá vette. Napoleon József volt a rend nagymestere, Cambacérés volt a főkanczellár és társnagymester és Murat a harmadik társnagymester. Mikor Jozefin császárnő 1805-ben Strassburgban volt, jelenlétével emelte a párisi „hű lovagok“ páholyának ünnepejét. Ugyanekkor Beauharnais Jenő a párisi „Szent Jenő“ páholy venerabilisának tisztjét viselte. Később mint alkirály jövén Olaszországba, a milánói Nagy-Kelet páholy a legma-

gasabb ranggal, a 32-ik fok főtanácsa mesteri és parancsnoki rangjával tüntette ki.

Szabadjóműves volt Bernadotte is, fia Oszkár meg épen a svéd páholy nagymesterévé emelkedett. Különböző párisi páholyokba nyertek fölvételt: Sándor württembergi herceg, Bernát szász-weimari herceg, sőt a persa követ, Askeri khán is. A senatus elnöke: Lacepède gróf, mint a francia Nagy-Orient elnöke mellett magasrangú társak segédkeztek, mint Kellermann, Massane és Soult tábornokok. De legnagyobb szerepet játszott ezen a téren Cambacérés, ki az összes ritusok főtitkárságait egyesítette magában. Társnagymestere volt a Nagy-Orientnek, tiszteletbeli nagymestere a Kilwiningi Heredom ritusnak, nemzeti nagymestere a szent város jótékony lovagjainak és a többi.

Rovigo rendőrminiszter volt az egyetlen, ki nem tartozott semmi páholyhoz, sőt egy nap gyanút merített az iránt, hogy a páholyok a Bourbonok visszatérésén dolgoznak. Magához rendelte a Nagy-Kelet minden kamarájának elnökeit s behatóan tudakozódott tőlük a páholyok törekvései felől, s hogy vajjon nem konspirálnak-e ott a kormány ellen? Azt felelték, hogy arról könnyen meggyőződhetik, ha fölvéteti magát a szabadkőművesek közé. De míg ezt nem teszi, egy szabadkőműves sem adhat felvilágosítást a felől, a minek titokbantartását esküvel fogadták. A miniszter természetesen tudni sem akart a belépésről, ellenben a büntető törvénnyel fenyegette a szabadkőműveseket.

Ekkor a Nagy-Kelet páholy küldöttséget menesztett Cambacéréshez, hogy őt közbelépésre kérje fel. A főkancellár mosolygott s megígérte, hogy elmegy a császárhoz s mindent elintéz. Úgy is történt; a Nagy-Kelet páholya akadálytalanul folytathatta működését.

Ugy kell lenni, hogy néhány évvel később maga Napoleon is aggályokat táplált az iránt, hogy ellenségei a szabadkőműves páholyokat ellene akarják fölhasználni. Hogy meggyőződjék a valóságról, elszánta magát, hogy Duroc és Lauriston társaságában látogatást tesz incognito a szabadkőművesek összejöveleinek egyikén. Egy este meg is valósította ezt a tervét a Faubourg-St. Marcel egyik helyiségében. Duroc lépett be elsőnek, s leülve a venerabilis mellé, fülébe sugta, hogy még két idegen fog jelentkezni, fogadja őket czeremonia nélkül, s ha fölismerné őket, tartózkodjék minden ovációtól.

Nemsokára a császár és Lauriston is belépett s helyet foglalva, félóráig hallgatták a tanácskozásokat. Midőn Napoleon meggyőződött, hogy a följelentés hazugságon alapul, vissza-

vonult. Csak az ülés végén világosította fel az elnök a testvéreket, hogy kinek látogatásához volt szerencsájök.

Az 1814-iki események nagy változásokat idéztek elő a francia szabadkőművességben. Cambacérés letette összes szabadkőművesi tisztségeit s ettől fogva a Nagy-Orient és a skót ritus különböző fractiói közt ellentétek támadtak, melyek az előbbi tekintélyének igen sokat ártottak, ellenben elősegítették a Misraim ritus terjedését, mely rövid idő alatt több új páholyt létesített. Ilyenek voltak: a „Sinai hegy“, az „Égő bokor“, a „Tizenkét törzs“, „Apollo gyermekei“.

A restauratio alatt a Nagy-Kelet páholyának reménye sem volt hivatalos elismertetésre, de legalább egy vérbeli herczeggel akarta elfogadtatni a nagymesteri méltóságot. Értesítették erről XVIII. Lajost, ki a forradalom előtt pár évvel Versaillesban fivérével, Artois gróffal együtt avattatott fel. Válasza az volt, hogy nem viseltetik személyes ellenszenvvel a szabadkőművesség iránt, de tekintettel kell lennie a szent-szövetségre s a francia papságra. Ez persze nem elégítette ki a szabadkőműveseket, kik most már Berry herczegnek ajánlották föl a nagymesteri kitüntetést.

Mi volt a herczeg felelete, sohasem lehetett positive megtudni. Annyi bizonyos, hogy a Nagy-Kelet fejének ismerte őt el s temetését szabadkőművesi pompával ünnepelte.

Ha mindez teljes világosságot derít a titkos társulatok s ezek között a szabadkőművesek túlnyomó befolyására a XVIII. század és a jelen század első fele eseményeiben, úgy viszont egy francia író, George Sand, az utóbbi évtizedek eseményeire vonatkozólag mondja egy helyt, ugyancsak ezen befolyásra czélozva, hogy: „vannak pillanatok, mikor a birodalmak története csak névleg létezik, s a midőn igazán élő erő csak a kebelökben működő szektáké“.

Ily szekták emberei voltak csupán Anglia újabb történetében: Palmerston és Gladstone, Németországban a modern államtan megalapítója és atyja, Bluntschli, s a történelem annyi hírneves szabadkőművese: Mirabeau, Talleyrand, Lafayette, Sièyes, Condorcet, Robespierre, Baboeuf, Cambacérés, Bonaparte, Dupont de L'Eure, Cremieux, Kossuth, Mazzini, Cavour stb.

A kiegyezési politikával egyidejűleg indult meg Magyarországon is az a nagy szabadkőműves áramlat, mely a XVIII. század végén megszakadt alkotmányos élet helyreállításával fölszabadult közszellemben szintén belevitte azokat az eszméket, melyek az európai politika irányadó férfait mozgatták ebben az időben. Bismarcknak a német egység kivívásával sikerült a szabadkőművességre támaszkodva, Közép-Európa térképét

gyökeresen átalakítani s oly hatalmi góczot teremteni, mely érdekkörébe ellenállhatlanul sodorta bele a Bluntschli által elméletileg kifejtett nemzeti államok aspirációit. A dualismus műve és a német egység gondolata közt a szerves kapcsolatot nem nehéz föltalálni, főleg ha tudjuk magának Beustnak is egy szabadkőműves közlöny által nyíltan bevallott affiliatióját a páholyokkal. 1870. január 30-án a johannita szabadkőműves-ség, vagyis a három symbolikus fokozat anyapáholya megkezdte működését a fővárosban s Pulszky Ferenczet emelte a nagymesteri méltóságra. Ennek fölötté állott még a skót ritus anyapáholya, melynek nagymestere 1874-ben maga az akkori kultuszminiszteriumi államtitkár, Jovannovics volt.

Minde páholyoknak külföldi összeköttetéseit érdekesen mutatja az alább következő okmány, melyet az olasz Nagy-Orient intézett a magyar Nagy-Orienthez az „5863. év első hava 27-ik napján“ Turinból.

„Fölvoltatott — mondja az okmány — Buscalioni helyettes nagymester jelentése. Tekintve, hogy az olasz és magyar szabadkőművesek szövetsége mind jobban megszilárdítja e két nemzet politikai testvériesülését, s remélve, hogy a magyar szabadkőművesség rövid időn szárnyra kelve zendítheti rá a Dráva, Tisza és Duna ősi partjain megváltott testvérek örömdalát —

„Az olasz Nagy-Orient boldognak vallja magát, hogy szabad lobogója alá fogadhatja a keletkező magyar kőműves-séget, s Türr testvérrel együtt örvendez tényleges nagymesterré választatása fölött, s Kossuth testvérrel a rend tiszteletbeli nagymesterré választatása fölött.“

Aláírva: *Filippo Cordova* nagymester, első helyettes nagymester *Govean*, második helyettes nagymester *Buscalioni*, főlevéltáros *Pazza*, főtitkár *Gallo*.

Tény az, hogy a Nagy-Orient is a németországi páholyok támogatásának köszönheti létrejöttét, s megalakulása után pár évvel már nyíltan csatlakozott a francia Nagy-Orient azon kijelentéséhez, melylyel a világegyetem nagy építőmestere nevét törölni határozta a páholyok deszkáiról. Ezt a tényt a legfőbb német szabadkőműves közlönyök, a „Bauhütte“, s a „Freimaurer Zeitung“ is megerősítik.

Jellemző, hogy Xavier Roux „L'Autriche-Hongrie“ című könyvében, mely 1879-ben jelent meg Párisban, miután kiterjeszkedett azokra a veszélyekre, melyekkel az elemi oktatásra nézve a Fröbel-rendszer leple alá csempészett vallási indifferentismus jár, rámutat arra a közismeretű tényre, hogy Magyar-

országban nincs egyetem, melynek tanszékein ne ülne egy vagy két apostata.

Jól jellemzi a már említett titkos befolyását a politikai és társadalmi szektáknak az eseményekre többek közt Disraeli, a későbbi Beaconsfield miniszter: „E század kormányainak — mondja — nem csupán a kormányokkal, császárokkal, királyokkal, miniszterekkel vannak dolgaik, de a titkos társaságokkal is. Ezek is oly elemek, melyeket számba kell venni, s melyek utolsó pillanatban semmivé tehetnek minden megállapodást; ügynökeik vannak mindenütt, lelkiismeretlen ügynökeik, kik gyilkosságokra beszélnek rá, s ha kell, vérontást idézhetnek elő“.

Távol áll tőlünk, hogy mindezzel a szabadkőműves szövetségeket okolnánk; hiszen a szabadkőművesség nem egy ízben utasított vissza hivatalosan is mindennemű közösséget azokkal a titkos társulatokkal, melyeknek kezét ott találjuk a jelenkori forradalmakban mindenütt: a carbonarismusban, az Ifjú Európában, az Egyetemes demokrata-szövetségben, az Internationale-ban. Mindezekkel méltánytalanság volna egyenesen a szabadkőműves intézményeket vádolni. Más dolog azonban a történet fonalán a közös kapcsokat kimutatni, melyek a társadalmi eszmék egymásból való fejlődését mutatják s ebben már nem is szükség kalandos teoriákra ragadtatni magunkat. Írott dokumentumok állanak rendelkezésünkre, melyeknek hitelességét a kritika minden kutatási eszközeivel képesek vagyunk bonczolni. 1723-ban maga a londoni nagypáholy utasította tagjait a szabadkőművesség tanaira, statutumaira, utasításaira és szertartásaira vonatkozó adatok összegyűjtésére és közzétételére. Ez a gyűjtemény aztán meg is jelent Anderson testvér neve alatt, a nagypáholy hivatalos láttamozásával ellátva.

Még messzebb ment a francia Nagy Orient, mely 1777 óta hivatalos közlönyt jelentetett meg a társulat legtitkosabb munkálatai és jelentései bő előadásával. Ezt a kiadványt aztán 1813 óta az évenkénti két solstitialis ünnep hivatalos jegyzőkönyvei váltották fel.

Ma már tehát alig van valami titkos a szabadkőművesség lényeges szervezetében azon a láthatatlan befolyáson kívül, melyet a közszellemre való hatásának tulajdonítanak. Maga az erősen róm. kath. meggyőződésű francia Deschamps is csak annyit mondhat a szabadkőművesség modern szervezetéről, hogy az egy lényegesen egyetemes szervezet, dacára a páholyok különböző ritusainak.

Fantasztikusabb és megbízhatatlanabb kiszínezését találjuk a szabadkőművesi legendának Disraeli politikai regényeiben

(1844), hol a nagy konzervatív államférfi ekkép nyilatkozik a szabadkőművesség szerepéről: „A világot egész más személyek mozgatják, mint azok hiszik, kiknek szeme nem mélyed a kulisszák mögé. Oroszországnak azt a titokteljes diplomatiáját, mely Nyugat-Európának réme, zsidók szervezik, ők annak főügynökei. . . . Az a hatalmas forradalom, mely most készül Németországban, a hol még mélyrehatóbb reformot fog okozni, mint az első, a melyről Anglia oly keveset tud, egészen zsidó befolyás alatt fejlődik, melynek sikerült majd minden professori tanszék monopoliumát kezébe ragadni“.

Azt hiszszük, Disraeli tévedését az orosz diplomacia titkos rugói tekintetében teljesen kimutatták a következmények. A mi a német egység kivívásában a szabadkőművesi törekvések részét illeti, bizonyos tendenciával szokták idézni Etzel tábornok, egy igen beavatott szabadkőműves nyilatkozatát, a ki 1872-ben Bismarckról ezeket mondotta volna: „Ő teljesen a mienk, s azon napon, melyen tétovázni látjuk, meg fogjuk tőle vonni bizalmunkat; ő ezt igen jól tudja“. Tulajdonképen azonban ép oly kevés pozitív adattal rendelkezünk Bismarck szabadkőművességére vonatkozólag, mint azon állítólagos fordulatról, mely a szabadkőművesség súlypontját Malapert, az „Elszász-Lotharingia“ páholy tagja szerint újabban Párisból Pétervárra és Berlinbe helyezte át, s a panszlavismus és pangermanismus jelszava szolgálatába állította.

Legtovább megy e nyilván kétes értékű hozzávetésekben a német Eckert, ki tudni véli, hogy a szabadkőművesség nemcsak egyetemes szövetkezet, de egy láthatatlan élő feje, vagy patriarchája is van, a kit csak a melléje rendelt törvényhozó és végrehajtó két bizottság tagjai ismernek. Ilyennek állította Palmerston lordot annak idején, mint a ki szintén viselte a patriarchai méltóságot. Szerinte a rendnek két külön része van: egy békés s egy harczias. Az első békés és szellemi eszközökkel folytatja működését, izgat és hódít, megnyeri a rendnek az állam és az egyház (t. i. protestáns), továbbá az egyetemek minden pozícióit, s mikor már jól előkészítette az utat, akkor átadja a tért a „firmamentum“-nak — így hívják a hadakozó fél directoriumát. Mihelyt fegyveres fellépésre kerül a sor, a békecsoport becsukja páholyait s így kerüli ki azt, hogy ne vádolhassák a forradalomban való részvétellel.

Hagyjuk e kétségtelenül igen szellemes, de merőben meddő kombinációkat s lássuk a szabadkőművességnek egyéb titkos társulatokkal közös programjából azt a részt, mely az állami politika intézésénél mint a közélet egyik factora követel meghallgattatást, s lássuk mindenekfölött azt a viszonyt, melybe

a protestantismus erkölcsi eszmevilágát, joggal vagy jogtalanul állították, s állítják ma is némelyek a szabadkőműves irányzatokkal. Azután le fogjuk vonni a végkövetkeztetést arra a magatartásra nézve, mely a protestáns közvéleményt tradícióinál és szelleménél fogva kell hogy megillessen a szabadkőművesi propagandával szemben.

II.

I. Napoleonnál a szabadkőművesség nem egyéb volt, mint az egyháznak az állam alá rendelésére szolgáló politikai eszköz, s hogy ebben a protestantismus megakadályozhatta volna, azt igen jellemzően vallja be később Szent-Ilona szigetén. midőn arról beszél, hogy miért nem honosította meg a protestantismust Franciaországban.

„Midőn — úgymond — a kormány gyepelőjét megragadtam, már megállapodott eszméim voltak mindazon nagy tényezőkre nézve, melyek a társadalmat összetartják. Mérlegeltem a vallás egész fontosságát s elhatároztam annak meggyökereztetését. De alig tudnák elképzelni, minő ellentállást kelle legyőzőm, hogy a r. katholicismust visszaállítsam. Szívesebben követték volna, ha a protestáns lobogót tűzöm ki.

„Bizonyos, hogy azon felfordulásban, mely után következtem, azon romokon, melyek fölött álltam, választhattam volna a r. katholicismus és protestantismus között, s az is igaz, hogy a pillanatnyi viszonyok ez utóbbira voltak kedvezőbbek. De azonkívül, hogy valósággal ragaszkodtam született vallásomhoz, a legmagasabb rendű tekintetek bírtak rá a döntésre. A protestantismust proclamálva, mit nyertem volna? Franciaországban két nagy pártot teremtettem volna, egymáshoz majdnem egyenlőket, holott pedig azt akartam, hogy *egy se legyen*. Visszaidéztem volna a vallási viszályokat, holott a század felvilágosodottsága és akaratom azt tűzte célul elé, hogy azokat teljesen eltüntessem. E két párt egymást tépdesve, megsemmisítette volna Franciaországot s azt Európa rabszolgájává tette volna, pedig ambícióm az volt, hogy urává tegyem.

„A r. katholicismussal biztosabban érhettem volna el nagy céljaimat. Nálunk benn az országban a nagy szám magába nyelte a kicsinyt, s én föltettem magamban, hogy őket oly egyenlő elbánásban fogom részesíteni, hogy nemsokára helye se legyen a különbség fölismerésének.

„Azonkívül a r. katholicismus megtartotta számomra a pápát s befolyással és hatalmammal nem adhattam fel a reményt, hogy előbb-utóbb, egy vagy más úton, végre is kezembe ragad-

jam a pápa irányását, és akkor mily befolyást, mily támaszt nyerhettem volna a közvéleményben a világ többi részével szemben!”

Majd így folytatja Napoleon:

„I. Ferencz valóban arra volt rendeltetve, hogy már kezdetben fölkarolja a protestantismust s annak vezéreül nyilvánítsa magát Európában. Versenyhársa, V. Károly élénken fogta Róma pártját, mert ebben eszközt vélt találni arra, hogy leigázza Európát. Nem volt-e elég ez az egy is, hogy I. Ferenczet meggyőzze annak szükségességéről, hogy magára vállalja ugyan-ezen Európa függetlensége védelmét?”

„Ha I. Ferencz fölkarolta volna a királyi suprematiának olyannyira kedvező lutheranismust, megkimélte volna Franciaországot azon rettentő vallási convulsióktól, melyeket később a kalvinisták idéztek elő, kiknek teljesen republikánus törekvése az volt, hogy megdöntsék a trónt s szép országunkat a bomlás szélére juttassák. Fájdalom, I. Ferencz mindezt nem értette meg, mert nem mentheté magát kételyekkel. Egyszerűen, nem látott oly messzire. Kora ostobasága! Feudális felfogás! I. Ferencz végre is nem volt egyéb egy tornahősnél, egy szalon-lovag, egyike a törpe nagy embereknek“.

Az „idéés Napoléoniennes“ csiráját látjuk e szavakban, melyek nem hagynak semmi kétséget az iránt, hogy I. Napoleonnál a szabadkőműves eszme a r. katolikus világeszmével érintkezett, szemben a protestantismus szellemével. Az összes kultuszok egyenlő védelmének, egyenlő szabadságának jelszava voltakép a szolgaságban való egyenlőséget jelentette, s végcélja nem volt más, mint a r. katolicismus, protestantismus és minden felekezeti kiirtása, ugyanaz tehát, a mi a szabadkőművesek álláspontja a pozitív vallásokkal szemben.

Azt a vádat, hogy a kalvinismus nem egyéb, mint illuminismus, s ez ismét nem más, mint a dogmától megtisztított, consequens kalvinismus, leghatározottabban De Maistre-nél látjuk formulázva, a ki már 1811-ben mint veszélyt jelezte azt, egy I. Sándor czárhoz benyújtott memorandumában, hogy mily könnyelműség a nyilvános tanszékeket s különösen az ifjú papság nevelését német kalvinistákra bízni, kik — úgy mond — szektájoknak, azon szektának, mely a királyok és államok megdöntésére egyesült, s melynek szelleme minden tekintély gyűlölete — romboló elveit a végletekig kifejti.

Tudni kell azonban, hogy De Maistre előtt, felekezeti elfogultságán kívül, e sorok írása közben főleg azok a befolyások lebegtek, melyeket abban az időben az orosz közoktatásra és papképzésre Sándor czár híres szabadkőműves tanácsosa,

Speransky gyakorolt, II. Józsefnek egyházi reformjaiban egykor legbuzgóbb *spiritus rectora*, a Speransky által a pétervári philosophiai tanszékre meghívott *Feszlerrel* együtt. Úgyde Feszler, ez apostata kapuczinust, ki Berlinben „A barátsághoz” címzett yorki nagypáholyt szervezte, bár a protestáns vallásra csakugyan áttért — ennek szelleme hű kifejezőjeül, erkölcsi világnézete competens képviselőjeül soha el nem ismerhetjük; s így De Maistre mindazon következtetései, melyeket ezen tényre épített, a szabadkőművesség és a protestáns álláspont lényegi egysége szempontjából önmaguktól elesnek.

Nem vitatjuk, hogy a szabadkőműves irány, főleg a martinista páholyok, épen Oroszországban ne akarták volna a protestantismust eszközül fölhasználni távolabbi célok elérésére. Ily eszközök voltak kétségkívül több helyütt a biblia-társulatok, melyeknek érdekeit a czár mellett a mystikus rajongó Krudener asszony képviselte. Hiszen ismeretesek Herzen szavai, melyekkel a biblia-társulatokat, mint a szocialista ifjú Oroszország előfutárait üdvözölte, s tudva van az is, hogy a szabadkőművesek mily érdeklődéssel kísérték a czár vallási átalakulását. De a martinista szabadkőművességnek ezen pietistikus látszata nem volt egyéb, mint álarcz, melylyel a rendőri hatóság előtt politikai terveit leplezte s bizalmat igyekezett kelteni maga iránt. Ugyanaz a szerep volt ez a protestantismus részéről, melyet a róm. katholicismus játszott Napoleon kezében, mint hatalmi politikája cmeltyűje.

Különben lehet-e erre nézve classikusabb argumentum, mint magának az illuminizmus atyjának, Weishauptnak Zwackhoz írt leveleiben elárult azon önvallomása, hogy mily hatást tett az ő papi fokozata másokra. „A mi a legkülönösebb — írja — az, hogy úgy protestáns és reformált theologusok, illuminismusunknak tagjai, valóban azt hiszik, hogy beszédemnek a vallásra vonatkozó része a kereszténységnek valódi szellemét, igazi értelmét tartalmazzák. Oh emberek — teszi hozzá — mit nem hitethetnek el veletek!”

Az 1806-ban Németországban megalapított „Tugendbund” ismét közeledést mutatott a protestantismus és a szabadkőművesi szekták közt, de ugyanakkor szakítást is jelentett ez utóbbival, mert nemcsak hogy annak kereszténységellenes támadásait kihagyta programjából, de épen ellenkezőleg a német keresztényen szabadkőművesség egy nemét támasztotta fel a szentszövetség oltalma alatt, mely páholyaiban nem tűrt meg zsidót s alkalmat adott azon pietistikus áramlatok felülkerekedésére, a melyek a század mystikus forrongásából indultak ki.

Célja volt e mozgalomnak Németország vallási egységét

humanitárius alapon vívni ki, s ezen jövőbeli német egyházat a bölcselem, nyelv- és természettudományok hármasságára fektetni. Könyvekben, egyetemi tanszékeken hangoztatták a keresztyénség morálját s ugyanakkor dogmáit mint symbolumot tartották fel, hogy hitet és hitetlenséget a német hazafiságban egyesítsenek. A szent-szövetség három nagy birodalmának souverain-je testvéreiül ismerte el egymást, mint az egyet képező három nagy keresztyén család feje. De a transcendentalis keresztyénségnek ez a szelleme tartalmatlanná lőn, mert a vallás helyébe a merő külső vallásosságot állította; a bécsi kongresszus, mely a fölébredt új vallásphilosophiai eszmények végrehajtására vállalkozott, a népek jogaival mitsem törődött, a legitimitás ürügye alatt lábbal tiporta a legitimitást s a kis római katolikus államokat kiszolgáltatta a nagy protestáns hatalmaknak.

A szabadkőművesség vérátömlesztése a protestáns konfessziók életerébe tehát nem sikerült. De nem fog sikerülni ezután sem; látjuk az angol és amerikai páholyok példáin, melyek pedig lényeges helyet engednek ritusaikban a bibliának. De — kérdezzük — mit nyer ebben a szövetkezésben a vallás? Mert hogy a páholyok csak vesztenek eredeti jellegülkől, az mindenki előtt tisztában lehet.

Az Egyesült-Államokban ugyanis a radikális párt bevalott törekvése az ifjúság nevelését minden fokon az állam kezeibe játszani s ezt a nevelést felekezetenélkülivé tenni, azaz kizárni belőle minden felekezeti elvet, legfeljebb a családnak engedve át mellékesen a dogmatikai nevelést, mely pedig az erkölcsi képzésnek az alapja. De ez az eszme, mely mintegy hatvan éve merült fel az északamerikai Egyesült-Államokban, homlokegyenest ellenkezett a protestáns felekezetek hagyományával. Európai forradalmárok által alakított titkos társaságban öltött először alakot 1828-ban, kik ezzel akarták megkezdeni az állam dechristianizálását. Ma már a szabadkőműves páholyok által mindenfelé elterjedt az a rendszer, mely az iskolákban nem lát egyebet anticipált páholyoknál s Isten nevében egyebet merő czifraságnál. Még egy ideig meg van engedve a családoknak a vallásoktatást otthon végezni, de ez a vallás nem szabad, hogy egyéb legyen, mint a magánlelkiismeret dolga, befolyás nélkül az erkölcsi és közéletre a liberalismus tanítása szerint. Az a morál, melyet az iskolákban tanítanak, tisztán emberi eredetében és céljában nem több semmivel, mint az önmagát kielégítő társas érintkezés eszméje.

De vajjon ez-e a protestáns nevelés ideálja? Senki sem fogja ezt velünk elhitetni, s ebben jelezve van a mély elvi

ellentét is a protestáns felfogás és a szabadkőművesi törekvések közt. Valóban az első és leggyökeresebb elágazása a két irányzatnak az oktatás rendszerében tör magának medret; erre mutat az is, hogy az 1878. július 18-iki holland törvényt az oktatás laicizálásáról — mely kimondja, hogy az oktatás programja tisztán tudományos s a vallást nem öleli magába — r. katolikusok és protestánsok egyaránt elleneztek. A második elágazás maga a keresztyénség erkölcsi tartalma, melynek igazi jelentőségét a forradalmakkal szemben oly szépen és mélyen fogja föl Stahl, midőn ezeket írja:

„Van egy erő, s csak ez az egy erő van, mely bezárja a forradalmak aeráját: ez az erő a keresztyénség. A keresztyénség a forradalom bűnével szembeállított ellenkező véglet; mert az egész emberi életet az isteni rendre alapítja. Azonkívül a keresztyénség teljesen kielégíti a forradalmak minden követelményeit is“.

Legújabbán a párisi „Jövő“ páholyából indult ki még egyszer az actio, a szabadkőművesi tanok közelebbi egyeztetésére a protestantizmus eszmekörével. Ezen lépések eredménye a szabadgondolkozók szektájának megalapítása Eugène Pelletan képviselő, egy protestáns lelkész fia által, ki annak elveit „ad hoc“ a következőkben formulázta:

„1. Állandó bizottság alakul a „Jövő“ páholyában mindazon testvérek számára, kik a jelen statutumokat elfogadják, „szabadgondolkozók bizottsága“ címmel.

2. A szabadgondolkozók nem ismernek el más igazságokat, mint a melyeket a gondolkozás bebizonyít, s más erkölcsi törvényt, mint a mit a lelkiismeret szentesít.

3. Hiszik, hogy az ekkép kinyilvánított igazság és jog az élet szabványait képezik.

4. Kimondják, hogy tiszteletben tartva mindenkinek szabad véleményét az istenség kérdéseiben, csakis a kijelentett dogmatikus vallásokat vetik el, mint a melyek ma a lelkiismeret és az ész tagadásai.

5. Ehhez képest kötelezik magukat, hogy minden egyházi kultuszon kívüli halnak meg.

6. A szabadgondolkozók szándékoznak ez elveket nyilvánosan gyakorolni; azokat a cél elérésére alkalmas erkölcsi és anyagi eszközzel terjeszteni.“

Ki ne látná az ellenmondást, melyben ez a program is szenved, a midőn egyfelől a hit és meggyőződés szabadságát proclamálja, másfelől mégis lelkiismereti kényszert statuál a pozitív hívők hátrányára? A keresztyén felfogás nem érheti be a gondolat szabadságával ott, a hol a hitszabadság lényegé-

ről folyik a vita. Hit és tudás oly különböző életkörök, melyekben egyiknek sem szabad elnyomnia a másikat. A szabadgondolkozók meg elvetik a külső egyházi életet és vallási cselekvényeket; de akkor hogyan biztosítják a lelkiismeret minden jogát azon hívők számára, kik ezekben nem esetleges és merőben értelmetlen nyilvánulásait látják csak a vallásos életnek, hanem a krisztusi gondolat átlényegülését és örökkévalóságát? Nem tekinthetjük a szabadgondolkozók álláspontját sem egyébnek, mint az élő hit megvihatlan bástyái biztos megkerülésének, azzal a fontos különbséggel, hogy míg a szabadkőművesség aggressiv tendenciái a vallás és tekintély nagy elméleti igazságai ellen szegződnek, addig Pelletan és követői megfordítják a fegyvert és a vallásos eszme halvány indifferentismusa mellett, annak összetartó, vigasztaló és fölemelő erejét akarják illusioriuussá tenni s ezzel mérik a legsúlyosabb csapást a belső hitéletre.

Nem lehet ezek után csodálni, ha a valódi protestantismus, az a protestantismus, mely keresztyén akar maradni, kénytelen előbb-utóbb levonni a következtetéseket s elválni a szabadkőművesség útjától. Ezt tette 1872-ben az „Alt-lutherischer Conferenz“, megtiltva a lelkészeknek, hogy a páholyok tagjai legyenek. A hitújítás és a szabadkőművesség titkos szellemi közösségének vádja nem új a protestáns egyház történetében. Ezzel gyanúsították Melanchton is, holott Bretschneider kimutatta, hogy Melanchton leveleiben nincs egyetlen passzus sem, mely a szabadkőművesség rendjére vonatkoznék, hacsak azokat a Melanchton jellemével egészen összhangzatban álló ajánlásokat és támogatásokat nem vesszük ily bizonyítékoknak, melyekben a nagy reformátor igen gyakran bizalmasan hozzáforduló idegeneket részesített.

De a két irányzat közötti távolságot és át nem hidalható különbségeket őszintén és elfogultság nélkül mutatták ki többen maguk a szabadkőművesek közül, hogy csak egy közlönyük, a „Latomia“ szavaira hivatkozzunk, mely így fejtegeti a szabadkőművesség és a protestantismus viszonyát egymással: „Vallási szempontból a protestantismus félútja a szabadkőművességnek. Amaz úgy tekinti a vallás lényegét, mint isteni kijelentést s az értelemnek csak hiábavaló törekvést enged, hogy formába öltöztessen egy oly tárgyat, mely nem vág körébe. Ellenben a szabadkőművességben az ész kell hogy megvédje nemcsak formáját, de lényegét is a vallásnak“. Természetesen a szabadkőműves közlöny ebből tévesen arra következtet, hogy a protestantismusnak vagy vissza kell térnie a r.katholicismusra, vagy pedig, ha félúton nem akar megállni, a szabadkőművesi

vallásban kell hogy előbb-utóbb végződjék. „Mert az ész — úgymond — csak pillanatnyilag elégítheti ki az a jog, hogy észszerű formát adjon oly valaminek, a mi értelmünket megvilágosítja. De mihelyt önmagának világos ismeretére eljut, belátja ennek lehetetlenségét. S akkor előáll az, hogy természeti jogának másik részét is követelni kezdi, elutasítja magától a rákényszeríteni akart gyűlöletes dolgot s szabadon választ vagy újat keres magának, mely megfeleljen természetének“.

Majd így folytatja: „Ezek a szempontok vezetnek a protestáns egyház jelenlegi eseményei megértésére. A keresztyén-ség történetének allegorikus és mystikus jelentése, a keresztyén dogmák mystikusan ideális magyarázata, végre a legnagyobb erőmegfeszítés, melyet legutóbbi időben kifejtettek, hogy ezt a keresztyénséget fentartsák a protestáns egyházban, tökéletesen kiűztek minden revelációt az értelem köréből. A béke megkötésére folytatott alkudozások közt az értelem meggyőződhetett diadaláról; konstatálhatta a gyökeres ellentétet, mely az ő tanai és a protestáns egyház tanai közt van, vagyis hogy nincs középút a hit és hitetlenség, a vallásosság és atheismus között“.

Tökéletesen aláírjuk e sorokat s mi is abban látjuk legerősebb zálogát a protestantismus jövőjének a szabadkőműves szekták közlönyével szemben, hogy nincs középút a vallás és vallástalanság között. De akkor meg kell szünnie minden törekvésnek, mely a protestantismust a szabadkőművesség részéről bármiféle szellemi rokonsággal kompromittálhatná.

Mint igazi protestáns felelt meg Eckert arra a kérdésre, hogy a nép erkölcsi nyertek-e a szabadkőművesség által vagy nem? Felelete rá az, hogy a történelem ezt tagadni kénytelen. Igaz, hogy 1770 előtt, a szabadkőművességnek Németországban való meggyökerezése előtt, a népnek kevesebb tudományos ismerete volt, de viszont kitűnt becsületessége, jó erkölcsi által. Szerette otthonát, könyörületes volt a szegényekkel, hű, becsületes és elégedett volt azzal, a mit a gondviselés osztályrészéül juttatott; egyszóval Isten parancsai szerint élt, a kit szentül hitt és imádott.

Ma ellenben -- folytatja Eckert — ma el van árasztva lázadó gőggel; szomjazik a tiltott élvezetekre; nincs hite Istenben, az ő szent parancsaiban, a jó jutalmában s a gonosz büntetésében. Azt gondolja, minden meg van engedve, a mi hasznára válik, a mi sóvárgását kihívja. Következésképp bírvágyó, kapzsi, érzéki. A mivel ma még mint sajátjával bír, az a külső simaság kétes érdeme, mely azonban napról-napra hanyatlóban van

s melyet az üresszivűség s az élvezetek mértéktelen vágya oly eldurvulással, érdességgel helyettesít, melynek még csak ellepülésére sem fordítanak gondot.

Mind e bajoknak forrását Eckert — nem mondjuk, hogy minden túlzás nélkül, de helyes ösztönnel — a szabadkőművés-ségben látja, melynek tanai, tagadva minden isteni revelációt, a régi hit helyébe kárhozatos anyagiságot csempészték, mely a legdurvább deismusra, sőt atheismusra vezet. A protestáns kultuszt nagyrészen *beavatott* papok végzik, kik nem hivén többé missiójuk szentségében, functiójukat csak önfentartási eszköznek tekintik. Lehet-e csodálni — kiált föl aztán — hogy egy nemzedék óta nem látni őket többé a betegek és haldoklók ágánál, nem törődnek velök?

Pedig mindez csak természetes. Mikor a társadalom leg-elsőkelőbbjei folytonosan azt hallják a páholyokban, hogy ne tekintsék a nép hitét egyébnek hiú babonánál, a nép elvakítására és fékezésére szolgáló ügyes eszköznél; mikor az utánzandó példányképek, az állam tisztviselői és a műveltebb osztályok a hit tagadására és kigúnyolására tanítanak: akkor el kell készülni arra, hogy a népet elfajulni és barbárságba süllyedni lássuk.

Azt mondják: „Tégy jót jutalom reménye és rosszat büntetés félelme nélkül“, azaz: „ne higgy a földöntúli életben“. Ki hihetne — kiált föl Eckert — egy oly nép erkölcsösségében, mely nem hisz többé a jót jutalmazó s a rosszat megtorló istenségben? Így aztán nem is találjuk sehol legkisebb nyomát sem atyáink régi szokásának: a családi imának, s egy 1794-ben Berlinben megjelent szabadkőműves manifesztumban ezt a rendkívüli vad és cynikus beismerést olvassuk: „A nép vallásos hite a rend (szabadkőműves) által tervszerűleg leromboltatott; czélzatosan keltették fel a legpusztítóbb szenvedélyeket. A rend kebeléből támadt az a politikai és erkölcsi korrupció, melyben a nép hosszú nemzedékeken át fog fetrengeni: a rendnek kell betudni minden elmúlt és eljövendő forradalmakat“.

Hiába tagadnók, a szabadkőművesség ma: állam az államban, s egyre gyarapodó hatalmának és befolyásának a társadalom és közkormányzat minden ágában, főoka a kölcsönös segély és támogatás elve, melyet tagjai egymásnak nyújtanak. Valóban szép és keresztyén elv, melyhez a gyakorlati erkölcs-tan szempontjából a legkisebb szó sem férhet. És kiinduló pontja mégis hamis, mert az a segély, melyet talán száz-ezreknek nyújt, voltaképen millió és millió mások hátrányára

érvényesülhet csak. Áldás és jótékonyág helyett, melyet a küzdő és szenvedő emberiség útjaira szórhatna, az összekötetések uralmát, a stréberség létráját teremti meg. Ha ápolja is még benne az emberszeretet erényeit egy-egy idealista itt-ott, de nem irthatja ki abból az önző érdekek rugóját, mely a nagy tömegek előtt az egyéni érvényesülés biztos és kényelmes zsámolyát kínálja abban a nagy szervezetben, mely ép oly hierarchiává fajulással fenyeget most, mint a mivé a r. katolicismus világeszménye fajult el hatalmi ábrándjaiban. Nem ez a protestáns individualismus társadalmi világnézete, mely az egyén belső értékében, élő szellemiségében látja a személyi jogosultság mértékét s a polgárosulás végeztelját. Nem ez az a morál, mely az emberi boldogság problémáját a hit és lelkiismeret imponderábilis tényezőivel akarja megoldani. A protestantismus az egyéni szabadság nemesebb, magasztosabb értelmezését írta zászlójára; a szabadkőművességnél harcban látjuk az egyén erkölcsi függetlensége ellen a társadalom egy intézményes rendjét, melynek meg vannak a maga kiváltságoltjai, dogmatistái és acolytái.

Könnyen megmagyarázható jelenség, hogy a protestáns közvélemény mindedig nem jött konfliktusba a szabadkőművességgel, dacára annak, hogy attól egész felfogásában, vallás-erkölcsi rendszerében távolabb áll, mint a r. katolicismus. Ez nem paradoxon, mert csak természetes, hogy a róm. kath. környezetben növekedett katolikus a katolikuson kívül nem ismer más vallást. Ha szenvedélyei, vágyai, gőgje elfordították őt vallási feladataitól, akkor rendesen minden vallásról lemond, sőt hogy magamagát félrevezesse, a vallásos eszme ellen is kikel, s miután mindent kigúnyolt maga körül: erkölcsöt, szokást, hitbuzgalmat, végre magát a katolikus egyházat is megtámadja, mert hisz még mindig abban látja az igazi vallás megtestesülését.

Nos, a protestáns egyháznál ilyen belső harc nem is képzelhető, mert a vakbuzgóság és hitetlenség két kategóriájának véglete közt a protestantismus a vallási viszonylatok számtalan árnyalatát engedi meg. Példa rá az episkopális egyház, az evangélikusok, a reformátusok, a methodisták, a baptisták, a presbyteriánusok stb. Közös elvünk csak a szentírás szabad magyarázata s Isten kegyelméből mindenkinek saját hite szerint való üdvözülése Krisztus evangélioma alapján.

Világos, hogy ez az álláspont épen mert kevesebb részt nyit a szabadkőművesi dogmák befogadására, indifferensebbé tesz azzal szemben. Ez a magyarázata annak, hogy amíg katolikus részről a modern szabadkőművesi tendenciák ostromozása

mintegy dogmai postulátum, addig a protestantismus alig vette magának a fáradságot, álláspontját ez irányban félre nem érthetőleg tisztázni. Ez azonban nem szabad hogy megtéveszsen a protestantismus valódi szelleme felől, mely nem azonosíthatja magát a szabadkőművességgel, a nélkül, hogy világtörténelmi missiójáról le ne mondana, a nélkül, hogy áthidalhatlan szakadást ne jelezne a keresztyénséggel, melynek feladata az igazságot tanítani az embereknek, leleplezni a tévelygéseket, küzdeni a gonosszal minden formájában, s az erény gyakorlata útján minél többeket kalauzolni el arra az útra, melyet mesterünk, a Megváltó követett.

* * *

ALLAM ÉS EGYHÁZ VISZONYA.

(Harmadik közlemény).

IV.

A k ö z é p k o r b a n .

Nagy Károly császár és általában a *Karolingek* uralma után az olaszországi főuraknak egymás közötti folytonos torzsalkodása alatt a pápaság sokat vesztett ugyan tekintélyéből, ámde általában még nagyban emelkedett a püspökök tekintélye azon előjogok folytán, melyeket a királyoktól nyertek adományul.

A pápaság a maga új föllendülését azon őszinte reformatori buzgalomnak köszönhette, melyet a német császárok a keresztyénség magas szellemi hatalma fejlesztésében s azon törekvésben fejtettek ki, hogy a keresztyénség ügyeinek vezetését méltó emberekre bízassák. *I. Ottó* (936—973) és *III. Henrik* (1017—1056) német császárok, kik alatt a német nemzet római császárságának az egyházra való védnöki befolyása tetőpontra jutott, magok is tettek pápákat és a rómaiaknak meg kellett ígérniök, hogy az ő beleegyezésük nélkül nem fognak pápákat választani. Az egyház benső ügyeibe s a theologiai kérdésekbe azonban nem avatkoztak oly mértékben bele, mint a hogy ezt *Nagy Károly* tette.

A pápaság ezen emelkedésével megkezdődött és együttjárt azonban azon erőteljes törekvése is, hogy felibe emelkedjék a császári és egyáltalában minden világi hatalomnak. Ezen törekvését a pápaság teljes következetességgel vitte keresztül, a mely sikeréhez nagyban hozzájárultak erélyes és ügyes emberei, a kornak vallásos életnézlete, a külső politikai viszonyok, különösen a Canossában a pápa előtt vezekelt *IV. Henrik* császár gyöngesége, az egyes fejedelmeknek és városoknak a királyi és császári hatalom ellen való folytonos lázongása stb. Az alapeszme mindig az volt, hogy a lelki

fölötte áll a világinak. Ámde lelkinek tekintették a római pápa fősége alatt álló külső hierarchiát is, mely jogot követelt s előnyöket biztosított magának világi dolgokban is s ezeknek elismerését belé csepegtetvén a népek köztudatába, a politika minden lehető eszközének igénybevételével keresztül is vitte azt. A pápaság magas méltósága úgy magyaráztatott, hogy a keresztyénség, sőt általában az emberiség, minden külső jogrendelkezésével és hatalmával együtt, a pápa mint Istennek helytartója alatt áll, hogy az államok és ezek fejei általa nyerik meg létjogosultságukat, és ha nekie nem engedelmeskednek, joga van, sőt kötelessége alattvalóikat ellenök harcra hívni föl.

Ezen irányzatot *hildebrandinismusnak* nevezzük, mint a melyet Hildebrand, vagyis VII. Gergely pápa kezdett fejleszteni, és nagyrészen diadalra is juttatott.

Mindenekelőtt a pápai székek betöltését kellett a világi hatalomtól függetleníteni, és tisztán egyházi választást hozni be, úgy a mint ezt már a II. Miklós pápa alatt 1059-ben kiadott pápaválasztási törvény is rendelte. A császárok azon joga meghagyatott ugyan, hogy a választást ők erősítsék meg, ámde ezen jogot ők személyesen a pápai széktől kapják, a mi aztán arra adott alkalmat, hogy a mely jogot a pápák elvileg elismerni egyáltalában nem akartak, oportunitási okokból azt mégis csak elfogadták. A püspöki állás függetlenségének ellene mondott a világi fejedelmek által birt *investitura*, vagyis a püspököknek és apátoknak lelki hivataluk jelvényeivel, a gyűrűvel és a pásztorbottal a fejedelmek által való ellátásának joga, mely a papságnak az állambatalomtól adott hűbérjavak birtoklásával állottak összeköttetésben, de a mely javakról meg a papság egyáltalában nem volt hajlandó lemondani. Az egyháztörténelemnek képezi feladatát az investitura kérdése fölött kitört nagy viszály lefolyását leírni, nekünk legyen elég annyit fölemlíteni, hogy II. Paschalis pápa (1099—1118.) hajlandó volt a magas klérus állami előjogairól, fekvő birtokairól, az általa birt regalékról stb. lemondani, csak azért, hogy a püspököket annyival inkább a pápai szék érdekeinek körébe vonja; ámde ezen törekvése ellen a német birodalmi gyűlésnek úgy világi, mint egyházi tagjai egyformán tiltakoztak. Az 1122-ben kiadott wormszi concordatum végre úgy oldotta meg a kérdést, hogy a canonice megválasztott egyének az adományozást a királyi jogar erejénél fogva a királytól kellett elfogadnia, és csak azután szenteltethetett föl; míg az adományozással elfogadott kötelességekre nézve a concordatumban azon, sokféleképen értelmezhető nyilatkozat áll:

„exceptis omnibus, quae ad Romanam Ecclesiam pertinere noscuntur“ (kivéve mindazokat, a mik római egyházhoz tartozóknak ismertetnek), *VII. Gergelyre* és utódaira nézve a papok nőtlensége volt továbbá azon főszköz, melylyel az egyházat a világi hatalomtól emancipálni akarták, s melylyel a klérusból és a barátokból az egyház és a pápaság jogaiért küzdő hatalmi erőt akartak szervezni.

VII. Gergely és utódai a pápaságnak az állami hatalmak fölötti fölényét megállapíthatni vélték már Krisztusnak Péterhez intézett ezen egy mondásával is: „legeltessed az én juhaimat“, mely alól még a királyok sem vétettek ki. Ezek fölött a pápa mond ítéletet, úgy személyes erkölcstelenségük és botlásaik ügyeiben, mint kormányzati tényeiket illetőleg is, melyek által esetleg megsértették az egyházat és az isteni törvényeket; és a pápa által kimondott kiközösítésnek, ezen egyházi jellegű fegyelmi büntetésnek nem közvetlen politikai következménye volt egy uralkodóra nézve, hogy elvesztette uralkodói jogait is, mint a melyeket egy kiközösített egyén keresztyének fölött semmiképen nem gyakorolhatott. *VII. Gergely* kora óta az egyházi és a világi hatalomnak egymáshoz való viszonya a napnak a holdhoz való viszonyához hasonlítatik, melyek közül az utóbbi az előbbitől kapja a maga világosságát. A *VII. Gergely* után következő pápák, különféle szentirati helyeknek erőszakos elmagyarázgatása által igyekeznek az egyházi hatalomnak a világi fölötti felsőségét bebizonyítani.

III. Incze szerint a császárság pápai rendelkezés alapján ment át a német nemzet birtokába, sőt a német választófejedelmeket is a pápának kell hivatalukba beállítania, hogy császárt választhassanak. — A monarchiák eredetére nézve *VII. Gergely* így nyilatkozott: „emberektől erednek azok nagyravágyó, rabló természetű és általában a világ fejedelmének, az ördögnek ösztönzésére minden gonosztól megszállott emberektől, kik az embertársaik fölötti uralmat erőszakosan ragadták magukhoz“; *III. Incze* szerint a pápaság isteni rendeletre, „per ordinationem divinam“, míg a királyság emberi erőszak folytán, „per extortionem humanam“ állott föl, még ha szinte ez utóbbit is Isten rendelte volna. Hatalmi igényeinek felállításában, szellemi erejénél és a körülmények kedvező alakulásánál fogva legnagyobb volt *III. Incze*, míg *VIII. Bonifácus* pápa meg 1302-ben kiadott „*Unam Sanctam*“ kezdetű bullájában, melyről egyes római katolikus egyházjogászok azt szeretik mondani, hogy az egyház és állam közötti viszonyt általános elvek alapján dogmatica kifejtette,

VIII. Bonifáczius pápa volt az, ki a pápai szék hatalmi igényeinek *ex cathedra* legerőteljesebb szavakban adott kifejezést, mikor például kimondotta, hogy úgy a világi, mint a lelki fegyver *in potestate ecclesiae* s az egyház birtokában van, amaz ugyan a királyok kezében, ámde *ad nutum et patientiam sacerdotis*, vagyis a papnak akaratóból és elnézéséből. Róm. 13, 1. szerint mindkét hatalom Istentől rendeltetett *ordinatae a Deo*, de nem volnának *ordinatae*, ha az egyik alája nem volna helyezve a másiknak; az egyházinak kell a világit beállítani (*instituire*), és ha rosszul viseli magát, el is ítélnie, az apostolnak ezen szavai szerint, hogy a lelki ember mindeneket megítél, és ő maga senkitől meg nem ítéltetik; „*subesse Romano pontifici omni humanae creaturae declaramus, dicimus, definimus et pronuntiamus omnino esse de necessitate salutis*“. (Minden emberi teremtménynek nyilvánítjuk, mondjuk, véghezük és hirdetjük, hogy az üdvösség szükségességét illetőleg teljesen a római pápa fennhatósága alatt áll), a mihez még hozzá tette *VIII. Bonifáczius* ezen szavakat is: „*Romanus pontifex jure omnia in scrinio pectoris sui censetur habere*“, tehát hogy a római pápa minden ő jogait keblének mélyében hordozza.

V.

A középkori theologusok és jogászok tanítása szerint.

A középkor scholastikus theologusai között a legnagyobb, *Aquinoi Tamás* (1225—1274). „*De regimine principum*“, „*Summa adversus gentiles*“ és „*Summa totius theologiae*“ című műveiben sokat beszélt az állam lényegéről és rendeltetéséről, a mi annyival fontosabb reánk és tárgyunkra nézve, mert a római kuria korunkban éppen *Aquinoi Tamás* nézeteinek alapján áll s ezen kérdésben is minduntalan ő reá szeret és szokott hivatkozni. A két hatalom viszonyának megállapításában ő az egyházi és pápai legfensőbb tekintély és hatalom elvének főképviseelője. De ő az államot másként tekintti, mint *Augustinus* és a monarchiákról másként gondolkodik, mint akár *VII. Gergely* avagy *III. Incze* pápák, a mennyiben ő, az ő scholastikus bölcséleti és theologiai felfogása szerint megkülönböztetvén a természetileg erkölcsi és relative jó mellett a természetfölöttileg és keresztyénileg jót, amazt az állam, ezt pedig az egyház által látja képviselve.

De az államnak is megvan már szerinte a természeti emberiségben a maga erkölcsi rendeltetése és erkölcsi eredete.

Czélja a *bene vivere*, melynek elérésére az emberek, mint társas lények egyöntetűek. Ámde a jóléléshez nem elég a természeti életfentartás s az államnak nem lehet pusztán az a feladata, hogy annak külső eszközeiről gondoskodjék. A jólélés ugyanis, a hogy azt már *Aristoteles* is kimondotta, lényegileg nem más, mint *vivere secundum virtutem* = az erényesen élés. Ettől függenek az anyagi javak, az egyetértés, a békeség, a földi szerencse. Az államnak épen úgy, mint minden egyes embernek az a feladata, hogy erre törekedjék, vagyis ezek szerint az államnak arra kell törekednie, hogy olyan törvényeket hozzon, melyek polgárainak az életét az erényre irányozzák. Ezekből láthatólag *Aquinoi Tamás* szerint az államnak lényeges feladata általában az erkölcsiség, a büntetésekkel és jutalmazásokkal egybekötött törvényadás útján elérhető erkölcsiség megvalósításában áll.

Az erényes életen és az állami közösség természeti és erkölcsi javain kívül tanít még *Aquinoi Tamás*, mint kereszttyén is, mint theologus, valami magasabb, maga az Isten által részünkre kijelentett és elérendő czélt is, nevezetesen az Isten élvezésében való örökéletet. Ehhez azonban nem lehet egyszerű természeti erények által hozzá jutni, hanem csak Isten természetfölötti ereje és kegyelme és az ebből eredő erények és gyümölcsök szerezhetik azt meg mi nekünk. A természeti és emberi törvényen kívül isteni törvényre is van szükség, hogy az ember ama magasabb céljához eljusson. Az egyháznak, a papságnak és a pápaságnak az a feladata, hogy eme czélt képviselje és hogy az emberiséget bizonyos mennyei javakhoz juttassa. Az emberi társadalom létének az tehát a végczélja, a mi az egyes emberének. És így a világi kormányzóknak is oly módon kell a *bene vivere* érdekében gondoskodniok, a hogy az a mennyei élet elérhetését biztosítja és minden olyan eszközt, a mi erre rávezet, a törvények közé be kell vétetniök. A világi kormányzóknak továbbá a papoktól kell az isteni törvényt, illetőleg utasításokat elfogadniok, mint a kiknek ők eme törvény erejénél fogva alájok vannak vettetve. Ezek mellett *Aquinoi Tamás* teljes határozottsággal tanítja a pápa családokozhatatlanságát és azt, hogy az egyház és a pápa egy világi kormányzót büntetésből le is tehetnek, valamint hogy egy kiközösített fejedeleme nek alattvalói ezen kiközösítés tényénél fogva alattvalói esküjök kötelezettsége alól föl vannak oldva. Hitetlenek nem uralkodhatnak hívők felett; az egyház elveheti tőlük az uralmat, csakhogy ezt nem találja mindig oportunosnak; nem tette azt meg például *Julián* császárnál sem, csak azért, hogy

még nagyobb veszélyeknek vegye elejét. Az eretnekeket az egyházzal és az isteni törvénnyel egyetértőleg a világi hatalom is kényszerítheti a hitre, a mi azonban nem áll épen ilyen föltétlenül a zsidókra és a pogányokra nézve; amazokat ugyanis teljes joggal lehet olyasminnek a betöltésére kényszeríteni, a mire már magokat a keresztyénségbe való belépésük által különben is elkötelezték.

Az „Unam Sanctam“ bullában, valamennyi földi hatalomnak az egyház és a pápa alá való rendeltségét illetőleg kimondott alapelveket legmerevebben és a legkihívóbb modorban *Pelagius Alvarus* spanyol franciskánus barát († 1352) védte, a ki szerint a pápa fölötte áll mindennek, még az egyetemes zsinatoknak is; ő ítél meg mindeneket, de ő fölötte senki ítéletet nem mondhat; Krisztusnak és a pápának ítélőszéke ugyanaz; minden hatalom, legyen az lelki avagy világi, mely a földön embereknek adatott, benne foglaltatik a pápa hatalmában, ő tőle eredvén minden hatalom forrása stb. Ugyanilyen szellemben tanított *Triumphus Augustinus* is, ágostonrendi szerzetes, mély theologiai és bölcséleti tudománnyal ékeskedő s kegyes életű egyházi férfiú (1243—1328), ki a pápaságot isteni intézménynek nevezi, s szintén fölébe helyezi azt minden földi hatalomnak, a mennyiben a császárt is a pápa helyezi be, saját jó tetszése szerint, trónjába. Általában sokat vitatkoztak ezen korban a fölött, hogy vajjon a pápának a világi fejedelmek fölötti hatalma *potestas directa* avagy *indirecta-e*, vagyis hogy — a mint ezt *Pelagius* és *Triumphus* tanították — a pápa egyszerűleg delegálhatja-e a világi uralkodókat, avagy csak annyiban áll a világi felsőség az ő uralma alatt, hogy a hatalmukkal visszaélő, ezt rosszul használó uralkodókat intés, büntetés és letétel által megfenyítheti. Ezen megkülönböztetés azonban igen keveset jelentett, a mennyiben a pápának a maga hatalmát, ha az őt közvetlenül illette volna is meg, csak közvetett módon kellett gyakorolnia, más oldalról pedig a második felfogási mód is nyújtott neki elég tért arra, hogy minden esetben saját jótetszése szerint járjon el, a mennyiben azon kérdés megítélése, hogy mikor lépjen előtérbe, egészen az egyház és a pápa ítéletére volt bízva.

Bizonyos azonban, hogy az állam és egyház közötti viszony tekintetében, az egész középkori nyugati egyház egyáltalában nem fogadta el ezen abszolutisztikus pápai elméletet. Sem a pápai nyilatkozatok, sem a jelzett pápai bulla nem voltak képesek egyházi tanná emelni azt, mivel épen a pápai nyilatkozatok végérvényes tekintélye és csalatkozhatatlansága nem volt még közkeletű felfogás. Fejedelmek és népek

keltek föl azon elv ellen s írók bizonyították az államok jogait és önállóságát. (Lásd Köhler: Die Staatslehre der Vorreformatoren, a Lehrbücher für deutsche Theologie 1874. év f. pag. 353 kk.; Förster F. Die Staatslehre des Mittelalters, az Allg. Monatsschrift 1853. évf. pag. 832 kk. és pag. 922 kk.)

Nem csak azt fejtegették ezen írók VII. Gergely pápa kijelentéseivel ellentétben, hogy a szentírás tanítása szerint minden felsőség Istentől rendeltetett, hanem mint például Wolfram naumburgi püspök 1093-ban, IV. Henrik császárnak VII. Gergely pápával való küzdelméről szólván, az államnak alárendeltségét tudományos művekben is helytelenítették. A német jogi művek közül a „Sváb tükör“¹ mindkét kardot Péternek adatja ugyan, de már a „Szász tükör“ a császárt illető világi kardot a pápa lelki kardjával teszi egyértékűvé és azt akarja, hogy szükség esetén mindkét hatalom legyen támogatására a másiknak, úgy hogy ezen mű a pápai teljhatalom ellen irányzott tételei következtében XI. Gergely pápa (1370—1378) által formaliter átok alá vettetett.

A pápa fensőségi elmélete ellen mindig ott volt legerősebb az ellenállás, hol a fejedelmeket a nemzeti önállóságot képviselő rendek támogatták, mint például Angolországban, míg Németországban és Olaszországban meg a lázongó egyes törzsek, főurak és városok lettek a császári hatalom ellen leghatalmasabb fegyverré a pápaság kezében. Az angol főurak az ő, 1215-ben kiadott Magna Chartájokat III. Incze ellen is érvényesítették. Franciaország szilárd nemzeti monarchiához jutva, IX. Lajos királynak 1269-ban kiadott Pragmatica Sanctiójában erélyesen felszólalt a pápai túlkapások ellen. Németországban pedig 1338-ban nyilatkoztatták ki a választó fejedelmek, hogy a császári méltóság adása vagy elvevése nem áll a pápa hatalmában, mert Istentől ered az és a választó fejedelmek kezébe tétetett le, míg XXII. János pápa (1316—1334) 1317-ben azt mondta, hogy egy császár halálával az ő hatalma mindig újra és újra visszaszáll a pápára, mint a kire bízta Isten a földi és mennyei imperiumot.

Ezen és több, itt föl nem említett küzdelmek nyomán jelentékeny írói kutatással és tevékenységgel találkozunk aztán e téren. Párisi János dominikánus és theologiai tanár Párisban († 1306), Ockam Vilmos, a hírneves scholastikus tudós († 1347) „Disputatio inter clericum et laicum“, Dubois Péter „Quaestio de potestate papae“, s részben a nagy Dante is

¹ Középkori gyűjteményes német jogkönyvek, melyek az akkori sváb, illetőleg szász földön érvényes jogokat tartalmazták. Cs. L.

„Monarchia“ című munkáikban a világi és a pápai hatalom összefüggésének kérdésével foglalkoztak, még pedig *Ockam* és mellette páduai *Marsilius* a párisi egyetem rektora († 1342) igen mélyen behatoltak a papság és pápaság világi befolyásra és hatalomra törekvő igényeinek bírálati méltatásában. Lássuk ezen itt nevezett írók és tudósok működését és kutatását kissé részletesebben.

VI.

Az állam és egyház lényege és fogalma a középkor tudósai szerint.

Az államot és az egyházat a középkor tudósai, theologusok, bölcészek és jogászok, lényegében véve ugyanúgy tekintették és fogták fel, mint a hogy azt *Aristoteles* nyomán *Aquinoi Tamás* meghatározta, nevezetesen, hogy az állam egy magában véve zárt és tökéletes egyesület, melynek célja a „*commune bonum*“ és a „*bene vivere*“. Az állam területe a földi, a világi, míg az egyház az örökéletre vivő utat mutatja és nyitja meg.

Ámde az államnak vagyis a felsőségnek nem csupán a testiről, az anyagiról kell gondoskodnia, hanem a „*bene vivere*“ elvhez hozzá tartozik a „*vivere secundum virtutem*“ is, a mi pedig már a léleknek dolga. Egy tanár például *Aquinoi Tamással* együtt *Párisi János* is, ki *Aristotelesre* hivatkozva azt vallja, hogy a törvényhozóknak arra kell törekedniök, hogy az embereket jókká tegyék és erényes életre vezessék. *Dante* szerint az embernek kettős direktivumra van szüksége, hogy elérje ezeket: „*beatitudo hujus vitae, quae in operatione propriae virtutis consistit*“ (ezen földi élet boldogsága, mely a tulajdonképeni erény cselekvésében áll) és „*beatitudo vitae aeternae, quae consistit in fruitione divini aspectus*“ (az örökkévaló élet boldogsága, meg Isten látásának élvezetében áll) és még ennek elérésére a summus pontifex-et, amazéra a császárt adta Isten az embereknek. Az örökéletre vezető utat egyedül az egyház mutathatja ugyan meg, de a középkori állam egész való magatartása szerint a felsőség és a törvényhozás gondjának is ki kell erre terjeszkednie, a hogy ezt *Dante* is mondja: „*mortalis ista felicitas ad immortalem felicitatem ordinatur*“ (a földi boldogság a halhatatlan, a mennyei boldogság elérhetése céljából rendeltetett), s ugyancsak szerinte magának a császárnak az a rendeltetése: „*ne virtuosius orbem terrae irradiet*“ (hogy a föld kerekességét erőteljesebben besu-

gározza), hogy atyai kegyelmének fénye által ő is a pápában képviselt Pétert ragyogtassa.

A középkori írók sem vonnak határt azon jó között, melyet az államnak kell a maga hatalmi eszközeivel és büntetéseivel elérnie, és a között, a mi a polgárok és keresztyének szabad elhatározásából áll elő *Marsilius*, ki pedig tiltakozik az ellen, hogy az egyház a maga hitét bárkire is ráerőszakolhatná, beszél az államnak az eretnokség elleni törvényeiről, a világi törvényekről, melyeknek áthágása esetén az illetők a világi bíróságok kezébe esnek. Az egyházi átokkal sújtottaknak esetében épen nem kételkedtek a felől, hogy ezen büntetésnek szükségképen meg kell lenni a maga polgári következményeinek is, csak azt nem tartották bizonyos dolognak, hogy vajjon egy egyházi bíróság által kimondott átkot határozottan és föltétlenül érvényesnek kell-e tekinteni avagy nem? De abban valamennyi író egyetértett, hogy a világi hatalom Istentől ered, és nem a pápa származtatja azt át és hogy világi szolgálban a klérus is alatta áll, minden az ő magas lelki méltósága és feladatai mellett is, a világi hatalomnak. Az égen levő két fénylő testre, a két évadra és egyéb ilyenekre való hivatkozást ezen írók mindnyájan visszautasították.

A császárság elvének főképviselei ezen elvben az egész keresztyénség számára adott legmagasabb világi hatalmat látják megadva, míg másoldalról erről a pápai fenhatóságnak francia ellenesei, az egyes népek és államok önállóságának érdekében mitsem akarnak tudni. A császárság gyakorlatilag mindjobban talajt kezdett ugyan veszíteni, de elméletileg mindinkább emelkedett a római jog tanulmányozásának újraéledése és a classikus ókorral való behatóbb foglalkozás következtében. Valójában nagyszerű az a rajz, a melyet erről *Dante* az ő keresztyén erkölcsi világnézetében nyújt. Egy az ő nála a földi világon levő keresztyénség és emberiség Isten által akart erkölcsi közösségének eszméjével, míg a mellett azonban az egyes népeknek saját egyéniségök által föltételezett törvényekkel kell bírniok. Épen így *Ockam* szerint az emberiségnek mint egy nyájnak és egy testnek egy világi főre van szüksége, ki a népeket bomlasztó rosszaság és békeszegés ellen egyes hatalmasok által védekezzék. Ez ellenében *Párisi János* azt tanítja, hogy már a népeknek és országoknak természeti különbözőségei szükségessé teszik a különböző államokra osztást és egy világi kézzel gyakorolt (manualis) hatalom, mint ilyen, nem terülhet ki az egész földre, míg az ige ereje által ható lelki hatalomra nézve lehetséges.

A császári és világi hatalom önállóságának általában és azon jogosultságának, mely saját területén a lelki hatalomra is kiterjed, őt és egész tevékenységét átható lelki jelleménél fogva csonkítatlanul meg kell maradnia. Az egyházi hatalom az, mely osztogatja Isten kegyelmi ajándékait a sákramentomokban, avagy fegyelmileg visszatartja azokat, hirdeti a mi természetes érzelmünkön és a természeti törvényeken felülálló keresztyén üdvigazságnak és Krisztus törvényének az örökélet elnyerhetésére szükséges kijelentését. És ha hangsúlyozták a Krisztust megillető teljhatalmat, épen úgy kimondták azt is, hogy Péterre ő csak a lelki hatalmat ruházta át. A mi pedig a klérusnak a külső javakra való igényét illeti, a római katolikus erkölcsi nézleteknek teljesen megfelelő nyomatékkal hangsúlyozták, hogy az apostolok méltó követésével a szegénység jár együtt. *Párisi János* nem akart, mint a hogy a valdensek akarták volna, minden birtokot elvenni a klérustól, de úgy akarta azt tekinteni, mint a mit a világi hatalom csak kölcsönképen adott át nekie; *Marsilius* legalább fekvősegekben álló javakat nem akart a papoknak engedélyezni, míg *Danténél* e kérdést illetőleg valdens-módon hangzó nyilatkozatokat olvashatunk.

Ámde nehéz, sőt épen lehetetlen volt az állam teljes önállóságát vitatni mindaddig, míg az egyházzal, a hierarchiáról és az úgynevezett lelki területről és hatalomról olyan nézetek állottak fenn, a minők az akkori egyházban tényleg fennállottak. Mert míg egyoldalról a világi hatalomnak az egész isteni törvény kezeléseért jót kelle állania, tehát például az eretnekséget büntetnie kellett és a kiközösítetteket nem volt szabad a maga kebelében megtűrnie, addig más oldalról a természetfölötti kijelentésből származó isteni törvény, melyet a lelki hatalomnak kelle kifejtene és érvényre juttatnia, a maga következményeivel behatolt az egész erkölcsi életbe, a már a természeti értelem előtt is tárva levő erkölcsi és polgári területekre is. És a míg az egyházi hierarchia s abban a pápaság legfőbb tekintélyét és csalatkozhatatlanságát elismerték, végre is övé volt a végső döntés abban, hogy mi mindenben álljon neki az állam támogatására, és törvényhozásában mennyiben kövesse az ő utasításait. Hogy bizonyos bűnök, nevezetesen például az igaz hittől való eltántorodás miatt a császár is kiközösíthető: azt többek közt a *Szász tükkör*, *Párisi János* és *Ockam* is elismerték. Az egyházzal való akkori nézettel azonban *Ockam* és *Marsilius* még inkább teljesen szakítottak. *Ockam* szerint a püspöki és pápai hierarchia csak bizonyos változékony történeti képzetek eredménye, de

épen nem isteni intézmény. Lehetséges az is, hogy a klérikusok többsége lesz bizonyos tévedés áldozatává s ezen esetben az excommunicationnak nincs semminemű értelme. *Marsilius* szerint hit dolgaiban csakis a hívőknek egy zsinatban egyesült testülete határozhat. A klérikusok, a papok és a püspökök a gyülekezetek, az egyházkörök, vagy ezek képviselői által választathatnak és a köztük levő rangkülönbség csak emberi rendelkezés. A kiközösítés joga is csak a gyülekezeteket, avagy ezek képviselőit illeti meg. Ennek megfelelőleg *Marsilius* szerint a világi hatalom is eredetileg az ország polgárainak összességét illeti meg, mely azt az uralkodókra egyszerűen csak átruházza; szerinte a nép a törvényhozó. A polgári és vallási község pedig az ő szemében közvetlenül egy és ugyanazon testület, úgy hogy a világi uralkodó bátran osztogathat egyházi állásokat is. A keresztyén nép és ennek uralkodói a vallásos élet külső dolgaiban épen olyan korlátlan hatalmat gyakorolhatnak, mint akár a polgári, akár az erkölcsi téren.

Marsilius merész fejtegetéseiben sokan már egészen modern eszméket találtak, míg mi mindenekelőtt az állam azon absolutismusát látjuk abban, mely a keresztyénség előtti kor felfogására emlékeztet, s melyben ő keresztyén eszmék segítségével, tulajdonképen mégis a keresztyénséget képviselő egyház ellen foglalván állást: a keresztyén igazság mélyebb alapjára helyezkedni nem tudott.

* * *

Az eddig fejtegetett alapokon fejlődött, vagy a körülményekhez képest országról-országra változó alakokban jelenik aztán meg előttünk a középkor végefelé az állam és az egyház közötti viszony.

A pápaság történetének egyes korszakaiban magára ezen egyházi hatalomra nézve is sürgető szükséggé vált a világi hatalmaknak az egyházi dolgokba való erőteljes beavatkozása. Főleg az államhatalmak akaratóból hívta össze XXIII. János pápa a schizma megszüntetését és az egyházi reformok létesítését célzó konstanci zsinatot (1414—1418, melyen 800 főpap és 4000 pap mellett jelen volt Zsigmond császár és király, 26 fejedelem és 140 gróf is, a mely világi urak ezen egyházi zsinaton mindannyian szavazati joggal bírtak. Nem volt ezen zsinaton arról szó, hogy az állami és az egyházi hatalmak micsoda viszonyban állanak egymással, hanem azt tárgyalták, hogy kit illet az egyházban a legfőbb lelki hatalom: a zsinatokat-e

vagy a pápákat? De a zsinatok vagy a püspöki irányzat előjogainak főképviselei úgy a konstanci, mint a baseli zsinaton (1431—1449) elismerték a világi hatalom azon jogát, hogy felügyeletet gyakoroljon az egyház fölött.

Több gyakorlati eredménnyel járt egyes országok felsőségeinek eljárása azon jogbirtoklások ellen, melyeket az egyház a világi joggyakorlatra s ezen joggyakorlatnak magokra a klérikusokra, az egyházi javak szaporítására, a klérus megadóztatására nézve stb. magának megengedett. A pápai kibocsátványokat több országban királyi *placetum alá* vetették vagyis fentartották az államhatalom abbeli jogát, hogy a pápának a püspökökhöz intézett leiratai, a püspököknek a pápához intézett fölterjesztései, továbbá a római katolikus nemzeti zsinatok végzései csakis királyi *placetum* megnyerése után hirdethetők ki, küldhetők el s léphetnek hatályba; így például a XV. században Franciaországban és Portugáliában ennél még előbb Spanyolországban s Németországban 1491-ben legalább György bajor herceg uralkodása idején. A magyar királyok pedig e jogot a pápai kinevezésekkel szemben már Zsigmond óta (1404) gyakorolták, de egész teljességében — mondjuk el itt egészen, a mit e tárgyra vonatkozólag magyar szempontból mondani akarunk — csak II. József alatt 1781-ben lett az formulázva. Ez időtől fogva a pápai iratok, kihirdetésük előtt a helytartótanács által a király elé terjesztettek. Az Ausztriával 1855-ben kötött concordatum, melyről tanulmányunk utolsó szakaszában részletesen fogunk beszélni, megszünteti ugyan a magyar királynak ezen előjogát, de az alkotmányos minisztérium 1870-ben újra érvénybe léptette azt, és ma is tényleg érvényben van, annak daczára is, hogy ugyancsak 1870-ben a vatikáni zsinat úgy Magyarországra, mint mindazon országokra nézve is, hol csak fennáll a királyi *placetum*, kétségbe vonta az államhatalom ilyenmű jogosultságát. Több esetben megtörtént már korábban az is, hogy a világi hatalmak nem ismerték el a kiközösítés hatását és megtagadták annak kibirdetését. A közjó érdekében és mint az egyház védurái azt is megtették egyes fejedelmek és hatóságok, hogy a megromlott erkölcsi életet tápláló kolostorokat minden pápai engedély nélkül meglátogatták s a papság fajtalan, botrányos élete javítására törvényeket hoztak vagy hozattak, különböző fegyelmi rendszabályokat létesítettek. A felsőség által gyakorlandó *jus reformandi* elve már a XVI-ik században bekövetkezett nagy reformáció ideje előtt itt és ott sokkal nagyobb mértékben életbe lépett, mint a hogy azt közönségesen gyanítják, csak hogy mindig a középkori

római katolikus egyháziasság és vallásosság alapján és érdekében.

Amde a papság és az abszolutisztikus pápai irányzat a maga elveiben és követelményeiben e kérdést illetőleg mindig teljesen híj maradt önmagához. Az *Unam Sanctam* bullát az 1516-ban tartott lateráni zsinat ünnepélyesen megerősítette. Ezen pápai teljhatalom erejénél fogva hatalmazzák föl V. Miklós pápa (1328—1330) és utódai a portugál királyokat, hogy nyugati Afrika pogány országait fegyverrel meghódíthassák és lakóikat örökre rabszolgaságra vethessék. VI. Sándor pápa 1493-ban „a mindenható Istennek Szent Péterben nekie ajándékozott tekintélyességénél fogva és mint Jézus Krisztus helytartója“ ajándékozta el és osztogatta szét az akkor fölfedezett szigeteket és szárazföldeket.

Bizony, bizony nagyon elérkezett már ezen kérdést illetőleg is egy erőteljes, az egész állami és egyházi életet átjáró reformáció ideje! El is érkezett az az idő, megérkezett újra az időknek teljessége.

Lássuk tehát kérdésünket a reformáció történetének szemüvegén át!

Csiky Lajos.

COMENIUS A. J. A FELSŐ OKTATÁSRÓL.

(Második közlemény.)

III.

1. Az Oktatástan akadémiai fejezete azon nyilatkozattal kezdődik, hogy „módszerem ugyan nem terjeszkedik ki odáig, de mi tiltja fölemlíteni, hogy itt is mire irányulnak óhajaim?” De Comeniusnak a tudományok művelésére, tárgyalására és a szorosabb értelemben vett oktatásra vonatkozó nézetei itt is csak amaz általános módszer következményei, melyeket ilyformán tényleg a főiskolára is kiterjeszt. Valamint az ismeretek, a tudományok feldarabolása ellen már tekintettel az anyagra kikelt, úgy ismétli panaszát a tudomány alapelveinek különfélesége miatt, mely az értelmi zürzavarnak egyik főoka: „Nem láttam még, hogy az emberi léleknek teljes készletét úgy építették volna fel saját bizonyos örök igazságuk miatt változatlan elvein, hogy minden kezdettől végig kölcsönösen összefonódik, az igazság tekintetében minden hiány nélkül. Mert talán nem is kísérlette meg eddig senki, hogy a dolgoknak egyetemes elveit megállapítván és ezeket minden viszonylatuk szerint kölcsönösen kiegyenlítvén, a dolgoknak mindenfelé ágazó sokféleségét az értelemnek biztos határai közé szorítsa; hogy az egyetemes és mindenben részarányos összhangzat által önmagát jelentse ki az elrejtett, mégis változhatatlan és megszólhatatlan igazság. Ezt, mondom, úgy látszik, eddig senki sem kísérlette meg, hogy a legáltalánosabb megismerési elvekkel és ezeknek a legvégsőbb következményekre való következetes alkalmazási módjaival a dolgok igazságának megismerésére vezető valamely általános utat nyisson? A maguk dicséretét zengik a metaphysikusok, maguknak tapsolnak a physikusok, a maguk tánczát járják az astronomusok, maguknak szerkesztenek törvényeket az ethikusok, maguknak költenek alapelveket a politikusok, magukat dicsőítik a matematikusok, maguknak uralkodnak a theologusok. Sőt az

egyedülállóan és tudományokban egyesek, szinte részletes elveket állítanak fel a maguk számára, a melyekből mindazt, mi nekik tetszik, felépítik és védelmezik, mitsem gondolva azzal, a mit mások saját föltételeikből levezetnek. Holott ily módon lehetetlen a mindenütt rejtetten elszórt és mindenünnen összegyűjtendő igazságot napvilágra hozni. Míg ugyanis kiki csak magára és saját képzelmére ügyel, ép úgy nem szünik meg a dissonantia, mint az énekarban, ha kiki magának énekel, tekintet nélkül a közös ütemre; avagy kiesoda hiszi, hogy jól rendezett állam lehet ott, a hol nem közös törvények szerint élnek, hanem tetszése szerint cselekszik kiki. A fának ágai — látjuk — élhetnek-e, ha csak mind egyenlőképpen a közös törzsből a közös gyökerekkel a nedűt fel nem szívják? És várhatni-e, hogy a bölcseségnek ágai életöknek, azaz az igazságnak sérelme nélkül szétszakíthatók? ¹ A pansophiát nyomon követi a panmethodia: minden szak vagy részlettudomány ugyanazon közös elveken épüljön fel, mert csak így jutnak egybe „az igazságnak mindenféle szétszórt sugarai”. Azért nem helyeseli a theológiának a philosophiától — és viszont — való elválasztását, melynek rendes következménye, hogy a philosophusok istentelenné, a theologusok pedig igazságtalanokká válnak; mindkét tárgyat kapcsolatosan kell tanítani. A ki ez esetben az isteni és emberi bölcseségnek keveredésétől tart. gondolja meg, hogy a műveltek elméje e kettőt nem téveszti össze, valamint a bibliában is a mennyei örök életre és a földi életre vonatkozó dolgok szépen megférnek. Igaz, úgy, hogy az utóbbiak az örökkévalónak alárendelvék, de hát épen azt akarja is, hogy e világi dolgok a mennynek alárendeltessenek és minden philosophiai ismeret a kegyességet illető ismeretnek szolgáljon. ²

A tudományok ezen közös művelési módja ellen különösen kétféleképpen véthetnek a tudósok: a legtöbb nem köti magát mindenképpen magokhoz a tárgyakhoz, hogy ezeket változatlanul úgy adná elő, a mint azok magokban vannak, azaz valamely költött és előre kigondolt összefüggésbe bevonszolja a dolgokat és ezerféleképpen szétszakítja. Ily módon megzavarja azon összhangot, melyben az egész világmindenség van s a melyet megtalálna, ha nem akarná a maga vagy más tekintélynek a priori rendszerét a valóságra reákenyszeríteni. ³ A tekintélyek a dolgokat csak annyiban diszithetik, a mennyiben azokat megvilágítják, de nagy férfiaknak is voltak

¹ I. 415—416. — ² I 467—468. (14—16. p.). — ³ I. 417—418. (28—29. p.).

elégge felületes gondolataik, melyeket mindazáltal bámulók bálványozni szoktak. A hol érvekkel tárgyalhatni, szégyenletes tekintélyekre hivatkozni.¹

A dolgok szem elől tévesztéséből következik a tudományok művelésének másik nagy hibája, hogy ezeket nem alkalmazzák elégge a gyakorlati életre, pedig minden iskola az életre készít elő. A tanult embereket a dolgok ügyes elintézésében a tanulatlanok többnyire fölülmulják. „Nemcsak a nyelvtudósokról szólok, a föllengős philosophusok és theologusok is többnyire úgy vannak, hogy elvont agyaskodásaikban sasoknak tekintik magokat, az életnek s az emberi társadalomnak hasznára való dolgokban pedig vakandokok.“² A metaphysikát, mely a bölcseségnek úgy legszilárdabb alapja, mint legfényesebb csúcspontja, a tüskék annyira ellepték, hogy a művelőinek jutó pillanatnyi gyönyörűségeon kívül egyéb haszná nincs. „Az egész philosophiát úgy kellene felszerelni, hogy a dolgoknak élő képe legyen és az életrevaló ügyesség rejtett ereje.“³

2. A tudományok művelési módja megszabja a tanítás módját is. Azon kérdést, vajjon a tanítás explicativ vagy inductiv legyen-e, Comenius látszólag az elsőnek javára dönti el. Ha ugyanis az összhang, az egység megvan a világban, az ember pedig „mikrokosmos, a mindenségnek kivonata“ : természetes, hogy miként a tudomány csak a dolgokban magokban meglévő egységet tünteti föl, úgy „az emberbe semmit sem kell kívülről beoltani, hanem a mi őmagában benne rejlik, azt kell kifejteni, mert az embernek értelme olyan, mint a mag, melyben a fű vagy fa tényleg már benn rejlik. Mint Seneca mondja: „Minden tudomány magva belénk oltatott és az Isten, mint tanítónk, rejtve volt tehetségeinket kifakasztja.“⁴ Ámde ugyanazon fejezetben (D. M. k. V.) Aristotelessel tabularasanak mondja az ember lelkét, melyre mindent írhatni és az agyat a viaszhoz hasonlítja, melybe a pecsétet le lehet nyomni vagy a melyből kis alakokat képezhetni.⁵ Lehet, hogy ezen hasonlatok ellentmondása Comenius hiányos lélektani rendszeréből folyik, hogy velünk született birtoknak, mint paedagogus csak az ismeretek után való vágyat s a dolgok megismerésére való képességünket mondja, mint philosophus pedig ezen felül még bizonyos észigazságokat is.⁶

Különben maga Comenius reá is mutat az ellentmondás

¹ I. 417—418. (28—29. p.) és 440. — ² I. 410. — ³ I. 420. — ⁴ I. 27—28. (5. 8 p.) — ⁵ U. o. 29. — ⁶ Rissmann R. Das paedag. System des Com (Sammlung paedag. Vorträge. V. köt.) 207. o.

kiegyenlítésére, mikor „a tudományok módszeréről különösen“ ezt mondja: „A tudáshoz vagy a dolgok ismeretéhez, mivel ez nem más, mint a dolgoknak belső szemlélése — ugyanannyi segédeszközzel jutunk el, mint a külső megfigyeléshez vagy szemléléshez: szükséges t. i. a szem, a tárgy és világosság. Ha ezek megvannak, akkor láthatunk. A belső szemléletnek a szeme azonban a szellem vagy az értelem, a tárgy pedig minden az érzéki észrevétel körébe vagy ezen kívül eső dolog, a világosság, végül a szükséges figyelem“.¹ Tehát sem az értelem magában véve nem szüli önmagából az ismereteket, sem a tárgyak magokban véve nem hozzák azokat létre, hanem az inductiót és explicatiót figyelmet gerjesztőleg egybe kell foglalni. Azért a tanalok az oktatás azon fokán, melyen a gyermek még nem rendelkezhetik figyelmével teljesen szabadon, természetesen a kérdező, később mindinkább az akromatikus tanalok szorítja ki.

Comenius az alsóbb iskolákban tényleg az explicatio elvét viszi keresztül, hovatovább az inductiv tanítás foglal tért, míg nem az akadémiában szinte csak is ez járja. Külsőleg is mutatkozik ez a Játék IV, és V. részében; amott főleg a tanító kérdez, emitt néhányszor a tudnivágyó hallgató, a professzorok nagyobbára megszakítás nélkül előadnak. És a kancellár mondja is: „A tanár kathedráján állva, szabadon értekezik tárgyról, a diákok hallgatják az óra végéig“. A ki akar, jegyezhet tetszése szerint.²

Miként a tudomány maga, úgy annak tanítása is legyen tárgyilagos: a tárgy megismertetésének eszköze lehetőleg maga a tárgy és a szó nyomon kövesse a tárgyat. Azon elvet, hogy „a mit a tanítványoknak tanulniok kell, oly világosan kell előadni és megmagyarázni, hogy úgy legyen előtűk, mint saját öt újjuk és hogy mindaz könnyebben bevésődjék, az érzékeket kell, a mennyire csak lehet, igénybe venni,³ Comenius bizonyára a főiskolai tanításra is akarja alkalmaztatni, a mennyire csak az egyes tudományok megengedik. A pansophiai iskolára vonatkozólag mondja, hogy „a tanítványokhoz nem mi szólunk, hanem a dolgok magok, a mit a dolgokról tudni kell, az magok a dolgok által tanítassék, azaz a dolgok magok megtekintés, megérintés, meghallás és kifürkészés végett odaállítandók, a mennyire lehetséges: akár magok, akár helyettesítő képeik.“⁴ Ily érzékeltető eszközöket a legmagasabb, a theologiai osztályban is kell alkalmazni, melynek tantermét a szentírásból merített tárgyú

¹ I. 114. — ² III. 935. — ³ I. 85. — ⁴ III. 27. (73. p).

képek diszítsék, valamint válogatott héber mondások, az egyik falra a héber nyelvtan tábláit lehetne kitenni.¹ Az elvont eszmék vagy igazságok szemléltetésére szolgálnak a színjátékok. A theologiai osztályban előadhatnák „A hősi hitnek minden akadályt legyőző erény“-ét avagy „Az igaz kegyességnek édes gyümölcse“-it.² A színjátékoknak is kettős céljuk van: hogy megkönnyítsék a tanítást és előkészítsenek az életre. „Az emlékezeti dolgok könnyebben vésődnek az emlékezetbe, ha úgy, élő megszemélyítésben látjuk, mintha csak halljuk, vagy olvassuk“.³ De az értelmi elevenséget és ügyességet is előmozdítják, alkalmassá tevén a játszó és néző tanítványt arra, hogy „a közéletben illő módon viselkedhessék és a reá bízott ügyeknek jól megfelelhessen“.⁴ Az utóbbi cél tehát számba veszi a tudománynak a gyakorlati életre való alkalmazását is. Comenius nem szól az akadémia fejezetében a színjátékokról, talán mivel itt csakis a legnagyobb műveltségű és azért igen csekély számú közönséget vonzaná, mert máskülönb mint szemléltető és előkészítő eszközt alighanem a legfelsőbb tanintézetekben is megtartaná.

A tárgyhoz fűzött magyarázat legyen gondos, rövid és egyszerű. „Az ember gyomrának bizonyára több táplálékot nyújt egy falat kenyér egy korty borral, mint a zagyvalék nyalánkságokkal megtelt potroh. Egy darab arany az erszényben többet ér, mint száz ón darab“.⁵ A szószaporító rendszeren túloz és célzásokban beszél, a költők vagy szónokok, hanem a poetizáló és szónokoló philosophusok és theologusok is, annyi színt, festéket raknak tárgyaikra, hogy ezek többnyire nem eredeti, hanem egészen más színben tűnnek fel. Ez nem egyéb, mint kendőzés, az igazság tiszta világításban színezés nélkül akar megjelenni. Gondatlanság mutatkozik egyrészt abban, ha homályos kitételeket vagy ismeretlen nyelvű szavakat használunk, másrészt ha nem egészen bizonyos tételeket mint biztos igazságokat bocsátunk forgalomba.⁶

A tárgy megismertetése céljából általánosan értett előadási nyelv szükséges. Comenius idejében a tanítási nyelv a latin volt, nemcsak természetesen az akadémiákon, hanem az alsóbb iskolákban is. Ezekből Comenius ki akarja szorítani s helyébe az anyanyelvet tenni: a tankönyvekben még a műkifejezéseket is le kell fordítani, a mi által az annyira elhanyagolt anyanyelvek a latinhoz és göröghöz hasonlón

¹ III. 46, 47. — ² III. 50. — ³ III. 32. — ⁴ III. 31, 50. — ⁵ I. 109. — ⁶ I. 419. (30. p.).

egyenrangúakká fejlesztetnének,¹ latin és anyanyelvén fogja megírni pansophiáját,² a latin nyelvet ugyan teljesen el kell sajátítani és pedig azonnal az anyanyelv után, de nem mint a műveltségnek vagy bölcseségnek részét, hanem mint a műveltek közös eszközét, hogy a bölcsen megírt könyveket elolvashassuk,³ és ámbár a latin nyelv volt leginkább elterjedve nemcsak a tudósok között, mégsem ezt ajánlja világnyelvnek, hanem annál könnyebb, gazdagabb, kellemesebb, tökéletesebb és összhangzóbb nyelvet óhajt.⁴

3. A teljes megértéshez a pusztán előadó tanalak nem elégséges; a főiskolán is alkalmat kell adni a tanulónak, hogy a hallottakat igazán megemészsze. A játékban Sokrates figyelmezteti a kancellárt, hogy jobb volna szabadabban érintkeznie a két félnek, tanárnak és tanulóknak, t. i. a szettesek, a közös vizsgálódások alakjában, kölcsönösen kérdezve és feelve; a kancellár válasza szerint ezt teszik is a magánkollegiumokban.⁵ Ezen akadémiai délutáni gyakorlatokon az úgynevezett Gellius-féle collegiumokban a tanulók már délelőtti előadását ismételve a meg nem értett helyekre vonatkozólag fölvilágosítást kérnek, az ugyanazon tárgyról szóló írókat privatim elolvastván, eltérő vagy ellentmondó nézeteiket megvitatják, az elnökölő tanár pedig a vitakérdést eldönti. Ily módon az anyagot megértik, jobban megtartják, de megismerik egyúttal az írók nemzetségének nagy részét, az előadás forrásait illetőleg, miként az irodalomtörténetben, tárgyait; megismerik úgy, hogy a mit privatim sokan elolvastak, az itt egybegyűjtetik.⁶ A gyakorlatokat tanár vezeti, de a pansophiai iskolát végzett ifjak ügylátszik tanár nélkül, csak „magok között” tartanak Gellius-féle collegiumokat. Csakhogy ez ifjak amaz iskola tervezete szerint a szaktanulmányokat is jóformán privatim végzik, a rektor útmutatása szerint, a kinek tanácsa a gyakorlatok berendezésére is vonatkozik.⁷

Comenius nagyon kételkedik czélszerű-e ily nyilvános, közös kutatásokat behozni, talán csak mint oly összejöveteleket helyeseli, melyeken nem minden tanuló vesz részt, a mi a sikeres conversatiót lehetetlenné tenné, hanem csak az egymásik tárgy iránt igazán érdeklődők és azért önként jelentkezők kiváltságos része. A mint a Játékban írja: „Tizen vagy tizenketten, vagy hát akárhányan, választanak egyet a tanárok

¹ D. M. XXIX. 12—15. Opp. I. 175. V. ö. még: II. 218—225. —

² I. 454. — ³ I. 130, 127. II. 153. — ⁴ Via Lucis. c. XIX. Kvacala János i. m. 257. 5. köv.; Raumer (i. m. 86. o.) ellen. — ⁵ III. 935. — ⁶ I. 185. (11. p.). — ⁷ III. 52. V. ö. még III. 966—967. („inter vos”) itt az összejövetel neve: „collatio“.

közül, a kinek magán fáradozása és meghitt társalgása által a tudomány ezen vagy azon részében előre akarnak haladni¹. Ellenben az Oktatástan szerint a délutáni vitatkozásban az egész gyülekezet vesz részt. Ezen akadémiái gyakorlatok, melyek az önálló tudományos munkásságra akarnak előkészíteni, magasabb fokú analogonjai a pansophiai iskola utolsó szabályában tartandó szónoklati és politikai gyakorlatoknak, melyekkel a theologusok a prédikátori, a jogászok az előadói, tanácskozái és bírói hivatásra készülnek.² Az ifjú a gyakorlati órákon kívül is tisztességesen kérdést intézhet tanárához, a kinek közelebbi ismeretségét szerényen, tolakodás nélkül keresse.³

Miként a Gellius-féle kollégiumok a tanulók magán-szorgalmát feltételezik, úgy az akadémiái studiumok mindenre kiterjedő egyetemessége, melyet sem az előadás, sem a közös gyakorlatok el nem érhetnek, ezeknek kiegészítéséül megkívánja a magántanulmányt, melynek sikeres végzésére a pansophiai iskola előkészít.⁴ A magántanulmány lehetetlen közhasználatra alkalmas, válogatott munkákat magában foglaló könyvtár nélkül.⁵ Ebből szerzi a tanuló az írókat, a kiknek egész nemzetségét az akadémián el kell olvasni. Hogy ez ne legyen nagyon is fáradalmas s mégis haszonnal járó, a különféle szakú tudósok az ifjúságnak ugyanazt a szolgálatot tehetnék, mint a geographusok, a kiknek térképein az egész földet vagy egyes birodalmakat és ezeknek részeit egy pillantással át lehet tekinteni. De ezen tájékoztató áttekintés ne legyen az írókból vett tételek vagy ékesszólások gyűjteménye, hanem teljes, noha a lényegre szorítkozó rendszerüket foglalja össze. Ily kívánatnak fényes haszna volna: a kik nem érnek rá, hogy mindent elolvassanak, mégis az összes írókat megismernék; a kik, mivel nem tetszhetik mindenkinek ugyanaz, egygyel behatóan szeretnének foglalkozni, könnyebben és hozzáértéssel válogathatnának; a kik az írókat teljesen végig akarják olvasni, azokat ez áttekintés igen jól előkészítené, mint az utazót a vidéknek térképi ismerete, végül e rövid összefoglalások valamennyinek megkönnyítik az írók gyors ismétlését. Az íróknak ily áttekintéseit a szegények és azok hasznára, a kik a nagy köteteket nem győzik, külön is ki lehetne adni, valamint az illető író munkája elé köttetni, hogy a ki olvasásába fog, mindjárt az egészet áttekinthesse.⁶

Ezen magánolvasmányok módjára nézve a Játék utolsó

¹ III. 935. — ² III. 45. 48. — ³ III. 966. — ⁴ III. 31. (84. p.) — ⁵ I. 181. III. 52. ⁶ D. M. XXXI. 8–10. Opp. I. 182–183.

felvonásában a végzett akadémikus a kezdőnek ily tanácsokat ad: csöndes magányodban válogatott írókat olvass, lehetőleg a reggeli órákban. A mit olvasunk, azt olvassuk háromszor: először, hogy megértsük, azután hogy kiválogassuk és jegyzeteket készítsünk, végre, hogy a mit kiválogattunk, azt emlékezetbe véssük. A hasznosabbat t. i. a Diurnalia-ba vagy Adversaria-ba kiírjuk, innen pedig Loci communes-be, a tárgy szerint felosztott könyvbe, hogy bármikor rendelkezessünk azzal, mit tanultunk. Még nagyobb hasznát várhatni, ha jegyzeteinket valamely társsal közöljük, akár, hogy ő egyetmást megmagyarázzon, akár hogy őt tanítsuk, a mivel viszont önmagunkat képezzük.¹

A magántanulmány útján is tudóssá lehet az ember, de az autodidakta jól teszi, ha a távollevőknek bölcsességét is fölhasználja, tudós férfival való levelezéssel, különféle kérdéseket szépen fejtegetve, nemcsak a stílus gyakorlása, hanem az ítélőtehetség fejlesztése és ismeretgyarapítás végett is.² Hanem ennél többet ér a tanult férfakkal való conversatio, mert a képzett barátnak élő szava többet ér el; miként kő a követ csiszolja, úgy férfi férfiút.³ Az autodidaktika tehát a nyilvános oktatást nem pótolhatja, de annak kiegészítő része, mely nélkül az oktatás szinte egészen kárba vész.

4. Az akadémiai studium céljából folyik, hogy „a kiválóan nagy tehetségeket ösztökélni kell arra, hogy mindenfelé foglalkozzanak, nehogy híjával legyünk oly férfiaknak, a kik sokat tudnak vagy mindent tudnak és mindenben bölcsék”.⁴ A tanár élőszaván kívül különösen egy akadémiai intézmény serkentheti a tanuló ifjúságot: a promotio, mint fáradoalmuk jutalma.⁵ De, hogy csakugyan buzdító hatása legyen, gondosan őrködni kell az intézmény tisztasága felett, nehogy a baccalaureus, magister vagy doctor avatásában a péruznek is nagy része legyen.⁶ Akadémiai méltóságokat csakis azoknak adományozzunk, kik céljokat szerencsésen elérték, a kik méltók és alkalmasak arra, hogy az emberi ügyek vezetését nyugodtan reájuk bizzuk. Azért a promoveálás ne függjön egyik vagy másik hivatalnok véleményétől, hanem a közlelkiismerettől és valamennyinek bizonyosságától. Miként az alsóbb iskolákat a felügyelő, úgy vizsgálhatná meg évenként egyszer királyi vagy állami biztos az akadémiákat, hogy

¹ III. 966. — ² III. 967. — ³ III. 966. — ⁴ D. M. XXXI. 6. p. —

⁵ III. 963. skk. — ⁶ E miatt panaszkodik Com. „A világ labirintusa” XVI. fejezetében; egyetemi rangfokot nyertek még olyanok is, a kik írni s olvasni sem tudtak. A rajz túlzó, de a valóság vonásait túlozta. V. ö. Kvasala i. m. 40. és 61. skk.

miként végeztek mindent; a kik a tanulók közül szorgalmukkal leginkább kitűntek, azoknak adják meg iparkodásuk nyilvános bizonyosságát, a doctori vagy magisteri koszorút, illetőleg süveget. A megelőző vizsgálat legyen nyilvános, komoly és szigorú, nem csak pusztá szemfényvesztés; ne csak az elnök kérdezze a jelöltet, hanem a legtudósabb és a gyakorlatban jártas férfiak tegyenek ellenvetéseket, melyekkel a jelöltnek elméleti és gyakorlati képzettségét kipuhatolni vélik, ha világos, hogy bölcsen és helyes alapon ítél, nyerve el az őt megillető jutalmat.¹

Az akadémiai kitüntetésben a tanulók csak tanulmányaik végén részesülhetnek, a mikor „szerencsésen elérték céljokat“, tehát legfeljebb a hatodik akadémiai év után. Ennyi évet szánt Comenius, miként az anya-, nép- és középiskolának, úgy a legmagasabb tanintézetnek is,² talán inkább a részarányosság kedvéért, mint a tárgyaknak egyes évfolyamokba való elosztása végett, melyről Comenius nem szól.

Ezen utolsó hat évfolyam alatt, vagy még jobban az után, mikor a zabolátlan ifjú tűz már lecsillapult és a szükséges okosság és ügyesség megvan, veheti igénybe a tanuló a magántanulmányok, az önképzés időszerint utolsó módját: utazhatik.³ Az utazás nagyon hasznos és gyönyörködtető, ha értünk hozzá.⁴ A kiválóbb műveltségű népeket keressék föl, „nem, hogy hegyeket, folyamokat, tengereket, épületeket, a népeknek különféle öltözékeit és hasonló dolgoknak külső színét lássák és talán (gyermekes módjára) bámulják: hanem hogy bölcs férfiakkal való beszélgetések és igazán művelt népeknek dicséretre méltó szokásai által műveltebbekké váljanak azoknál, a kik nem látnak egyebet, mint odahaza a magukét.“⁵ Ámde — a játék szerint — a ki útra kél, két zsákot vigyen magával, az egyikben türelmet, a másikban pénzt. E miatt csak a tehetősebbeknek ajánlja Comenius az utazást, főleg a nemeseknek, de azokat sem zárja ki, kiket a természet nagy lélekkel áldott meg.⁶ Az utóbbiak, igaz, mint ama kezdő, felsőhajtának: „Bár csak nékem az Isten pártfogót támasztana, a ki az utazás költségeivel segítene!“ De az akadémikus vigasztalja is: „Ha jól viseled magad, ne félj!“⁷ És Comenius, a mint már a privat-kollégiumoknál, melyekért a tanulók külön díjat fizetnek, helytelenítette Sokratessel, hogy nem gondoskodnak eléggé a szegényebbekről,⁸ úgy a vagyonosokat álta-

¹ D. M. XXXI. — ² (III.) 12. és 13. pp. — ³ I. 166. 165. — ⁴ D. M. XXXI. 14. — ⁵ III. 966. — ⁶ III. 52. — ⁷ U. o. — ⁸ III. 967. — III. 935.

lában inti, hogy javaikat Istentől vették és azért Isten dicsőségére tartoznak azokat fölhasználni és emlékezteti Luthernek szép és igaz szavára: „Ha városnak vagy határvidéki erősségnek, bástyának fölépítésére tíz arany pénzt fordítanak, százat, sőt ezeret kellene fordítani egy ifjúnak bölcs nevelésére“.¹

IV.

1. Az akadémiai tanulók a megelőző iskolák elvégzése után legalább 18 évesek, a kiszabott tanmenet két vagy több évfolyamnak egy évnél rövidebb időben való átfutását nem engedi meg. Comenius a legfelsőbb tanfolyamot sem akarja a nők elől elzárni: „Senki sem adhatja elegendő okát, a miért a nőket a bölcseségnek (akár *latin nyelven*, akár hazai nyelvű fordításokban való) studiumaiból általában ki kellene zárni. Mert ők ép úgy Istennek képei, ép úgy részesei a kegyelemnek és az örök birodalomnak, ép úgy vannak megáldva eleven és a bölcsesség iránt fogékony lélekkel (gyakran jobban, mint mi), ép úgy szabad számukra a legmagasabb méltóságok útja; hiszen gyakran maga az Isten használta föl őket arra, hogy népeket kormányozzanak, királyoknak, fejedelmeknek igen üdvös tanácsokat adjanak, a gyógytudományra és az emberi nemre nézve üdvös más szolgálatokra, a prófétai tisztre is és hogy papokat és püspököket megdorgáljanak. Miért bocsátanók hát őket az elemi oktatáshoz, de a könyvektől azután eltiltanók?“² Mégis ismeret- és működési körüket alább úgy határolja el, hogy mindazt tanulják, „a mit ismerniük és tudniok illik, hogy úgy házi ügyeiket méltóképen gondozhassák, mint saját és férjük, a gyermekek és a család üdvét előmozdíthassák“. Az iskolák különbségét pedig így határozza meg: „Az alsóbb iskolák, az anyai és népiskolák a *mindkét nemű* egész ifjúságot képezik, a latin főleg a mesterségeknél magasabbra vágyó *ifjakat* műveli, az akadémia pedig másoknak jövő tanítóit és vezetőit tanítja ki, hogy az egyháznak, iskoláknak és államnak mindig alkalmas kormányzói legyenek“.³

2. Az akadémia magas célját könnyebben és sikerebben érhetné el, „ha csak a kiválóbb tehetségek, az emberiség virága, bocsátatnának oda; a többit az eke szarvához, a mesterségekre és a kereskedelemre utalván, mivel arra szü-

¹ III. 57. V. ö. még D. M. XXXIII. 19. Opp. I. 195. — ² D. M. IX. 5—7. Opp. I. 43—44. — ³ D. M. XXVII. 8. Opp. I. 166.

lettek¹. Az akadémiai tanulmányokhoz szükséges alapot megszereshetik ugyan mindnyájan, a kik a classikus iskolát végzik,² de azért még nem bizonyos, hogy mindnyájan az akadémia számára valók. „Tanácsos volna tehát, ha a klasszikus iskola végén az igazgatók az elméket nyilvánosan megvizsgálnák és megítélnék, hogy az ifjak közül kiket kellene akadémiára küldeni és kiket más életpályára kijelölni“. Nem csak ily általános ítéletet kíván Comenius, hanem ugyanazon vizsgálók jelöljék ki egyúttal, hogy azok közül, „a kik folytatják tanulmányaikat, kik lépjenek a theologiai vagy politikai vagy orvosi pályára stb., a szerint, a mint vagy természeti hajlam mutatkozik, vagy az egyház és állam szüksége megkívánja“. Mert nagy baj az és igen gyakran vétkezünk abban, hogy nem ügyelve a természeti hajlamra, „igazi hivatás nélkül erre vagy arra a studiumra vetjük magunkat, de semmi dicséretre méltót nem viszünk véghez, és gyakran többet érünk valamely mellékes dologban, mint tulajdon feladatunkban“. Azért minden akadémiára készülő ifjú legyen tisztában önmagával és „azon studiumnak szentelje magát, melyre, hogy a természet őt rendelte, biztos jelekből következtethetni“.³ A hajlam, a benső hivatás döntse el az életpályát; lelkészjelölt ne alkalmaztassék tanítónak, mert „ez a hivatás ép oly sajátos, mint a lelkészi“.⁴

3. Az akadémiai ifjúság csak akkor lehet az emberiség virága, ha nem csak értelmileg kiváló, hanem erkölcsileg is derék. Comenius panaszkodik a főiskolák erkölcstelensége ellen: „akadémiánkon csupa fényűzés, kevélykedés, tobzódás, czivódás és mindenféle csintalanság járja. Azután maga az ismeret, melyet itt gyűjtenek, jaj hánynak válik csak gonoszságának főeszközévé, hogy a mi tanult embereink legnagyobb részéről bizony igaz legyen, a miről Isten panaszkodik: bölcssek a gonoszra, a jócselekedetre pedig balgatagok (Jerem. 4, 22.)“⁵ Azért „gondoskodni kell arról, hogy az akadémiák csak szorgalmas, tisztességtudó és életre való férfiakat neveljenek; pseudostudiosusokat, kik henyéléssel és fényűzéssel vagyonukat és idejüket, másoknak rossz példát adva, elpazarolják, ne tűrjenek meg. Így a hol nyavalya nincs, nem lesz fertőzés: mindnyájan abban fáradoznak, mit tenniük kell.“⁶ Szorgalmas legyen a tanuló, különben még közel sem juthat igazi céljához, az emberi mindentudáshoz; és életrevaló, különben hiába való minden fáradozása, de tisztesség-

¹ D. M. XXXI. 4. — ² V. ö. D. M. XXX. kül. 3. pontját. — ³ D. M. XXXI. 5. — ⁴ III. 800. — ⁵ I. 411. — ⁶ D. M. XXXI. 7.

tudó is. „A komoly dolgokhoz komolyan fogjunk, bolondozás nélkül“.¹ Comenius nem ellenzi az ifjúsági egyesületeket, a tudományos célúakat maga ajánlja,² de azon balga szertartást, melylyel az akadémikusok testülete az új társakat felveszi, a Játékban a királylyal keményen elítéli: „A bölcsesség műhelyében mire valók ezen annyira ostoba szertartások“.³ Ellenben ajánlja a tanulónak, hogy a mennyire szerénytelenség nélkül lehetséges, közeledjék tanáraihoz és keresse magánismeretségüket is, valószínűleg nem csak ismeretgyarapítás végett.⁴

V.

Végül nem mellőzhetjük Comenius azon kívánságát, melyet az akadémiáról szóló fejezet végén említ. Az iskolákról való gondoskodást kivétel nélkül mindenkinek legszentebb kötelességévé tette, így különösen az iskolai kötelekeken kívül álló tudósoknak is. Meglássátok — úgy inti őket — hogy a ti szikráitokkal is, sőt fáklyáitokkal és fuvóitokkal e szent tűznek élesztéséhez hozzájárulni ne késsetek! . . . Vigyázzatok, hogy ne magatok legyetek csak tudósok; másokat is vezéreljetek erőtökhöz képest e célra! És buzdítson titeket Seneca példája, a ki azt mondja: Mindent, a mit tudok, másokkal kívánok közölni. Továbbá: Ha oly föltétellel adatnék a bölcsesség, hogy ezt magamba rejtsem, ne hirdessem: visszautasítanám“.⁵ De az egyesnek munkája nem elégséges, egyesülni kell a szent célra!⁶ „Az iskolák iskoláját vagy Collegium Didacticumot“ kellene megalapítani, vagy azt legalább az arra rendelt tudósoknak szent bizodalommal előkészíteniök. Egyesült törekvésük arra irányulna, hogy a tudományoknak alapjait mind inkább föltárnák, úgy hogy a bölcsesség világossága megtisztuljon és nagyobb sikerrel terjesztessék ki az emberiségre, és új, minél hasznosabb találmányokkal a halandók jó sorsa előmozdítottassék. Ha ugyanis nem akarunk mindig ugyanazon nyomokon járni, vagy épen visszaesni, úgy annak fejlesztésével kell gondolni, a mi jól kezdődött. Mivel erre sem egy ember, sem egy öltő nem elegendő, minden esetre többnek kell, még pedig egyesülten és egymás után folytatniok a kezdeményeket. Ez az egyetemes kollégium egészen az volna a többi iskola számára, a mi a test tagjainak a gyomor, tudniillik életműhely, mely

¹ III. 938. — ² L. főntebb 3. — ³ III. 938. — ⁴ III. 966. — ⁵ I. 192—193. — ⁶ I. 191. (9. p.).

mindenüvé lelket, életet, erőt szolgáltat¹ Midőn Comenius az angol parlament meghívása folytán remélhette, hogy ily egyetemes kollégium létrejő, bővebben fejtette ki eszméjét: ~~ama~~ nemzetközi tudós társaság tagjai az emberiség haladásának útjait kutassák, kutatásaik eredményét terjeszszék; leveleznek egymással; a mit közzé akárnak bocsátani, azt, hogy a társasághoz nem méltó munka meg ne jelenjék, társaikkal közlik és állandó összeköttetésben vannak a társulatnak központjával, a világ minden részéről hozzáférhető helyen székelő elnökséggel.²

Comenius az ember szellemi életének ébredésétől, sőt testi születésétől fogva haláláig végzett értelmi munkáját — az első dadogáson kezdve föl a tudásnak vagy lángésznek legnagyobb alkotásáig — a paedagogus szempontjából bírálva, mint következetes systematikus az anyaiskolával kezdi Oktatástanát és betetőzi a tudósok társaságával.

Jausz Vilmos.

¹ D. M. XXXI. 15. — ² Via lucis; XVIII. Kvacsala János. i. m. 257. o.

EGYHÁZI SZEMLE.

Hazai egyházi élet.

Lélektani tény, hogy a legújabb benyomások mindig a legelénkebbek és a legerősebbek. Nem csodálkozhatik tehát senki, ha e szemlét is épen legújabb benyomásainkkal kezdjük, mint a melyeknek hatása alól alig függetleníthetjük magunkat.

A dolog rövid története ez. Kezdjük csak a hatvanas évek vége felé.

A Ballagi Prot. Egyh. és Isk. Lapja a maga lánglelkű szerkesztőjével és kiváló munkatársaival megívja a patens ellen a harcot, s benne diadalt arat. A patenst visszavonják, biztosítatik autonomiánk s a nagy küzdelem befejezéseül megkapjuk az 1868. évi LIII. törvényczikket. Ekkor a lap akkori buzgó főmunkatársa a szerkesztővel egyetértőleg kimondja, hogy e törvényczikkel biztosítván a róm. catholicismus és a protestantismus közötti reciprocitas, most már hagyjunk fel azzal az örökös negativ harcczal, a melyet eddig a róm. catholicismus ellen vívtunk, e helyett fogjunk hozzá a positiv munkához. Sionunk külső védfalai megerősítvék, a garantirozott jogok védnek bennünket kívülről, a felekezeti viszonyok rendeztetek: most már építsük az egyházat s fogjunk hozzá a belterjes munkához. Persze sokaknak már ez akkor sem tetszett és a szerkesztő és a főmunkatárs sokat veszettek előbbi népszerűségökből.

Azután megalakul a Protestáns Egylet, a mely körül akkori egyházi életünk sok kiváló munkása és jelese csoportosul. Az egyházban irodalmilag és társadalmi téren hathatós és intensiv munkát indítani meg: a célja. Ébreszteni az alvókat, feltámasztani a lethargiába merülteket, összeszedni a szétszórt tagokat s beléjük lelket önteni erőteljes egyháztársadalmi munkával és gazdagabbá tenni szegényes theologiai irodalmukat, hogy alkalmat nyujtsunk az önképzésre és a művelt világiaknak is a theologiai tudomány legújabb kérdéseiben tájékozást adhassunk: íme ez hatja át a vezetőket. Megindít az Egylet egy magas színvonalon álló folyóiratot, hogy minél

gyakrabban szólhasson a közönséghez — fordítottat és irat egy csomó tudományos művet, hogy a theologiai tudomány akkori álláspontjáról tájékoztasson és kiad egy családi közlönyt, hogy a hitéletet ébresztgesse és ápolja a társadalom különböző rendű és rangú tagjai között. Szóval, folyik a lázas munka annak a néhány idealistának a kezdeményezésével és feláldozó fáradhatatlanságával, a kik azt hiszik, hogy csak kiáltani kell és az emberek rögtön ébredni kezdenek, csak eledelt kell kínálni és az éhezők seregestől jönnek — mert azt gondolák, hogy sok az éhező — és hogy csak meg kell mutatni a különböző munkatért és a munkások rögtön dologba állanak, mert már úgy se tudnak duzzadó erőikkel mit csinálni. A török azonban igen nagy realista és minden idealistánál jobban tudja, hogy «jobb állni, mint járni; jobb ülni, mint állni; jobb feküdni, mint ülni és jobb aludni, mint feküdni». Azért nem siet most sem a reformok végrehajtásával. S bennünk, a «kelet népében» van ebből a bölcseségből elég, hogy ne nagyon hamar álljunk, vagy ha úgy tetszik, ülünk fel valakinek. És a Prot. Egylet el kezdett sorvadni s lassú halállal kimult, ravatalánál már csak ketten-hárman állottunk. Megölte a közöny: de egy pár aqua tophana cseppet az orthodoxia is adott be neki.

Hát azt mi is mindig hittük és vallottuk, hogy a Prot. Egylet akkor, a mikor az evangéliumot akarta kikorrigálni a modern tudás szerint és nem megfordítva a modern tudást kikorrigálni az evangélium szerint, és a mikor folytonos kritikával a positiv alapokat szedegette ki az evangéliumi hitélet alól: eleve kiadta a kezéből a tényleges építhetés lehetőségét, mert a maga elpárologtatott és merő ideákká elfinomított «modern» hittani nézeteiből semmi erő nem származott a lelkekbe; erő nélkül pedig egyháztársadalmi munkához egyáltalában nem lehet fogni, ha még oly szemléltetőleg írjuk is le, hogy a cura pastoralis és a belmissio terén mit csinálnak a hollandus, meg az angol papok és mit csinál maga a társadalom a keresztyén szeretet munkáival, — de annyi tény, hogy az az Egylet tömérdek egészséges gondolatot termelt s a megújulásnak és megerősödésnek annyi eszközt, módját tárta fel, hogy ezt nem elsorvasztani, de a legnagyobb erővel támogatni kellett volna. Rombolni és kritizálni azonban könnyebb, mint követ köre rakva építeni. Sokszor egyetlen csákánycsapásra egy egész fal eshetik össze; de már több kézemelés és hajolás kell csak egy kicsi küszöb felrakásához is.

Még a Prot. Egylet felett a végső «requiescat» el sem hangzott, a mikor egészen positiv egyházi és evangéliumi, tehát teljesen «orthodox» alapokon megindul ugyancsak a Prot. Egyh. és Isk. Lapban egy mozgalom, a mely az egyházi, a társadalmi és a családi életet kívánja az evangéliumi erővel megszentelni, áthatni s untalan ébreszt,

feltárja a hiányokat, a bajokat s amaz örökkévaló orvoshoz utasít, a ki «Izrael betegjei» meggyógyítására jött. Azt hittük volna, hogy most épen azok csatlakoznak e mozgalomhoz, a kik előbb idegenkedtek a Prot. Egylettől, mert az «modern» volt és azért félték tőle elfogadni még a jó dolgokat is, mert «igazhitőség» tekintetében nem bíztak benne. És íme az történt, hogy ennek a mozgalomnak is ellenszegültek, azt discreditálták, a hol csak tudták és vissza-utasítják, mert ez meg már «pietismus», «szemforgató farizeismus», «hazafiatlan» és megbontja az egyházat.

Az apró gyutacs-tüzelések után most már úgy látszik puska-por és öldöklő golyó is került a támadó fegyverbe. Talán még háború lesz?

E folyóirat tárgyilagossága megköveteli, hogy mi csak a tényeket állapítsuk meg és ne bocsátkozzunk se pro, se contra vitába. A hozzászólásnak másutt lehet helye.

Különben nincs semmi új a nap alatt. *Ámos* idejében történt. Ezelőtt majdnem háromezer esztendővel. *Ámos* látja Észak-Izrael romlását és látja azt a «lineát», a mely már kiterjesztetett Izrael fölött, ha meg nem tér és fel nem ébred. A jóslat sehogy sem tetszik Amáziásnak, a Béthel papjának, mert a «próféta» meg a «pap» között mindenha az volt épen a különbség, hogy a pap, «tekintettel erre, tekintettel arra», mindig igazolja a tényleges viszonyokat, a próféta pedig minden «tekintet nélkül» azt vizsgálja, hogy mi az Isten akarata, és ha ezt egyszer megtudja, akkor azt hirdeti még ha nem lesz is érte népszerű. Amáziás tehát a legplausibilisebb váddal lép fel ellene s azt mondja a királynak: «Pártot ütött ellened *Ámos* az Izrael házának közepette; nem szenvedheti el a föld minden ő beszédit!» Azok pedig, a kik *csak* uralkodni szeretnek, de nem egyszersmind szolgálni is, s azt hiszik, hogy a közönség van ő érettük] és nem ők a népért, a leghamarább azt hiszik el, hogy «pártot ütöttek» ellenük stb. «És te próféta eredj el, fuss el a Juda földére és ott egyél *kenyeret*». (*Ámos* VII., 2.)

A mik régen megíratattak, a *mi* tanulságunkra irattattak meg.

Ha *igazán* nincs szükség se modern, se orthodox alapon mozgalmak indítására, a hitélet és a protestáns öntudat ébresztésére, fejlesztésére; ha *tényleg* már híveink valóban hívek mind halálig; ha az evangéliumi erők hatása meglátszik egész életünkön és összes társadalmi viszonyainkon; ha teljesen befejezvék Sionunk védfalai és nincs semmi más bajunk, mint csak az, hogy az 1848. évi XX. törvényczikk még nincs életbeléptetve és nincs még legalább 1200 frtos lelkészi minimum fizetés: akkor csakugyan hallgassanak el egyházi lapjaink és ne izgassák az amúgy is ideges századvégi emberiséget rémképeikkel, panaszaikkal. Írják meg, hogy itf meg itt

ez történt és ne háborgassanak bennünket valótlan és semmi alappal nem bíró dolgokkal!

Azt mondja az Evang. Egyház és Iskola, hogy «Fenyeget a jövő» és folytatja: «Sivár és vigasztalan az a kép, a melyet evangéliumi egyházunk mai szomorú helyzete nyújt. Nem szükséges a pessimista sötét szemüvegén át szemlélnünk egyházunk közállapotát, hogy minden egyházát forró szerető kebel meg ne lássa a meglazulás s az itt-ott mutatkozó szétfoslás processusának elszomorító tüneteit». — — «Az evangéliumi meggyőződés fogyton-fogyó ereje látszik; az egyház fájának bensejében a korhadás tünetei mutatkoznak, lassan őrlő szű rágódik odabenn. Az egykor activ prot. erőt a passiv állapot tehetetlensége váltotta fel. A közöny fatalismusa ül a lelkeken». — — «Egyházunk minden tagjának részt kell vennie a védelemben a nekünk adott hitnek mértéke szerint. Csakhogy a mit mindnyájunknak egyforma kötelezettséggel kellene teljesítenünk hitből, buzgalomból, azt lanyhán végzik az egyesek. A világi hívek utalnak papjainkra, ezek meg több tevékenységet várnak amazoktól. Az egyik fél a másiknak hivatásszerű tevékenységétől várja az eredményt, a másik fél meg amannak tekintélyétől és anyagi erejétől reményli a sikert». — — «A világiak a családi, a társadalmi és a közélet terén tegyenek vallást hitükről. Ne legyenek egyházunk nagyjai tétlen szemlélői a ragadozó farkasok és az ordító oroszán prédálásának, mely nyájunkat fosztogatja». — — «Fűzzünk egyházunk érdekében szorosabb kapcsolatot egyháziak és világiak, nagyok és közrendűek, gazdagok és szegények között». — — «Igazi mély vallásos érzést alig találunk gyülekezeti életünkben, az evangéliumi öntudat sok helyen csak látszat és külső máz, mely azonnal lehámlik, a mint annak próbáját a viszonyok előtérbe hozzák».

A Prot. Egyh. és Isk. Lap a «Beteg társadalom»-ról ír s nem talál vigasztaló mozzanatokat sem a politikában, sem az irodalomban, sem a közgazdasági, sem a kulturális viszonyokban. A legüresebb pedig az ember szive és lelke. «A közügyekért való önzetlen lelkesedést kiszorította a magánérdekek kultusza» stb.

Hát ez mind csak bölcsekedés és pessimismus! (?)

Jól van. De *Ágodi* a felső-baranyai ev. ref. egyházmegye közgyűléséről tudósítván, egészen gyakorlati oldalról tünteti fel a viszonyokat. «Ez az ősi magyar faj — írja — melyet a hajdan tiszta magyar népeisége nagy számáról híres Baranyában a török és utána a német s az ezzel szövetkezett r. katolicismus pusztításaiból a nemzetnek a reformált vallás őrzött meg, ma már sebes és feltarthatatlan lépésekkel siet önként készített sírja felé. Az őrlt *egyke* rendszer már nemcsak látható, hanem megdőbentő bizonyossággal és mértani haladvány törvényei szerint feltartóztathatlanul játszsza át Istennek a kies földjét az idegenek örökébe. — — A református egyház élet-

fája ellen is fel van emelve már az irtó fejsze. — — A nazarénusok a 70-es évek előtt már tért hódítottak. Eötvös rendelete, mely külön anyakönyvvezetést rendelt részükre, kedvezett nekik. Trefort e kedvezményt egy tollvonással eltörölte, a mikor elrendelte, hogy azok lukmázni tartoznak. Tehát lukmáztak s épen *esért* nem gondolt velük senki sem. Most hát egyszerre, csaknem egyidőben az egész megyében felekezetenküliségre jelentkeztek. — — De van más baj is. «A szegény egyháztagok bélyeges folyamodvánnyal kérelmezik, hogy a vagyontalanok a papi fizetés terhe alól mentessenek föl, vagy legalább jelentékenyen mérsékeltesék az. Kérésüknek sikere nem lévén, egy egyházközségben *egyszerre 57 fizető-köteles*, a nazarenismus szektáskodástól nem érintett református egyháztag lépett ki felekezetenküliségre. 3 — 4 lélek több egyházból is. *Készülnek*: ijesztő számmal. — — A megürült lelkészségek be nem tölthetők, mivel az egyházak a fizetésnek *felére* leszállítását (természetesen fenyegetés kíséretében) nem kérik, hanem követelik».

Nekünk pedig előttünk feküdt egy nagy egyházmegyének az egyházkerületre tett jelentése, a melyben a baptismusnak olyan mérvű elterjedéséről szól, hogy maholnap alig marad az egyházközségekben ref. hívő és a míg az egyházi adót alig akarják fizetni, addig a baptista próféta bőven szedi tőlük a «szeretetadományokat Isten dicsőségére».

Ezek is tények. Csak registráljuk őket; de tárgyilagosságunknál fogva ezekhez sem fűzünk magyarázatokat. Valamint ahhoz sem, hogy a Sárospataki Lapok összeállítván előfizetőinek statisztikáját, azt mutatja ki, hogy *világi* előfizetője az egész magyar birodalomban összesen csak 38 van s ezek között is 1 róm. kath.

Szinte jól esik, ha egy-egy olyan oázisra jutunk, mint a pozsonyi ág. h. ev., vagy mint a török-szentmiklósi ev. ref. egyház, avagy ha olvassuk, hogy Rév-Komáromban, Pápán, B.-M.-Szent-Királyon stb. hogyan kezdenek igazi evangéliumi munkához és miként haladnak többről-többre a budapesti «Lorántffy Zsuzsánna», a Tabitha, a budai nőegyletek, nagypénteki társaság és az ifjúsági egyletek.

A pozsonyi ág. h. ev. egyháznak élénk hitéletét mutatja, hogy külön árvaháza, diakonissza-háza, kórháza és kis munkástelepe van olcsó lakásokkal. Török-Szent-Miklóson van egy konfirmándusok asyuma, a hova a távoli tanyákról gyűjtik be a konfirmálandó gyermekeket és látják őket el az ötheti előkészületi idő alatt. Van szeretet-háza árvák számára, ref. ifjúsági és nőegylete. Rév-Komáromban maga a dunántúli egyházkerület püspöke áll a belmissiói mozgalom élén, Pápán pedig az ottani lelkész. Mégis csak «epour si mouve!»

Különbén az egyházi sajtó azt a kérdést is meglehetősen folyton a felszínen tartja, hogy az elnéptelenedett theologiák miként tételhetnének ismét népesebbekké; mert már innen-onnan az évi káplán

és lelkész-szükségletet se tudják fedezni. «Erre nézve pedig — mondja a «Sárospataki Lapok» — egyetlen út és mód a lelkészi pályának úgy szellemi, mint különösen anyagi tekintetben való vonzóbbá tétele « — azért» a káplánok helyzetén úgy kell segíteni, hogy «az új lelkész hivatalába iktatásakor első berendezésének fedezésére s háztartásának megkezdésére 100—300 frt vissza nem térítendő segélyt kapjon». A tiszáninneri egyházkerületre nézve e segélyalap forrásául az egyházmegyéknek a kerületi gyűlés-tartási pénztárát jelöli meg. A Debr. Prot. Lap a theologus ifjaknak teljesen ingyenes tanítását és internátusi ellátását javasolja egyik cikkében; míg a Prot. Közlöny egy cikkezője meg azt mondja: «A theologusok ingyenes képzése a legnagyobb botrányköve a papnövelésnek, úgy a mi, mint a mások társadalmában. Igen, mert midőn e körülmény odaédesgeti a legszorgalmasabb és a legtehetségesebb szegény tanulók legnagyobb részét: egyszerre fosztja meg e szerencsétleneket önmaguktól és a társadalmat ő tőlük. És e kettős gyilkosság nem frázis; ez valóság» stb.

Mindezekből pedig talán levonhatnánk azt a tanulságot, hogy mégis jobb ébren lenni, mint aludni; jobb állani, mint ülni; jobb járni, mint állani és mindeneknél jobb kezünket az ekeszarvára vetni és azokra nézni, a melyek előttünk vannak, mint a «közöny fatalismuásával» csak várni «auf Dinge, die da kommen sollten».

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Nagy-Kőrös város monographiája. Régi és újkori ismeretetés. A magyar nemzetnek 1896-iki ezredéves ünnepe alkalmából több munkatárs közreműködésével írta és szerkesztette *Galgóczy Károly*. Kiadta Nagy-Kőrös város közönsége. Budapest, 1896. A „Patria” nyomása. Nagy 8-adrét. 640 l. Ára ?

Csak most kaptuk kézhez ezt a nagyon értékes monographiát, mely annyi társával együtt évezredes ünnepi emlék. A derék művet Nagy-Kőrös hazafias közönségének áldozatkészsége s *Galgóczy* főszerkesztő mellett több munkatárs, névszerint *Filó Lajos*, *Gyurinka Antal*, *Ádám Gerzson*, *dr. Joó Imre*, *Mészöly Gáspár*, *Vass Sámuel*, *H. Kiss Kálmán*, *Póka Kálmán*, *Somogyi Károly* stb. közreműködése hozta létre.

Bevezetésén kívül négy főrésze oszlik. I. Nagy-Kőrös régi általános története a mostani alakulásig. II. A város földrajzi viszonyai. III. Társadalmi tényezők és intézmények szervezet és viszonyok. IV. Közgazdasági viszonyok és tényezők. Legterjedelmesebb a VII-ik rész (130—490. lap), mely Nagy-Kőrös város egyházi, iskolai s közművelődési viszonyairól alapos és kimerítő történeti és jelenrajzi tájékozást nyújt.

Nagy-Kőrös város egyike Magyarországnak legrégebbi tősgyökeres városainak. Történeti multjának és jelen állapotának ismerete kettős érdekekkel bír e folyóirat olvasói előtt. Először általános művelődéstörténeti érdekekkel; másodszer különös protestáns érdekekkel, mert e derék város lakossága a XVI. század közepe óta túlnyomólag református s így e monographia közművelődési része érdekes darab az alföldi protestantismus multjából.

A munka a történeti irodalom szempontjából azért becses, mert nagyrészen úttörő. Ez Nagy-Kőrös városának első rendszeres története. Van ugyan Nagy-Kőrösről a Balla Gergely által írott s 1856-ban Szabó Károly és Szilágyi Sándor által kiadott úgynevezett «Nagy-kőrösi krónika»; ámde ez csak a XVIII. század közepéig s

igen hézagosan és krónikaszerűleg ismerteti Nagy-Kőrös multját. A Szilády Áron és Szilágyi Sándor által összeszedett és a Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottsága által 1863-ban kiadott «Török-magyarorkori történelmi emlékek» pedig csak a török hódoltság idejéből való okmányok gyűjteménye, mely mindez ideig feldogozásra várt. Galgóczy és társai e két adatforráson kívül számos más forrásművek és levéltári kutatások szorgalmas felhasználásával igyekeztek Nagy-Kőrös viszontagságos multját az olvasó előtt feltárni. Az általános történetből, melyet maga Galgóczy írt, megtudjuk, hogy N.-Kőrös és vidéke már a honfoglalás első idejében fejedelmi birtok lett. Később is királyi és királynői birtok volt, s mint ilyen, több rendbeli kiváltságot és szabadalmat szerzett; úrbéres jobbágyi szervezet alá pedig sohasem került, még akkor sem, mikor a szomszédos községek s köztük Czegléd is jobbágyság alá jutottak; sőt a 145 éves török uralom alatt is, melynek nyomásától sokat szenvedett, mindig a «császár városa» maradt s nem volt kitéve a változó basák szabad sarczolásának. A műnek eme kissé sovány első részénél, továbbá a föld- és helyrajzi viszonyokat alaposan ismertető második részénél (írta *Somogyi Károly* városi mérnök) sokkal általánosabb érdekűek a harmadik rész egyes szakaszai és fejezetei, melyek Nagy-Kőrös belső történetével s közelebbről a város művelődéstörténeti viszonyai-
val ismertetnek meg.

Ebből a belső történetből különösen érdekesek a *ref. egyház*, (265—321. l.) a *ref. főgimnázium* (321—390. l.), a *ref. tanítóképezde* (390—413. l.) és a *ref. népiskolák* (413—451. l.) történetei, melyeket más-más szerzők írtak meg.

Az *egyház története* *Filó Lajos* tollából került ki. A multa nézve kissé vázlatos és csak általánosságban van tartva, de jelenrajzi részében érdekes. Nyomatékkal emeli ki szerző, hogy a kőrösi egyházban a vallásosság és egyháziassággal a jelen viszonyok között meg lehetünk elégedve. A templomot elég szorgalmasan látogatják. Nazarénus, unitárius vagy baptista szektáskodás Nagy-Kőrösön nincs. De nincsenek socialisták sem, valamint a felekezetnélküliség is ismeretlen ebben a nagy gyülekezetben. Az új rend is minden nehézség és rázkódtatás nélkül gyökerezett meg. Csak kivételesen esik meg, ha valamely házaspár az egyházi áldást igénybe nem veszi. Az egyházi adó személyenkint 30 kr. és 2% az állami adó után, a mi oly csekélység, hogy ilyen keveset talán egész hazánkban sehol sem fizetnek a református hívek. A templomi lelki gondozás, úgy látszik, eléggé belterjes; a vasárnapi prédikáczió és hétköznap reggeli és esteli könyörgésen kívül az esztendő téli felében minden csütörtökön reggel bibliamagyarázatot tartanak a lelkészek. A jelen rajzot kiegészíti a templom, szentedények, alapítványok jegyzéke s a lelkészek névsora 1626-tól napjainkig. Ez utóbbinak sorából két püspök került

ki, ú. m. *Ungvári* Gergely és *Helmecei* István, s egy h. püspök, *Báthory* Gábor.

A *ref. főgimnázium történetét* az alapítástól 1851-ig *Ádám* Gerzson igazgató, 1851-től a jelenig *dr. Joó* Imre tanár, az iskolai könyvtárak történetét *Mészöly* Gáspár tanár írta meg. A munkának ez a része bő kivonat «A nagy-kőrösi ev. ref. főgimnázium története» czímű s ugyanezen szerzőktől megjelent jeles monographiából, mely e folyóirat mult évi folyamában a 602. s köv. lapokon behatólag volt méltatva. Világos, tartalmas, tömör áttekintése e kiváló iskola multjának s gondos rajza mostani állapotának.

A *ref. tanítóképezde történetét* (390—413. l.) *H. Kiss* Kálmán képezdei igazgató írta meg, tömören, de minden lényeges mozzanat gondos feltüntetésével. A nagy-kőrösi tanítóképezde és gazdasági intézet 1839-ben keletkezett mint tanítóképző és gazdasági intézet. Eszméjét gróf Teleki Sámuel pendítette meg s a nagy-kőrösi 1837-ik évi «erdőgyűlés» és a városi tanács testesítette meg, midőn az intézet alapjául fundatiót rendel és *Karika* Pál személyében tanárt választ. 1839-től 1850-ig működik a kettős intézet, de Kecskemét ellenségeskedése és a nagyobb belső erő iránya miatt nem tud megizmosodni, a szabadságharcz bukása pedig a zsenge intézetet is eltemeti. De a kőrösiek buzgalma s főként *Sz. Warga* János ébersége a dunamelléki egyházkerület támogatásával ismét életre kelti nem ugyan a kettős intézetet, de a tanítóképezdét. Az 1855-ben feltámasztott intézet pár évig még nagyon küzd a kezdet nehézségeivel, de 1859 óta az egyházkerület hathatósabb támogatásával, újjáalkotott alapszervezettel, külön választott igazgatósággal s a hírneves *Nagy* László igazgatóvá választásával gyorsan föllendül s azóta folyvást halad előre. 1861-ben háromévéssé teszik a tanfolyamot s egy új tanerővel szaporítják a tanárokat; 1862-ben convictust szerveznek a tanuló ifjúság számára; 1864/65-ben különválasztják az ének- és zenetanárságot a nagy-kőrösi kántorságtól; 1869-ben gyakorló-iskolát állítanak fel az intézet részére; 1886-ban négy évre bővül ki a tanfolyam; 1890-ben 12,858 frt költséggel új helyiség építettet az intézet számára. Az intézet fentartásához a dunamelléki egyházkerület évenként 4307 frttal, a nagy-kőrösi egyház 2820 frt 13 krral, a saját alapok 1337 frt 13 krral, Nagy-Kőrös városa 5703 frt 72 kr. évi segélylyel járul. Az intézetnek *Nagy* László után, ki 1869-ben tanfelügyelővé lett, 1876-ig *dr. Kiss* Áron, az ismert tanügyi író, 1882-ig *Magyar* Antal volt az igazgatója, kit ugyanazon évben *H. Kiss* Kálmán követett s ma is az ő gondos igazgatása alatt áll ez a jóhírű tanítóképző intézetünk.

A *felső leányiskola* történetét *Mészöly* Gáspár ismerteti. Ez az intézet községi és 1870 óta áll fenn. A *nagy-kőrösi ref. népiskolák* történetét ismét *H. Kiss* Kálmán, a tanyai és ismétlődő isko-

lákét *Mészöly* Gáspár vázolja. A római kath. egyház és népiskolaügy története *Gyurinka* Antal plébánostól származik, a zsidó hitközség története *Salamon* Sándor hitközségi tanító feljegyzései után van összeállítva; a jótékony, közművelődési s más egyesületekről *Vass* Sámuel tanár jegyzetei adnak felvilágosítást.

A monographia IV. részében Nagy-Kőrös gazdasági viszonyait ismertetik, még pedig *Galgócey* az általános gazdasági viszonyokat, továbbá a mezőgazdaságot és az állattenyésztést, *Seappanos* Sándor a szőlőtermelést és gyümölcsstenyésztést, továbbá a konyhakertészetet, valamint az erdészetet; *Somogyi* Károly és *Póka* Kálmán a város közlekedési és forgalmi viszonyaival ismertetnek meg, s végül *Póka* Kálmán az egész műhöz másfél ivnyi pótlékot és igazítást csatol.

Általában véve a monographia derék munka. Némi szerkezeti aránytalanság, itt-ott ismétlés s stylaris egyenlőtlenség van ugyan benne, de ezek abból keletkeztek, hogy a munkán több kéz dolgozott. Ám a munka így is becses dolgozat úgy általános történeti, mint különös protestáns egyháztörténeti szempontból.

Sóváradi.

Az *Úr Siona*, vagy a keresztyén egyház 19 százéves történelme. A calvi kiadás nyomán írta *Farkas József*, ref. theologiai tanár. Kiadja a „Vallásos iratok terjesztő társaság” és *Hornyánszky* Viktor könyvkiadó közös vállalata. Budapest, 1896. *Hornyánszky* Viktor könyvnyomdája. 207 lap. Számos képpel díszítve, csinos vászonkötésben, ára 1 frt.

Ha igaz, hogy a történet az élet mestere, kétszeresen igaz az, hogy a keresztyénség története a keresztyén élet mestere. Az a viszonytagságos 19 száz esztendő, melyet a keresztyénség vészben és viharban átélt, a legfényesebb bizonyítéka annak, hogy az igaz keresztyénség Istennek ereje az emberiség földi és mennyei boldogítására; világ világossága, föld sava és élet kovásza. Isteni erők foglalatja, melyek által az emberi élet megnemesül, a lélek igaz tartalommal telik meg s az emberiség a maga valódi hivatására és boldogságára vezetetik. A keresztyénség története az emberek boldogításának története. Mert ha Jézus Krisztus az istenség életének emberi megtestesülése, akkor a keresztyénség az Úrnak földi Siona, azaz Úr megváltottainak diadalma a világ fölött.

Ez a vezérgondolat vonul át «Az Úr Siona» című népszerű egyháztörténelmi munkán, mely a keresztyén egyház 19 százados küzdelmét úgy tünteti fel, mint az Úr Jézus Krisztusban megtestesült isteni életerők továbbhatását az újjászült és átteremtett világban. E hitvédő és hiterősítő irányzat képezi a mű fősajátságát, melynek úgy az események kiválasztása, mint azok pragmatikus egybefűzése és kenetes előadása eleitől végig öntudatosan a szolgálatában áll.

Azt választja ki s azt domborítja ki, a mi építi és erősíti a hitet; a mi a mi békességünkre, épülésünkre és okulásunkra való; a mi vonz, erősít, emel és lelkesít. El lehet mondani róla, a melyek e könyvben megirattak, azok a mi tanulságunkra irattak meg. Az írói és paedagogiai virtuozitás pedig abban nyilatkozik meg, hogy ez a hitvédő szellem nem irányatosan, nem mesterkélten van kikeresve, mintegy kierőszakolva, hanem maguknak az eseményeknek a lelkéből foly, s önkénytes tanulság és összbenyomásképen nyomódik az olvasó lelkébe. Az Úr szent ügyének, drága Sionának 19 százéves küzdelmeit és lélekemelő diadalait olvassa itt az ember észrevétlenül.

A munka öt időszakra oszlik. I. Az első pünkösöd ünnepétől Nagy Konstantin császárig. II. N. Konstantintól Nagy Károly császárig. III. Nagy Károlytól VII. Gergely pápáig. IV. VII. Gergelytől a reformációig. V. A vallásjavítástól a legújabb időig. E keretbe vannak beillesztve az események, melyek közül főként a buzdító és tanulságos irányokat és a nemes, vonzó egyéniségeket domborítja ki erősebben. Különösen nagy gonddal rajzolja az egyház belső történeteit: a hősi hitet, az erényes kegyességet, a hitben és szeretetben munkás korokat, irányokat és alakokat. Nem apróz, nem részletez túlságosan, hogy ne fárasztson és ne untasson; de nem is marad a száraz és élettelen általánosságoknál. Lelke szeretettel csüng az Úr Sionán, s e hívő szeretet is meg tudja kedveltetni az Úr Sionát. Színesen, életelevenen festi az állapotokat és korokat, plasztikusan jellemzi az egyéneket s a martyrok rajza, a katakombák földalatti élete, az üldözött protestánsok életképei és rajzai fölemelő és termékenyítő hatást tesznek az olvasóra. És teszi mindezt tiszta és nemes evangéliumi szellemben, szerencsésen kikerülve úgy a felekezetség, mint a hitközönyösség szélsőségeit. Nem hallgatja el a sekélyes és romboló irányokat sem, de az erőteljes és termékenyítő eszmék, törekvések és jellemek feltüntetését tartja főhivatásának.

«Az Úr Siona» egyetemes egyháztörténelem, mely a keresztyénség világraszóló eseményeivel foglalkozik. De a magyar szerző szerető gondossággal beleszővi könyvébe a mi közelebbi világunknak, a magyar keresztyénségnek fontosabb mozzanatait is. Nemzetünk keresztyénségre térése, a magyar egyházjavítás története, az evangéliumért és nemzeti létért folytatott magyar szabadságharcok s ezek leveretése után a protestantismus gyászos üldöztetése és megrövidítése hazánkban: ezek a legszükségesebb világtörténeti és politikai keretbe beillesztve mind kellő méltatásban részesülnek «Az Úr Sioná»-ban. Emellett a könyv nemcsak írással rajzol, hanem képen is szemléltet, még pedig helyenkint oly gazdagon, hogy pl. az üldözött keresztyének katakombai életéről szóló, szövegében is igen szép szakaszban egymagában közel 30 kisebb és nagyobb szöveggép és illustratio található. Szép képekben szemlélteti a könyv Ágostont, Dantet, az inquisitiót,

Wiklefet, Husz Jánost, Luthert, Teczelt, V. Károlyt, Erasmust, Melanchtont, Zwinglit, Kálvint, Knox Jánost, Colignyt, Dévai Biró Mátyást, Loyola Ignácot, Gusztáv Adolfot, a Bástá szekerét, a hugenották pusztai istentiszteletét, Zinzendorfort, Wesley Jánost, Oberlint, lord Shaftesburyt, Livingstonet stb. A képek egy-kettő kivételével eléggé sikerültek.

A kidolgozás nemcsak; belsejleg, a könyv szellemét tekintve, de a külalak, a stylus szempontjából is sikerült. A könyv anyaga német, de a Farkas írói virtuozitása oly tetszetős magyar ruhába öltöztette, a német könyvet oly zamatos magyar nyelven szólaltatja meg, hogy oly folyékonyan olvassa az ember, mint valamely kedves magyar elbeszélést. Igazi népszerű könyvet csinált belőle, melyet élvezettel forgathat bármely művelt ember és könnyen megért s bizonyára nagyon megszeret az értelmesebb nép fia is. Felfogás, hang, kifejezés azon a nemes értelemben vett népszerűség színvonalán áll, mely nem alantjáró a művelt közönségnek se, de nem igen magas a népnek se. S a felfogás és kidolgozás eme szerencsés összetalálkozása ad ennek a könyvnek létjogosultságot az irodalomban, mert régen érzett hiányt pótol az egyháztörténelem tudományos kézikönyvei és iskolai tankönyvei között; másfelől a választékos tartalom, az erőteljes protestáns szellem és a jó magyar stylus nagy kelendőséget biztosít számára. A keresztyén családok, a serdülő ifjúság könyvtárát egy igazi becses darabbal gazdagították az érdeemes szerző és az áldozatkész kiadók, kik 1 frtért egy csinos kötésű, szép nyomású s képekkel gazdagon illusztrált olcsó könyvet adtak irodalmunknak.

S—s.

Évkönyv. Kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. Szerkesztik *Bacher Vilmos* és *Bánóczy József*. 1897. Budapest, Lampel R. bizománya. 365 lap, ára 2 frt.

Izraelita honfitársaink 1894-ben magyar irodalmi társulatot szerveztek. A társulat elnöke *Kohn Sámuel* rabbi, titkára *Bánóczy József* igazgató tanár. Célja a Szentírás magyarra fordítása és terjesztése, a későbbkori vallásos irodalomra, az izraelita hitközségi életre vonatkozó irodalmi művek kiadása, az izraelita hitélet ismeretetésére és nemesítésére vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése stb. E cél érdekében immár hat kötet kiadványt bocsátott közre, melyek közül három Évkönyv, a más három pedig izraelita theologiai munka (Talmudi életszabályok, Alex. Philo jelentése a Caius Caligulánál járt küldöttségről s a zsidók története Sopronban).

A fent czímzett Évkönyv V-ik kötete a kiadványoknak s az 1897-ik évre szól. Tartalma bő, változatos és sok tekintetben érdekes. Közli a társulat millenniumi díszülésén felolvasott dolgozatokat s azután egy csomó cikket a hazai izraelita irodalomnak minden egyes ágából; végül a társaság működéséről, tagjairól stb. szóló jelentést és kimutatásokat. Van itt bibliai tanulmány, történeti érte-

kezés, egyházpolitikai fejtegetés, erkölcstani tanulmány kiállítási rajz, költemény, elbeszélés, tárcsa-közlemény, társadalmi tanulmány, stb. Az Évkönyvben az izraelita írói gárdának közel 30 tagja szólal meg, köztük a magyar irodalom néhány jelese is.

A dolgozatok irányáról és szelleméről leghűbb képet nyújtanak a millenniumi díszülésen felolvasott munkálatok. Vegyük pl. *Perls* Arminnak «Ahasver» című felolvasását. Nagy tanulmánynyal készült s kitűnő szerkezetű felolvasás. Az «örök zsidó» ismeretes legendáját ismerteti és magyarázza rendkívül érdekesen. Az örök zsidó nevei: Kartaphilus, József, Ahasvér, Buttadäus, Laquedem. «Maga szüntelen vándorol, ezért: Bolygó Zsidó; örökkön él, ezért Örök Zsidó. Élni, bujdokolni: ez az ő tragikus végzete. Csak ha Jézus újra megjelenik és a konok zsidó meghódol előtte, akkor nyer bűnbocsánatot, s aztán meghalhat. Ahasvér alakja, szerző szerint, a zsidógyűlölő népképzelet szüleménye. Ahasvér nem egyén, hanem típus. Nem egy zsidó, hanem a zsidó. A zsidóság a maga összességében, missziójának tudatával, törhetlen szívósságával, hithűségével; a vándorló, bujdosó zsidóság, az örökkön örökké élő, mindenkor megifjuló zsidóság».

Tartalmas dolog dr. *Kármán* Mórnak a «Nemzeti és felekezeti élet» című szintén millenniumi felolvasása, habár inkább az elmélet terén mozog. A vallásos elme, mondja szerző, az események találkozásában nem lát merő véletlent; az emberiség történetének útjain a gondviselés nyomait kutatja; rajtuk igazodik el erkölcsi kétségeiben. Az állami lét csupán keret; a mi a nemzetet az emberiség érdemes tagjává teszi, az egyedül a kulturális munka, mely ama heves védelme alatt folyik. A vallás egyetemes jelentőségű. Az örök vallási igazságnak az egyes felekezetek csupán időszerű képviselői. Vallásos eszméink arra hivatják, hogy ne csupán házi, családi életünket, templomi gyülekezeteinket szentesítsék, hanem hogy közmunkásságunknak is ihletet adjanak s nemzeti törekvéseinkben is vezérelhessenek. Tehát nem a felekezeti elszigeteltség a zsidóság feladata, hanem az, hogy vallási eszméiből megtermékenyíteni és megnemesíteni igyekezzenek a nemzeti közéletet.

Nagyon érdekes dr. *Leimdörfer* Dávidnak a «Zsidó páholyok» egyikéről, az úgynevezett «Bné Brisz»-ről írt cikkelye. Ez egyik nemzetközi zsidó kulturintézmény vagy még helyesebben zsidó etikai társulat, melyet egyik hirneves rabbi az intézmény félszázados jubileuma alkalmával 1893-ban akként jellemzett: «Ez a rend Izrael csillagos lobogóját dicsőségesen bontotta ki. Az özvegyek és árvák, a kikről gondoskodik; a betegek, a kiket gyógyít; az elaggottak, a kiket támogat; az iskolák melyeket, alapít; az iratok melyeket terjeszt; az idegenek, a kikért sikra száll: mind-mind arról az isteni és dicsőséges tevékenységről tanuskodnak, a melyet kifejt».

Tanulságos bibliai tanulmányt írt *dr. Kecskeméti* Lipót «az ősi izrael halottas szertartásairól», melyből a keresztyén theologus is sokat tanulhat. «Az arany borjú és a zsidóság» cím alatt *Seltmann* Lajos az ótestamentom és a talmudi irodalom alapján arról értekezik: miképen gondolkozik a zsidóság a gazdagságról; a menyinyiben ez az emberi boldogságot illeti, s miképen ítéli meg a vagyonra és gazdagságra való törekvést? Kimutatja, hogy a zsidó irodalom nem támogatja az ethikai materialismust. *Dr. Blau* Lajos «a régi és az új zsidóság» között von sikerült párhuzamot. Régi zsidóság alatt a zsidóság XVI—XVIII. századbeli üldözött, elszigetelt, tengéletet érti, új alatt pedig a XIX. századbeli felszabadult életet, midőn a zsidóság a népek nemzeti és kulturális törekvéseiben teljes erejéből részt vesz. Szerző számos ténynyel igazolja mily nagy érdemei vannak a modern zsidóságnak a pénzügy, ipar és kereskedelem terén, a tudományos irodalomban, saját egyházi irodalma újjáalkotásában stb. *Acsády* Ignác arról nyújt csinos történeti rajzot, hogy mily szegényes, szűk és nyomott viszonyok közt éltek a magyar zsidók 1735—38-ban. *Blüchler* Adolf a Philo-korabeli alexandriai bazilikát írja le. *Bloch* Henrik az 1-ső Napoleon idejében 1806-ban tartott francia kongresszus történetét beszéli el eredeti források nyomán. *Dr. Krausz* Sámuel «A nagy gyülekezet férfiai»-ról ír tudós theologiai értekezést. *Dr. Vajda* Béla csinos fejtegetést ad a zsidó orthodoxia küzdelmeiről, ezt a vezérelvet állítva fel: Az igaz vallási eszme örök; csak akkor tévedünk, ha azt hisszük, hogy a külső forma épen olyan örök és változhatatlan, mint maga az eszme. *Dr. Frisch* Armin a szefárd (spanyol zsidóság) magyarországi hatását mutatja ki.

Ezek mellett az inkább tudományos s részben tudós cikkek mellett a szépirodalom is képviselve van néhány sikerült költeménynyel és elbeszéléssel. *Klein* Arnold Ezredévi ódája, *Handler* Simon Abigailja, *Feleki* Sándor Mózesé, *Gerő* Attila Nóa mámore: csinos, lendületes költemények. Könnyű Tárca-féle közlemény «Az egyházpolitika telén» *Milkó* Izidortól és sikerült elbeszélést írt *Szántó* Kálmán «Az öreg doktor elmélete» czímen.

Az «Évkönyv» cikkei szellemben, stylusban különböznek egymástól, valóságos mozaik-részletek; de abban mindannyian megegyeznek, hogy a zsidó theologia és valláserkölcsei élet egy-egy vonását, helyenként nagyon érdekes vonását mutatják be s ezzel nemcsak a zsidókról való helyes ismereteket terjesztik, hanem egyszersmind a magyar irodalomnak is hasznos szolgálatot tesznek. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1897-ik évi Évkönyve a mellett, hogy változatos és érdekes, egyszersmind tartalmas és tanulságos munka is, melyet bármely művelt ember haszonnal olvashat.

Váradi F.

b) Külföldi irodalom.

Plitt: Das Leben ist das Licht. Theologische Bekenntnisse eines Schriftgläubigen. Gütersloh, (Bertelsmann) 1896. 440 l. Ára 6 márka.

A mű címe után vallásos elmékedéseket várna itt az ember. Pedig e munkában egy egész hitrendszerrel van dolgunk. A kijelentés fényénél spekulatív úton az összes létnek a maga alapjában, keletkezésében és céljában való felfogására törekszik.

Plitt következetesen és szigorúan az isteni kijelentésre támaszkodik. Az Írás, mely nála nem mechanikus tantörvény, hanem organikus ismeretelv, összes hittani fejtegetéseinek alapja és kiinduló pontja, mely mellett az egyház s a vallásos tudat bizonyosságai csak másodsorban jöhetnek tekintetbe. Még a positiv irányú Frank hittani rendszere sem elégíti ki. A ker. Istenismeretnek csakis a ker. hitélet a nyitja. Ker. philosophiai vagy inkább thessophiai álláspontján azt vallja, hogy «nem autonom, hanem theonom philosophiára van szüksége a keresztyén embernek; az általános érvényű ker. pistis nyitja meg előttünk a ker. igazságot s ez vezet a dolgoknak egyedül helyes megismerésére» Theologiai hitvallásait tehát kizárólag az írásra alapítja, egy Bengel, Öttingen, Beck, Gess és Kübel bibliai iskolájából.

Hivő lelke úgy találja, hogy egy nagy alaptörvény hatja át a nagy mindenséget, ú. m. az organikus élet alaptörvénye a maga összes attributumaival. Mint láncszemek úgy egyesülnek az összes életelemek egy nagy organikus életegésszé. Ez alaptörvényt már a szervetlen természet mozgása, vonzása, változása stb. is mutatja, s még fokozottabb mértékben észlelhetjük a növény- és állatvilágban; az embervilágban pedig még a szabad személyiséggel is egyesül, a melynek szabadsága azonban nemcsak érzéki természete, hanem az erkölcsi törvényhez való viszonya által is feltételezve van. Ez alapon az ember ethikai organikus lény és a házasság, család, állam és társadalom csak addig egészséges, a míg az ethikai organikus alaptörvényt követi. Minden egyoldalúság, nyomás vagy összezavarása ez organikus életfaktoroknak torzképekre s tökéletlenségekre vezet az élet minden phasisaiban.

Az emberek teremtetője és ősképe az Isten, ki abszolút személyiség az emberi relativ személyiséggel szemben. Istenben, mint az ember ősképeiben is az ethikai organismus törvénye az uralkodó. Élettevékenysége noéthikai és ethikai egyaránt, vagyis ismeret és szeretet az Isten lényege. A háromságnak írásbeli kifejezései: atya, fiú és lélek inkább oekonorniai viszonyoknak felel meg, míg az ontologiai vagy immanens háromsági viszonynak kifejezésére megfelelőbb a család képe. A trinitárius személyek úgy viszonylanak egymáshoz, mint férfi, nő és gyermek (I. Kor. 11. 3): az atya a produktív, eszközlő ok (ὄκ), a fiú a reprodukтив, közvetítő elv (δία), míg a Szentlélek a receptív és visszavezető potentia (ἐς).

Az írásra kell visszatérnünk a háromsági tan formulázásában is, mivel csak ez alapon várható az összes ker. hívőknek kívánt egyesülése. Mellőzve a Krisztus üdvözítő művére vonatkozó theosophiai gondolatait, még csak az egyházzal szülő eszméit emeljük ki. Szerzőnk szerint az organismus törvényét az egyház megalapítása és fejlődése is mutatja. Mustármag módjára nő az egyes ember s a ker. gyülekezet az életben és az ismeretben. Az evangéliomnak Péter, Pál és János-féle értelmezése egymást követte az ősker. tanfejlődésben. Gondviselészerű a reformatio lefolyása is a maga kettős kifejlődésében, mivel itt is érvényesült az organikus alaptörvény, mely szerint változatos egység az élet. Ebből következik, hogy az összes ev. confessiók organikus egységre törekedjenek. Nem akar külső vagy plane absorptiv uniót, még kevésbé separatiót, de igenis a szellem és a szeretet egységére törekvést. Így tettek az apostolok, így tegyenek az egyes ker. testületek is a maguk különféle tanalakjaikkal. Uniói gondolatait az «Evang. Allianz»-ban látja megvalósítva. Ez egyesülésre való törekvésben van egység, élet és erő. Ideje is volna már, hogy a confessionális alap ne válaszsza el a keresztyéneket egymástól. Nálunk Magyarországon pedig ezer meg ezer ok javasolná az ev. egyesülésre való törekvéseket. Mi csak azt szeretnők hangsúlyozni, hogy az igehirdetés s a vallástanítás sikere egységesebb hitismeretet is tesz szükségessé.

Plitt előadása abstract, metaphysicai részleteiben hosszadalmas és nehézkes, helyenként pongyola. De hittudata «az írás keresztyénységének» hangsúlyozásában nagyon tanulságos. Szilárdítja a hitet s az ev. keresztyéniséget hiterős érzéssel védi és fejleszti. *Sz. M.*

Kübel: Christliche Ethik. Herausg. von G. Weisser. Stadtvikar in Stuttgart. München, 1895—96. (Beck). I. 256 l. II. 365 l. Ára?

Kübel (szül. 1838., † 1894.) tübingai theol. professor rendszeres theol. gondolkozására és irodalmi munkásságára különösen Beck, a bibliai realizmus nagymestere volt döntő befolyással, kinek «Das Christliche Lehrsystem» című műve egy egészen új irányt képvisel az újabb theologiában. A bibliai s a praktikus szempontoknak egyesítése jellemzi úgy Beck, mint tanítványa Kübel theológiáját.

Ez a bibliai praktikus vonás Kübelnél különösen az etikában érvényesül, a melyre más tekintetben is igen nagy súlyt fektetett, úgy, hogy «a theologiai tudományok koronájának» mondotta. A dogmatikától idegenkedő mai modern nemzedék tényleg jobban is vonzódik az etikához.

Beck nyomán «a ker. ethika principiumát» Kübel «az ige által lelkileg bennünk élő és ható Krisztusban» látja, míg a keresztyén etikát úgy definiálja, hogy az «a ker. erkölcsi cselekvésnek, mint a Krisztus szellemében az ige által való életnek tudományos és rendszeres előadása».

Ethikai rendszere egészen természetszerűleg két főrésze oszlik. A

bevezetéssel egyetemben az egész első kötetet betöltő I. főrész tárgyalja a ker. erkölcsiség követelményét s lehető megvalósulását s itt kimutatja, hogy a ker erkölcsiséget követeli 1. az embernek természet-erkölcsi lényege, vagyis individualitása, testisége, nemi különbsége stb.; 2. követeli az ember empirikus erkölcsellenes állapota, vagyis általános bűnössége; 3. követeli a positiv isteni akarat: a törvény s végül 4. követeli annak lehető megvalósulása a Krisztussal való közösség szellemében és erejében.

A II. főrészt, mely a ker. erkölcsiség tényleges megvalósulását írja le, következő beosztással tárgyalja Kübel: A ker. erkölcsi személyiség kifejlődése a bűnbánat, hit és újjászületés útján, mely fejlődésnek stadiumai: a jellem. a legfőbb jó, Krisztus törvényének és kötelességeinek betöltése, a ker. erények megvalósulása s az egyéni és társas erkölcsi életfeladatok teljesítése. Az egyéni erkölcsi élet tárgyalásánál gyönyörű fejezetek: Az erkölcsi élet mint a szeretet élete s az erkölcsi élet mint erőgyűjtés és erőgyakorlás. A társas erkölcsi élet formái a család s a polgári, állami és egyházi társadalom.

Már Luthardt *ethikai kompendiumának* ismertetésénél említettük, hogy az *ethikának* hiányzik olyan történetileg előkészítő studiuma, a milyennel p. o. a dogmatika a dogmatörténetben dicsekedhetik, a miért is a hány író, annyi az *ethikai rendszer*. Kübel rendszere is, bár Beck nyomán halad. önálló helyet kíván az *ethika* legújabb irodalmában. Különösen hangsúlyozza a dogmatikával való szoros kapcsolatot, sőt egyes dogmatikai kérdéseket túlságosan is részletez a maga *ethikájában* (p. o. az I. főrész 4-ik szakasza). Erős *confessionalista luth. theologus*, ki túlságosan is kiemeli a luth. és ref. *ethika* különbségeit. A ref. megigazulás tanát félreérti s feledi, hogy épen egy erős ref. felekezeti ízü theologus, Böhl Bécsben a megigazulás tanát «a protestantismus kardinális kérdésének» mondta. Aztán dogmatikai álláspontjához sem mindenben következetes. Így p. o. a gyermekkeresztelés s az úrvacsora tanában lényegesen eltér Luther tanításától, sőt túlmegyén még Kliefoth, Delitzsch és Kahnis felfogásán is.

Kár, hogy — mint azt Dorner *ethikájánál* is fájjaljuk — a modern *sociális problémák* feldolgozására nagyobb figyelmet nem fordított. A *sociálpolitika* az egyháznak és a lelkésznek is sok dolgot és gondot ad s a *sociális kérdés* elől ma már alig lehet kitérnie egy prot. *theologiai ethikusnak*. A mit «*socialethikájában*» nyujt. igen kevés annak nagy anyagából. Többet nyujt «*az erkölcsiség és a kultura*» című fejezet.

Előadásánál hiányzik a finomság, az élénkség s a világosság. A módszeres tárgyalás hiánya nagyon sok részletezést eredményezett. A *prágnans kifejezések*re való törekvésében ilyenekkel is élt: *autexousie*, *thenomie*, *christonomie*, *pneumatonomie*, *voluntativ világnézet*, *socialfatalismus* és *socialfanatismus*, *substantiell*, *ästhetisch-physisch* stb., a melyek nagyon is megnehezítik a megértést. A terminologia keresettsége soha sem léphet az előadás világossága helyére.

Ss. M.

**A Magy. Prot. Irod. Társaság pénztárába
1897. február 1-étől 28-áig befolyt összegek
kimutatása:**

1. Alapító tagok kötvényei után 5°/_oos kamatok: 1896-ra:
Irinyi ev. ref. egyház, Gyurátz Ferencz püspök, Pápa 6 frt. **1894—96-ra:**
Gróf Zay Miklós, Zay-Ugrócz. **1893—97-re:** Szentiványi Árpád, Felfalu.
1895—96-ra: Móricz Pál Budapest. **1894—95-re:** Szigethy Zoltán ev. ref. lelk.
Huszt. **1897-re:** Mezőföldi ev. ref. egyházmegye. Marosközi unit. belső emberek
könyvtára.

2. Rendes tagsági díjak évi 6 frtjával befolytak: 1897-re:
Bakos József Bakonszeg, Jármy Márton Kotaj, Berghoffer Károly tanár Gyömrő,
Vén Mihály ev. ref. lelk. Bikfalva, Benedek Lajos Pável, Iglói ág. h. ev. főgymn.
tanári kar, Kiss Gábor ev. ref. lelk. Pápa, Szikszó vidéki ev. ref. lelk. kör, Sándor
János ev. ref. lelk. Miriszló, Fábrián Dénes Budapest, Szilágyi Márton ev. ref. lelk.
F.-Gyarmat, Kanyaró Ferencz főg. tanár Kolozsvár, Kérészi Barna ev. ref. lelk.
Tisza-Nána. **1893—95-re:** Mármaroszigeti ev. ref. egyház. **1896-ra:** Varga
Gyula ág. h. ev. lelk. Vönöczk. Lévay Lajos ev. ref. lelk. Sárkeresztúr, Raffay
Sándor ev. theol. tanár Pozsony, Venetianer Sándor ev. ref. lelkész Új-Sóvé. Hamar
István Budapest, Pulszky Ágost Budapest. **1894-re:** Lajos János ev. ref. lelk.
Bögöz, Kovács Lajos Budapest. **1895-re:** Solez Ödön ág. h. ev. lelkész Ágfalva.
1896—97-re: dr. Trauschenfels Jenő Bécs.

3. Pártoló tagsági díjak évi 3 frtjával befolytak: 1896-ra:
Jánosii ev. ref. dalárda, Raksányi Károly ev. ref. lelk. Balaton-Henye. **1897-re:**
Foldvály László ev. ref. lelkész Vác-Hartyán, Sztehló János ny. ev. főesperes
Rozenyó, Limberger István ág. hitv. ev. lelkész Késmárk. **1889—96-ra:** Gergely
Lajos ev. ref. lelk. Radnótfája. **1893—97-re:** Turkevei első kaszinó-egylet.
1891—95-re: Adorján János Kebele.

Összesen befolyt 312 frt.

Budapest, 1897. márczius 1.

Bendl Henrik,
társ. pénztáros.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság szellemi ügyeit
érdeklő küldemények, továbbá a reklamációk, lakásváltozások, valamint a tag-
sági jelentkezések Szóts Farkas titkárhoz (IX., pipa-u. 23.), a tagsági díjak és
minden másféle pénzek Bendl Henrik pénztárnokhoz (IV., Deák-tér 4.) küldendők.

Felhívás előfizetésre.

M. Protestáns Irodalmi Társaságunk immár 8-ik éve működik az evangéliomi keresztyén irodalom felvirágoztatásán, mit részint tudományos laici folyóirata («Protestáns Szemle», eddig 8 évf.) és tudományos kiadványai (eddig 8 kötet), részint népies vallásos füzetkék («Koszorú», eddig 30 füzet) közrebocsátása által igyekszik a neki adatott erő mértéke szerint elérni. Mind-ezeket a kiadványokat évi tagdíj fejében szoktuk a tagoknak megküldeni.

Most azonban többoldalú irodalmi szükségünk s a változott idők növekvő igényei arra az elhatározásra bírták Társaságunk igazgató-választmányát, hogy eddigi kiadványai mellé egy újabb sorozatot csatoljon, melyben «**Házi Kincstár**» közös cím alatt oly hitelesítő és hitvédő keresztyén könyveket bocsásson ki, melyek a művelt közönség igényeit is kielégítsék. E kiadványok sorozat, melyben évenként legalább egy-egy munka jelennek meg, főként azt tartja szem előtt, hogy az evangéliomi keresztyén hitéletét szilárdítsa, a keresztyén erkölcsiséget nemesítse s a nagyszámú hitsorvasztó és erkölcszláztó századvégi irodalmi termékek romboló hatását a krisztusi keresztyénség nemes erővel ellensúlyozza.

E nagyjövőjú kiadvány sorozat első kötetül Szász Károly dunamelléki püspök úrnak Müller után angolból átdolgozott kitűnő művét voltunk szerencsések megnyerni, mely

CSENDES ÓRÁK.

(Silent Times)

cím alatt Tompa M. «Olajág»-ához hasonló gyönyörű vallásos elmélkedéseket és keresztyén tanításokat tartalmaz, erőteljes evangéliomi szellemben és színdús költői nyelvezetben. Tartalma mindenekelőtt Krisztussal való társalkodásunk és egyesülésünk, családi bensőségünk és viszonyaink, keresztyéni szeretetből folyó jótékonyosság s kölcsönös támogatás és segély, a magunk irányában való önbírálat s a nemes elhatározások — egy szóval hitbéli gyarapodásunk s erkölcsi életünk magasabb feladatai körül forog.

A «**Házi Kincstár**» I-ső-kötetül szánt «**Csendes Órák**» nem társasági tagdíj fejében, hanem külön előfizetés mellett jelenik meg, minthogy Társaságunk anyagi ereje újabb kiadvány-sorozatot nem bírna meg. De hiszszük, hogy vállalatunkat mind a Társaság tagjai, mind általában a művelt keresztyén hitsorsosok buzgón felkarolják, mert meg vagyunk győződve róla hogy az ily hitelesítő keresztyén iratok hézagot pótolnak irodalmunkban s régen érzett szükségét elégítenek ki. Sajnosan tapasztaljuk, hogy egy pár szép imakönyvön kívül ünnepi, név- és születésnap s konfirmációi ajándékkul vagy emlékkul alig tudunk mit ajánlani műveltjeink lelki épülésére. Különösen a művelt keresztyén nők támogatását kérjük e vállalatunkhoz, melybe a külföldi és hazai keresztyén írók vallásos remekeit szeretnénk a családok igazi lelki és házi kincstárául idővel összegyűjtögetni.

A «**Csendes Órák**», ha kellő számú előfizető jelentkezik, 1897. szeptemberében fog megjelenni, mintegy 12--13 ívnyi terjedelemben, kétféle csinos kiállításban és kötésben. Egyszerűbb papiroson nyomott csinos kötésű példány ára 1 frt; finom velinpapiron nyomva és díszes kötésben 2 frt. Az előfizetési pénzek az 1897. évi április végéig postautalványon Hornyánszky Viktor úrhoz, Társaságunk főbizományosához, Budapestre (Akadémia bérháza) küldendők.

A M. P. Irodalmi Társaság választmányának 1896. november 19-iki üléséből.

Budapest, 1896. december havában.

Gyuráts Ferencz,
ev. püspök, elnök.

Hegedűs Sándor,
orsz. képviselő, másodelnök.

Szűts Farkas,
|| theol. tanár, titkár.